

3948

КОСТЬ БУРЕВІЙ

ПАВЛО ПОЛУБОТОК

ІСТОРИЧНА ДРАМА НА 5 ДІЙ

Читальня української молоді
"МОЛОДА ПРОСВІТА"
Ім. Митр. А. Шептицького
Філадельфія — 23-а і Брави вул.

НАКЛАДОМ
ВИДАВНИЦТВА «ОРЛИК»

МЮНХЕН 1948

КОСТЬ БУРЕВІЙ

ПАВЛО ПОЛУБОТОК

Історична драма на 5 дій

Нитальня української молоді
"МОЛОДА ПРОСВІТА"
І. Митр. А. Шептицького
Філадельфія — 23-а і Брані

diasporiana.org.ua

В-во «ОРЛИК»

Мюнхен 1948

ДІЄВІ ОСОБИ :

ЦАР ПЕТРО I.

МЕНШИКОВ — найсвітліший князь.

РОДОСТАНОВ — дяк посольського приказу.

ТОЛСТОЙ — граф, полковник.

БАЛАКИРЕВ — блазень.

ВЕЛЬЯМИНОВ — бригадир, президент Малоросійської Колегії.

СКОРОПАДСЬКИЙ — полковник стародубський, а потім гетьман.

НАСТЯ — гетьманиха, дружина Скоропадського.

УЛЯСЯ — донька Скоропадського.

ПОЛУБОТОК — полковник чернігівський, а потім наказний гетьман.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА — дружина Павла Полуботка.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА — черниця.

АНДРІЙ

ОЛЕНА — діти Полуботкові.

ГОРДІЄНКО КОСТЬ — кошовий війська запорізького.

САВИЧ — генеральний писар.

ЖУРАКІВСЬКИЙ — генеральний осаул.

ЧОРНИШ — генеральний суддя.

ЛИЗОГУБ — генеральний бунчужний.

ЧЕЧЕЛЬ

МИЛОРАДОВИЧ

ТАНСЬКИЙ — полковники українські.

ГАЛАГАН

АПОСТОЛ

КИРПИЧ ІВАН

КОРЕЦЬКИЙ ПЕТРО — наказні полковники.

НІС ІВАН

ЗАВІЛА ДАНИЛО — сотник.

ГРАВ'ЯНКА

РУБЕЦЬ — військові товариші.

БИКОВСЬКИЙ

МАРКЕВИЧ ЯКІВ — бунчуковий товариш, небіж Насті
Скоропадської.

ВАЛЬКЕВИЧ

МИХАЙЛІВ

ХАНЕНКО

РОМАНОВИЧ

— канцеляристи.

ГОНЗЕРОВСЬКИЙ — управитель Скоропадського.

ГОНЗЕРОВСЬКА

ІМШЕНЕЦЬКА

ЯКУБОВИЧЕВА

МИКЛАШЕВСЬКА

— сестри Насті Скоропадської.

МАРКОВИЧЕВА — полковникова, Настина зовиця.

ФЕОФАН ПРОКОПОВИЧ

СТЕФАН ЯВОРСЬКИЙ

КНЯЗЬ ЄНГАЛИЧЕВ — генерал-майор.

ПАНІ САВИЧЕВА

УШАКОВ

ШЕВЧУК — гультай, а потім робітник на винниці у
Полуботка.

СІЧОВИЙ ДІД

ВИНОКУР

ПРОТОДИЯКОН

МИТРОПОЛИТ

Царська світа, фіскали, драгуни, хлопчики, міщани, міщанки, посполиті, козаки, втікачі з Батурина, істерична молодиця, кат, ченці, єпископи, хор, покоївки, челядь, музики, ченці-козаки, цигани-бурсаки, перекупка, вартові, колегіанти, лікарі, гості, пирожник, наглядач.

Дія перша

1. «СОПУТНИЦЯ МАЗЕПИ ВО АД».

У городі Глухові... Площа. Церква. Поверх церковних дверей золотим півколом напис: «СЯ ЦЕРКВА БОЖА КОШТАМИ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА І ҚАВАЛЕРА І. С. МАЗЕПИ ЗБУДОВАНА». Праворуч в глибині сцени — шибениця, ближче до глядачів — два помости, оббиті кромом: червоним — царське місце, чорним — патріярше місце.

На сцені: міщани, міщанки, посполитий, козак Книш, гультьят Шевчук, баба Нерідна, друга баба та істерична молодиця.

ГУЛЬТЬЯЙ. Відкіля це ченців-чортів тиск набрався?

НЕРІДНА. Та ти як би бачив, скільки їх тут?! Повна церква набилася!

ГУЛЬТЬЯЙ. Та що ж вони тут будуть робити?

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. На наші голови злетілися. Україну будуть проклинати!

ГОЛОСИ. Та за що ж?

ІСТ. МОЛОДИЦЯ. За те, що гетьман Мазепа до шведа перейшов!

НЕРІДНА. (До молодиці). Ой, голубонько!.. а як же вони... чи тільки саму Україну, чи й нас проклинатимуть?

ГУЛЬТЬЯЙ. І вас, бабусю, проклинатимуть! З вас і почнуть... Та ще й повісять на отій шибениці.

НЕРІДНА. Не дурно ж військо царське прийшло!

КНИШ. І цар приїхав... .

ГУЛЬТЬЯЙ. Хіба й цар приїхав?

КНИШ. Приїхав.

Хутко входять втікачі з Батурина: два чоловіки й жінка.

ІСТ. МОЛОДИЦЯ. А це що за люди?

НЕРІДНА. Це не наші.

1-й ВТІКАЧ. Скажіть, добрі люди, чи й у вас, у Глухові, таке діється, як у нас?

ГОЛОСИ. А ви відкіля?

1-й ВТІКАЧ. Та з Батурина ж.

ГОЛОСИ. А що ж там у вас діється?

ЖІНКА. Царське військо побило ...
ГОЛОСИ. Та кого ж побило?
1-й ВТІКАЧ. Усіх, усіх побила люта Москва!
ГОЛОСИ. Та як? Коди? Де?
1-й ВТІКАЧ. Та в Батурині ж.
2-й ВТІКАЧ. Москва Батурин зруйнувала.
ГОЛОСИ. А гетьман?
2-й ВТІКАЧ. Гетьман із військом перейшов до шведського короля, а в Батурині залишив полковника Чечеля з чотирма сердюцькими полками ...
1-й ВТІКАЧ. А через тиждень Москва все зруйнувала! ...
2-й ВТІКАЧ. Наші засіли в замок й ніяк їх не можна було взяти: замок відусіль було заперто, ворота позасипали землею й так почали гатити з гармат, що Меншиков вже збирався тікати ...
КНИШ. А що ж ви кажете, що наших побили?
ЖІНКА. Зрада, паноньку!
ІСТ. МОЛОДИЦЯ. Знов зрада? Ой, як же ця чорна зрада шарпає Україну!
ГОЛОСИ. Яка зрада? Хто зрадник?
2-й ВТІКАЧ. Зрадив Іван Ніс.
ГОЛОСИ. Який Ніс?
2-й ВТІКАЧ. Із Прилуцького полка.
КНИШ. Козак чи старшина?
ЖІНКА. Старшина.
КНИШ. Продався?
2-й ВТІКАЧ. Продався. Йому доручено було сторожити таємний хід, а він утік до Меншикова й провів через той хід московське військо ...
ГОЛОСИ. Собака!
2-й ВТІКАЧ. Наші завзято боронилися ...
1-й ВТІКАЧ. Сила народу полягло.
ЖІНКА. Наперед козаків вибігла дівчинка з рушницею і перша почала стріляти москалів. Прехороша дівчинка! А її першу й зарубали. Іван Ніс і зарубав ...
ГОЛОСИ. Зрадник! Собака!
ЖІНКА. Ой скільки ж крові нашої цар розлив в Батурині! Всіх міщан повбивали. Дідів сивих на палі понасаджували, дітей малих на списах носили! Жінок порубали, а дівчат забрали на потіху ...
2-й ВТІКАЧ. Так, так, пани-брати! Не забувайте пролиту кров.
ГОЛОСИ. Не забудемо!

КНИШ. До запорожців пристанемо! Воювати з Москвою будемо!

ГУЛЬТЯЙ. Воювати, а не пізно?

ГОЛОСИ. Воювати! Книш правду каже: воювати! Не пізно!

МІЩАНИН. Цілі полки московські по наших дворах стоять, наш хліб їлять... Поки ж їх годувати?

ПОСПОЛИТИЙ. Усі москалі на наших підводах їздять, нашу худобу нівечать... Доки ж нам розоряться!

НЕРІДНА. А оте, що мій син, лейстровий козак, третій рік на московських канавах поневіряється?

КНИШ. Правда, правда, бабусю.

НЕРІДНА. Та яка я тобі бабуся.

КНИШ. Ну, нехай мати, а таки правду сказала, що козак поневіряється. Хіба козацьке діло канави копати? Хіба ми на те з неволі лядської вибилися, щоб у царську неволю було попасти? Козаки в походах гинуть без пшона, без соли, без сала. Коні заморені падають, козаки голі й босі...

ГУЛЬТЯЙ. А чого ж ви чухались тоді, коли Петрик людей проти Москви, проти панства підбурював? Чому мовчали, коли гультяї проти Москви пішли? Панів, багатіїв та орендарів рубали? Ви попустили, щоб цар та гетьман гультяям голови постинали та по ярмарках на показ повиставляли...

КНИШ. А сам ти де був? Чому ж, гультяю, твою голову по ярмарках не возять? А ти хіба не чув, що й тепер люди почали купами збиратися — панів та орендарів бити?

ГУЛЬТЯЙ. Так то ж гультяї, а не такі, як ти Книш — лейстрові козаки. «Від Богдана аж до Івана не було гетьмана», — говорили, та все на свого Мазецу покладалися. А він завів нарід у московську неволю та й сам утік!

Віля шибениці з'являються: капітан і четверо драгунів. Капітан роздивляється.

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. Дивіться, дивіться! Когось вішати будуть.

КАПІТАН. Шибениця готова. А помости?

ДРАГУНИ. І помости готові.

КАПІТАН. (Придивляється до помостів, рукою гладить).

Добре!

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. (До капітана). Скажіть, панючку, що воно тут буде?

КАПІТАН. Тоді побачите.

НЕРІДНА. А можна буде нам дивитися?

КАПІТАН. Можна. (Підходить до церкви й побачив напис. Читає). «Ся церква Бо-жа кош-та-ми ясновельможного пана і кавалера Ма-зе...» што? Мазепи? (До драгунів). Зараз же збийте! Тут більш ніяких таких «коштов» і «мазепов» не дозволяється!

Драгуни руйнують напис, люди жахаються, дехто христиться.

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. Господи, царице небесна, троеручиця!..

Капітан і драгуни виходять.

ГУЛЬТЯЙ. Тепер стережіться! Учора Москва в тюрму садвила за кожне слово проти Мазепи, а сьогодні посадить за добре слово про Мазепу.

Увіходять: Корецький, Жураківський, сотник Забіла, козаки, сотники, за ними — стародубський полковник Іван Скоропадський з своєю дружиною Настею. Скоропадський без Насті кроку ступити не може. Побачив шибеницю й перелякався. Настя його підбадьорує.

СОТНИК (до людей). А ну, дайте місце військовій старшині!

КОРЕЦЬКИЙ. Здорові були, товариство.

ГОЛОСИ. Здравствуйте! Здорові були!

НЕРІДНА. Розкажіть, пане, що воно оце буде.

КОРЕЦЬКИЙ. Приїхав цар і наказує нового гетьмана вибрати замість пана Мазепи.

ЗАБІЛА. Хоч гірше, аби інше.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Треба, треба вибрати гетьмана. Бо без гетьмана всі ми будемо відповідати. Всім на шибениці бути!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Так от і подумайте, кого вибрати! За Мазепою вся Україна пішла. Та й Січ, кажуть, пристає до Мазепи. З Мазепою і Орлик, і Ломиковський, і Апостол, і Галаган, — усі з Мазепою, крім Полуботка.

КОРЕЦЬКИЙ. Полуботка й виберемо!

ГОЛОСИ. Полуботка! Полуботка!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Кого цар скаже, того й виберемо.

КНИШ. По пунктах Богдана Хмельницького Україна вибирає гетьмана вільними голосами!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та вже ж вільними, але кого цар скаже.

ГУЛЬТЯЙ. Пана Скоропадського! (Сміється).

СКОРОПАДСЬКИЙ. Мене?

НАСТЯ. Та він з тебе кепкує!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Я не хочу в гетьмани, а то ще на

оту шибеницю попадеш. Нехай буде полковник Полуботко,
— у нього розум есть.

ГУЛЬТЯЙ. Та хіба ж у Вас його бракує?

НАСТЯ. Одчепись, пройдисвіте!

Вбігають трое хлопчиків верхи на лозині.

ХЛОПЧИКИ. Іг-го-го-го! Іг-го-го-го! Тпру! Тпру!
Тікайте! Всі тікайте! Цар іде.

ГОЛОСИ. Де? Де? Де цар? (Замішання).

ХЛОПЧИКИ. Та он!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Ой, куди ж мені тепер? (Ховається за Настю).

НАСТЯ. Пху! Який сором! (Бере Скоропадського за руку).
Стій по-людському.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А як я скажу цареві, що мій полк
увесь утік до Мазепи.

НАСТЯ. А ти скажи, що при тобі лишилося вірних
п'ятсот козаків.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А хіба це пособить?

НАСТЯ. Пособить.

Входить Полуботок з козаками.

ГОЛОСИ. Та це не цар, а чернігівський полковник!
Це пан Полуботок!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Полуботок?! (Христиться). Слава
тобі, господи!

ПОЛУБОТОК. Здорові були, товариство!

ГОЛОСИ. Здравствуйте! Здорові були, пане полков-
нику!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Нехай живе полковник Полуботок!
Слава!

ВСІ. (Крім Насті і гультяя). Слава! Слава!

ПОЛУБОТОК. Чому ви мене так вітаєте?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Крім тебе, пане-товаришу, немає
тепер на Україні другого чоловіка, щоб йому можна було
булаву в руки дати...

СКОРОПАДСЬКИЙ. До булави треба голови.

ПОЛУБОТОК. Аби була булава, то знайдеться й голо-
ва. А от лихо буде, коли й булаву загубимо!

КНИШ. З тобою, пане полковнику, булави не загубимо!

ГОЛОСИ. Не загубимо! З тобою не загубимо!

ПОЛУБОТОК. Товариство! Дякую за пошану. Я не
буду напрохуватись і не стану відмовлятись. Але одмовля-
тися не стану тільки тоді, коли мене буде вибрано вільними
голосами. Я не був підніжком у Мазепи й не стану підніж-

ком у Москви, бо завжди стояв і стоятиму за те, щоб наша спілка з Москвою була гідна нашої країни. Це спілка рівного з рівним.

ГОЛОСИ. Так, так! Правда! Правда!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та ми й душі положимо за тебе, пане ясновельможний.

ПОЛУБОТОК. Ще рано, пане полковнику, величати мене ясновельможним.

ГУЛЬТЯЙ. Ха-ха-ха!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Рано? Та...

НАСТЯ. (Смикаючи Скоропадського і залицяючись до Полуботка). Пробачте йому, пане полковнику.

ПОЛУБОТОК. Пані полковникова! (Вклоняється). Не ви, а я мушу прохати вибачення, що й досі не помітив вас, нашу найпершу красуню!

НАСТЯ. Нащо краса, пане полковнику? Я воліла б краси не мати, щоб стати панею гетьмановою.

ПОЛУБОТОК. А може й будете.

НАСТЯ. Де вже нам з нашим розумом та нашою хоробрістю! Хіба ви, пане, якнебудь закинете оком на нас бідних?..

Убігають фіскали. За ними йдуть драгуни, капітан і дяк польського приказу Михайло Родостанов.

ФІСКАЛИ. (До людей). Ей ви, хохли-мазепи! Розступіться! Дайте дорогу! Дорогу! Дорогу!

ХЛОПЧИКИ. (Підбігають до фіскалів). А ми вас не боїмось! Не боїмось! (Драгують, показуючи язики).

ФІСКАЛ. (Піймав одного хлопчика, скубе). Ах ти ж хохол-мазепи!

ХЛОПЧИК. (Виривається). Кацап! Кацап! (Утікає).

2-й ФІСКАЛ. (Голосно). А ну тихо! Замокніть усі!

Увіходять: цар Петро I, царська світа, Меншиков, Толстой і посаду — блазень Балакирев.

РОДОСТАНОВ. Хай живе Великої, Малої й Білої Руси самодержець!

СВІТА. Ура! Ура!

УКРАЇНСЬКІ СТАРШИНИ. Слава! Слава!

ФІСКАЛИ. (До людей). Кричіть «ура», а то лихо вам буде.

ГОЛОСИ. Ура!

На дзвінниці б'ють кілька разів у великий дзвін. Цар, озируючись на всі боки, проходить до царського місця і світа розміщується біля нього. Фіскали шмигають поміж українцями. Балакирев, що увесь час копіює царя, зупиняється біля гультяя.

БАЛАКИРСВ. А ви хто такі? Мазепинці?

ГУЛЬТЯЙ. А ви хто такий?

БАЛАКИРСВ. (Передразнюючи дяка). Государя Великої, Малої і Білої Руси блазень!

ГУЛЬТЯЙ. Справжній блазень, по пиці видно.

БАЛАКИРСВ. (Хватає гультю за полу). Як ти смієш, мазепо, мене птицею дражнити?

ГУЛЬТЯЙ. Я сказав: близня по пиці видно. По морді, значить.

БАЛАКИРСВ. По морді?

ГУЛЬТЯЙ. Та по морді ж.

БАЛАКИРСВ. А коли по морді, то нехай буде й по морді. (Замахнувся, але не вдарив. Робить реверанс і йде до царя).

Все затихає. Починається дзвін «переборами»; спочатку б'ють у найменший дзвін, потім у більший, далі ще в більший, а потім у великий і закінчують одним ударом в усі дзвони.

З церкви виходить процесія і йде до патріяршого місця: ченці несуть свічки, хоругви, три аналої; попи з образами, протодиякон з евангелієм; другі ченці з кадилами, рипідами; хор з свічками; єпископи чернігівський і переяславський, за ними київський митрополит з «воздвизальним хрестом», держачи його на голові. Всі вбрані в чорне, в усіх чорні свічки. Розміщуються біля патріяршого місця. Біля шибениці з'являється кат, держачи опудало — Мазепу; на опудалі почеплено: ордени, ленту через плече, жаловані грамоти, а до руки прив'язано булаву.

РОДОСТАНОВ. (Голосно). Православні християни! Слухайте! Слухайте всі, яку милість дарує вам великий государ і самодержець всеросійський.

ПЕТРО. Мої вірні піддані землі Малоросійської! Колишній гетьман ваш Івашка Мазепа зрадником став. Він не виконав мого наказу з'явитися до мене в військом, одписуючи, же zelo розхворався хоробою хіраргічною. А сам у той час прилучився до супостата нашого. Але держава Російська zelo велика і могутня єсть, і зуміє знищити крамолу і покарати зраду. Вірним моїм підданим обіцяю дарувати ті ж права і вольності, що дарував мій родитель цар Олексій Михайлович за часів вірного гетьмана Богдана Хмельницького. А понеже крамола широко розрослася у вас, я військом великоруським оточив Україну, щоб до шенту знищити зраду і жорстоко покарати невірність. Мазепу й мазепинців огню предам, бунт і сваволо заллю кров'ю!

МЕНШИКОВ. Подать сюди зрадника Івашку Мазепу!

Кат підходить з опудалом до Меншикова.

МЕНШИКОВ. (Зриває з опудала ленту). Гетьман і кавалер Івашка Мазепа розжалується! (Зриває ордени). Чини й

ордени у нього однімаються! Жаловані грамоти розриваються! (Зриває грамоти і рве). А булава... (Од'язує булаву).

ГУЛЬТЯЙ. (На авансцені, тихо). Знищується!

МЕНШИКОВ. А булава буде передана новому достойному гетьманові.

ЗАБІЛА. Хоч гіршому, аби іншому.

ГУЛЬТЯЙ. (Тихо). Служив Москві, Іване, а вона ж тебе і гане.

РОДОСТАНОВ. (До людей). Не розходьтєся! Зараз буде «Сопутниця Мазепі во ад».

Митрополит і єпископи сходять на «патриарше місце» й починають перекланюватися та благословляти один одного.

ПРОТОДИЯКОН. Благослови, владико!

МИТРОПОЛИТ. Благословен Бог наш, всігда, нині і прісно і во віки віків!

ХОР. Амінь!

ПРОТОДИЯКОН. (Співає). Хто Бог велій, яко Бог наш? Ти еси Бог творяй чудеса един!

ХОР. Ти еси Бог, творяй чудеса един!

ПРОТОДИЯКОН. Вірую во єдиного Бога отця, вседержителя, творця неба і землі.

ХОР. Амінь.

ПРОТОДИЯКОН. Сія віра апостольська, сія віра батьківська, сія віра православна, сія віра вселенную утверди!

Обертається до єпископів і кланяється їм. Митрополит благословляє протодиякона, а він знову повертається лицем до глядачів і під-

ПРОТОДИЯКОН. Отрицающим битіє божіє і утверджающим, яко мир сей єсть самобитен, — анатема!

ХОР. Анатема, анатема, анатема!

Кожного разу під час «анатеми» свічки опускаються вниз, а потім повертаються догори огнем.

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Христиться). Пом'яни, Господи, царя Давида і всю кротость його!

ПРОТОДИЯКОН. Помишляющим, яко православні государі возводятьсѧ на престоли не побожому благоволенію і тако дерзающим на бунт і зраду — анатема!

ХОР. Анатема, анатема, анатема!

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. (Тихо). Господи! Царице небесна троеручиця!

ПРОТОДИЯКОН. («Височайшим гласом»). Понеже паче всякого чаянія Малоросійських городів колишній гетьман Івашка Мазепа, второй Іуда нравом і образом, забувши Хрест Божий і хресне цілування презривши, і велику ми-

лість государеву отринувши, зрадив великому государеві й приложився до супостата государственого — короля шведського, того ради — анатема!

ХОР. Анатема, анатема, анатема!

Свічки гаснуть.

МИТРОПОЛИТ. Ми, зібрані во ім'я Господа Ісуса Христа й маючи, подібно до святих апостолів, від самого Бога власть в'язати й розрідати, аще кого зв'яжемо на землі, то зв'язаний буде й на небі, возгласимо: зрадник Мазепа буди проклят! (Підходить до опудала і «пробадає» його жезлом).

ЕПІСКОПИ. Буди проклят! Буди проклят! Буди проклят!

ПРОТОДИЯКОН. Анатема!

ХОР. Анатема, анатема, анатема!

Єпископи сходять з помосту, ченці забирають усі причандали. Хор стоїть непорушно. Драгуни вводять закованих Чечеля та інших бранців батуринаських.

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. (На авансцені). Ой, Чечеля ведуть! Батуринаських бранців ведуть!

МЕНШИКОВ. Чечель! Тебе і твоїх зрадників-мазепинців великий государ велить покарати смертю!

ЧЕЧЕЛЬ. Скажи своєму государеві, що не буде йому покою, поки шаблі будуть на Україні!

ПЕТРО. На шибеницю собаку!

Чечеля хватають драгуни і тягнуть до шибениці. Кат іде до шибениці з опудалом.

МЕНШИКОВ. Першим вішайте Мазепу, а другим Чечеля.

ЧЕЧЕЛЬ. (Кричить). Не государ ти, а голандер нещасний! (Йому затуляють рота).

ХОР. Тебе Бога хвалім і т. д. (Кат вішас опудало Мазепи. До шибениці підводять Чечеля).

2. ДО БУЛАВИ ТРЕБА ГОЛОВИ.

На тій же площі в Глухові. Ранок. Помостів і шибениці вже немає. З лівого боку од глядачів на авансцені царське шатро, біля нього стоять вартові. Далі шатро Меншикова; ще далі шатра, де сплять драгуни, фіскалі, світа. Місто стало подібне на завойовний табір.

З правого боку увіходять блазень і трое хлопчиків. Балакирев несе солом'яне опудало, а хлопчики — тички.

1-й ХЛОПЧИК. (Побачивши шатро). А оцей курінь нащо?

БАЛАКИРЄВ. Цс-с! Говоріть потихеньку! У цьому шатрі цар спить.

ХЛОПЧИКИ. Цар?

БАЛАКИРЄВ. Він ніколи в хаті не спить: тарганів боїться.

1-й ХЛОПЧИК. Тарганів боїться, а ще цар?

БАЛАКИРЄВ. Ми для нього лицедійство влаштуємо. Ще раз повісимо Мазепу. Ну, робіть шибеницю. За це буде добра нагорода. Я буду його жезлом прободати, а ви будете вішати та співати «анатема». Зрозуміли?

ХЛОПЧИКИ. Зрозуміли!

БАЛАКИРЄВ. А ну давайте спробуємо, як воно вийде! Чіпляє на опудало червону ленту.

1-й ХЛОПЧИК. Давайте спробуємо! (До хлопчиків, тихо). Давайте його, бісового блазня, самого повісимо.

БАЛАКИРЄВ. Натє мотузок, — налігуйте!

1-й ХЛОПЧИК. Налігуйте його! На шибеницю!

Хлопчики налігують блазня й тягнуть до «шибениці». Балакирєв пручається, кричить.

БАЛАКИРЄВ. Та не мене! Хіба я Мазепа?

ХЛОПЧИКИ. Тебе, тебе! Анатема, анатема!

БАЛАКИРЄВ. Рятуйте!

Петро одчиняє шатро.

ПЕТРО. Що за гвалт?

ХЛОПЧИКИ. Тікайте! (Утікають).

БАЛАКИРЄВ. Та це мене... Та це я...

ПЕТРО. Бачу, що ти.

БАЛАКИРЄВ. Постраждав за віру православну й за свого великого государя...

ПЕТРО. Говори правду!

БАЛАКИРЄВ. (Виплутується). Я хотів тобі, Олексію, з отими хахлятами лицедійство зробити, оцього Мазепу повісити, а вони зрадили, мене налігали...

ПЕТРО. Ха-ха-ха! Молодці хахлята!

БАЛАКИРЄВ. А я?

ПЕТРО. А ти дурень!

БАЛАКИРЄВ. Я бачу, що ти тільки хахлів любиш. А коли так (голосно рюмсає), то й усім твоїм вірним рабам доведеться пошитись у мазепинці. І я зараз помандрую до Мазепи. (Іде).

ПЕТРО. Чекай.

БАЛАКИРЄВ. (Становиться «во фронт»). Радий старатися!

ПЕТРО. Зараз вийде з мого шатра пані.

БАЛАКИРЕВ. (З іронією). А я гадав, що ти хочеш за мої муки подарувати мені село й тисячу хахлів у кріпаки.

ПЕТРО. Слухай, що тобі говорять.

БАЛАКИРЕВ. Слухаю!

ПЕТРО. Вийде пані й ти проведеш її. Та щоб ніхто не взнав, що вона в мене ночувала!

БАЛАКИРЕВ. Ночувала?! А як узнає Катінька?

ПЕТРО. Ну!

БАЛАКИРЕВ. (Становиться «во фронт»). Слухаю!

З шатра виходить Настя Скоропадська.

ПЕТРО. Я дуже вдячний вам, кохана пані. Будьте певні, що все буде так як я вам сказав.

НАСТЯ. А військова рада?

ПЕТРО. Про військову раду подбає той самий Олександр Меншиков, що подбав і про нашу зустріч.

НАСТЯ. (Робить реверанс.) Прощайте, мій великий государю!

ПЕТРО. До побачення, пані гетьманова! Оцей кавалер проведе вас.

БАЛАКИРЕВ. (Робить реверанс.) За велику честь маю бути лицарем вельможної пані.

Петро вертається в шатро. Балакирев і Настя ідуть через сцену. Петро зразу ж повертається й мовчки дивиться їм услід.

БАЛАКИРЕВ. Я бачу, що ви дуже подобалися нашому Олексіючу, але дозвольте спитати, чи й він вам також догодив?

НАСТЯ. Цить, поганий блазню!

БАЛАКИРЕВ. Мовчу, мовчу. (Виходять).

ПЕТРО. Олександра!

МЕНШИКОВ. (Виходить із свого шатра). Доброго здоров'я вашій царській величності!

ПЕТРО. Здоров, здоров, лібер-кіндер Саша! Час починати роботу.

МЕНШИКОВ. (Плець в долоні). Митюха! Дуй!

Драгун біля шатра Меншикова схоплюється й починає грати на ріжок; підносяться постаті драгунів і починають умиватися, чиститися, надівати амуніцію.

МЕНШИКОВ. А чи подобалась тобі, Олексіючу, пані Скоропадська?

ПЕТРО. Гаряча баба! Я дарую тобі за неї село в Глухівській сотні. Вибирай, лібер-кіндер Саша, яке подобається.

МЕНШИКОВ. Дякую. А що ж ми будемо робити з гетьманом?

ПЕТРО. Призначимо отого йолопа Скоропадського. Надіюсь, що він буде останнім гетьманом.

МЕНШИКОВ. А Полуботок?

ПЕТРО. Полуботкові пельку заткнемо маетками. Ти старшину закликав?

МЕНШИКОВ. Закликав. Вони чекають на авдієнцію.

ПЕТРО. Поклич їх сюди.

Меншиков виходить. Балакирєв на руках несе хлопчика. Хлопець пручається, репетує.

ХЛОПЧИК. Та геть! Пусти! А то я матері скажу!

БАЛАКИРЄВ. Ага, попався?

ПЕТРО. Що ти з нього знущаєшся?

БАЛАКИРЄВ. Та це ж зрадник!

ПЕТРО. Пусти його.

БАЛАКИРЄВ. (Пускає). Щастя твоє.

ПЕТРО. (До хлопця). Як тебе звать?

ПЕТРО. Якось неприязна душа в цього народу.

БАЛАКИРЄВ. А он лібер-кіндер Саша веде й пред-ставників цього народу.

Увійходять Меншиков і старшини українські: Чорниш, Милорадович, Танський, Савич.

ЧОРНИШ. (До Савича). Ти за всіх говори, пане Савич.

САВИЧ. (Скидає шапку й вклонючись хитро, мов лисиця).

Вашій царській пресвітлій величності, великому государеві і самодержцю Великої, Малої й Білої Руси вірні тобі старшини українські чолом б'ють!

ПЕТРО. Здорові були, старшини!

ЧОРНИШ. Доброго здоров'я вашій царській пресвітлій величності! (Всі старшини вклоняються).

ПЕТРО. Я покликав вас, щоб порадитися, кого вибрати гетьманом.

САВИЧ. Насмілюсь донести вашій царській пресвітлій величності, що ми радилися було вибрати чернігівського полковника Павла Полуботка. Він був великим ворогом Мазепи, розум ясний має і заслуги перед військом вашої царської величності.

ПЕТРО. Отже, я ніяк не можу допустити на гетьманство полковника Полуботка і раджу вам вибирати стародубського полковника Івана Скоропадського.

САВИЧ. Але ж насмілюсь донести вашій царській

величності, що полковник Скоропадський не прославився розумом на Україні.

ПЕТРО. Це нічого, що в полковника Скоропадського бракує розуму: я сам буду пильно стежити за ділами на Україні. А Полуботка не хочу як раз через отой його великий розум. Полуботок zelo хитрий і може уподобитись до Мазепи.

САВИЧ. Але ж наслідуюсь донести...

БАЛАКИРСЬВ. (Забігає наперед Петра й лепече, передражуючи Савича). Але ж, але ж, але ж...

САВИЧ. Насмілюсь донести...

ПЕТРО. Я нагадую вам, старшини, що я сюди прийшов з військом, а ваше військо все пішло за Мазепою.

ЧОРНИШ. (До старшин). Та чого там довго балакати? Коли Скоропадського, то й Скоропадського.

ПЕТРО. Значить на Скоропадського згоджуєтесь?

САВИЧ. Згоджуємось, ваша царська пресвітла величність.

СТАРШИНИ. (Разом). Усі згоджуємось.

ПЕТРО. От і добре. Тепер вам наказ оповістити всю старшину й козацтво про мою волю. Натякніть їм, що я ніякої зради не помилую.

СТАРШИНИ. (Вклоняються). Буде зроблено, ваша царська пресвітла величність.

БАЛАКИРСЬВ. (Підходить до старшин). А я вже навчився балакати по-вашому! Навіть добре вимовляю (з притиском): па-ля-ні-ца!.. (До царя). Непевне становище в нас на Україні.

ПЕТРО. Чому?

БАЛАКИРСЬВ. Твої хахли не сміються на мої вигадки. А вірні піддані повинні реготати з кожного мого кроку!

ПЕТРО. Дуже багато забажав.

БАЛАКИРСЬВ. Але ж, але ж, але ж... Хто не сміється з вигадок царського блязня, той не любить і самого царя.

ПЕТРО. Мзеш рацію. (До Меншикова). Лібер-кіндер Саша, починаймо!

МЕНШИКОВ. (Кричить). Митюха!

Драгун- горніст грає на ріжок. Драгуни збігаються й стають у ряд попід шатрами.

КАПІТАН. Во фронт!

Драгуни переступають ногами й рівним строем завмирають. Фіскалі прибігають до шатрів і шмигають між українцями. Світа, дяк і граф Толстой виходять з шатрів, підходять до царя, вклоняються. Козаки вносять на сцену стіл. За ними бунчукові товариші

з корогвами, бунчукові товариші з бунчуками, довбиш з літаврами.

ЧОРНИШ. (Довбишеві). Скликаймо військову раду, починай бити в літаври.

ДОВБИШ. Господи, благослови! (Христиться й починає бити в літаври).

Праворуч на авансцену входить Нерідна й істерична молодиця, хочуть підійти до царя. Фіскал біжить навперейми.

ФІСКАЛ. А вам чого треба?

НЕРІДНА. Не твоє діло.

ФІСКАЛ. Вернись, вернись!

НЕРІДНА. Мені до царя треба...

ФІСКАЛ. Кажу ж тобі — вернись!

НЕРІДНА. Я хочу спитати царя, куди він мого сина запропастив?

ФІСКАЛ. (Бере бабу за плечі, повертає лицем назад і штовхає коліном). Провалівай!

Баби одбігають і зупиняються.

НЕРІДНА. Од чорта одхристишся, а від москаля не одмолишся!

ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. (Смикає Нерідну). Та може ж воно велика птиця...

НЕРІДНА. Та одчепись хоч ти!

На сцену увіходить група козаків, а за ними — Іван Ніс і Данило Забіла.

КОЗАКИ. Доброго здоров'я вашій царській величності!

Цар киває головою і продовжує розмовляти зі світою. З-поза бабів увіходять: Гультяй, трохи ззаду Скоропадський з Настею.

ФІСКАЛ. (До Гультяя). А ти куди?

ГУЛЬТЯЙ. Та на раду ж.

ФІСКАЛ. (Завертає Гультяя). І без тебе вода одсвятиться.

ГУЛЬТЯЙ. (Зупиняється біля бабів). Та це правда: я ж не піп та й не попіхач московський.

Скоропадський і Настя проходять наперед.

ФІСКАЛ. (До Скоропадського). А ти куди?

СКОВОПАДСЬКИЙ. Та я ж полковник стародубський.

ФІСКАЛ. Ах, прошу пана! (Одбігає).

НАСТЯ. (Зупиняється). Та йди вже, голубе!

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Іде, а потім вертається). Настуню, а може ж він пошуткував!

НАСТЯ. Хто?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та государ.

НАСТЯ. Та я ж тобі, голубе, говорила, що ніхто не шуткує.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А де ж ти, Настуню, цілу ніч гибла? Ти там, часом, не скакнула в гречку?

НАСТЯ. Та що це ти, Івасю! Хіба ж ти не знаєш, як я тебе кохаю?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Гляди ж, бо ти знаєш, який я сердитий.

НАСТЯ. Знаю, знаю. Іди вже, голубе!

Скоропадський іде. Назустріч йому підходять старшини, запобігають його ласки.

ЧОРНИШ. Доброго здоров'я вельможному панові!

МИЛОРАДОВИЧ. Майбутньому ясновельможному.

Скоропадський почуває себе ніяково. Настя підтримує його різними знаками.

САВИЧ. А чи добре спочивали, ясновельможний пане?

На сцену просто від глядача виходять: Полуботок, Жураківський, Корецький і козаки.

ГОЛОСИ. Пан Полуботок! Полуботок!

Старшини бояться до Полуботка приступити й труться біля Скоропадського. Коло царя зарухалося, ожило; фіскали заметушилися.

ПОЛУБОТОК. (Вклоняється). Доброго здоров'я вашій царській пресвітлій величності!

ПЕТРО. Доброго здоров'я, пане полковнику.

ПОЛУБОТОК. Доброго здоров'я пресвітлому товариству.

КОЗАКИ. Доброго здоров'я!

РОДОСТАНОВ. (Голосно). Слухайте! Слухайте всі! Слухайте слово государеве!

ПЕТРО. Полковника чернігівського Павла Полуботка за його вірну службу нагороджую маетками з двома тисячами дворів.

Полуботок мовчки кланяється.

ГУЛЬТЯЙ. (Тихо). Дешево хочуть купити Полуботка.

САВИЧ. (Підходить до Полуботка). Доброго здоров'я, пане полковнику! Віншую вас з приводу царської нагороди.

ПЕТРО. Графа Петра Толстого за його вірну службу призначаю полковником Стародубського полка.

Толстой вклоняється й переходить до української старшини. Серед старшин рух непорозуміння.

ГУЛЬТЯЙ. А оце вже й перший полковник із москалів.

ПЕТРО. Івана Носа, що видав нам батуринських мазениців, призначаю прилуцьким полковником.

ГУЛЬТЯЙ. (Тихо). Зрадника!
НЕРІДНА. Де воно, стерво собаче!
ІСТЕРИЧНА МОЛОДИЦЯ. Господи! Царице небесна
троеручиця!

Ніс вклоняється і стає біля старшини.

ГУЛЬТЯЙ. (Тихо). Собака!

Убігає Галаган, кидає свою шаблю, вклоняється цареві до землі
і стоїть на колінах.

ПЕТРО. Ти хто?

ГОЛОСИ. Галаган! Мазепинець!

ГАЛАГАН. Я полковник Галаган. Простіть мене, ва-
ша царська пресвітла величність!

ПЕТРО. Ти зрадив мене? До Мазепи втік?

ГАЛАГАН. Я не втік. Моя провина в тому, що я
виконав наказ Мазепи. А тепер я від нього втік і вірною
службою хочу загладити свою вину.

ПЕТРО. А не прибуло нових сил до Карла?

ГАЛАГАН. Ні. Тільки з Запорізької Січи, кошовий
Кость Гордієнко прислав до Мазепи, послів і ці говорять,
що запорожці збираються пристати до Мазепи.

ПЕТРО. Я зруйную це прокляте гніздо раніш, ніж
воно мені зробить шкоду!

ГАЛАГАН. Государю! Я сам колишній запорожець і
знаю на Запоріжжі кожну стежку... Пошліть мене на
чолі війська, я зруйную прокляте гніздо, щоб докзати вам
свою вірність!

ПЕТРО. Добре. Встань. Я пошлю з тобою ще полков-
ника Яковлева. Ми зараз у церкві зробимо нараду, як зруй-
нувати Січ, а тут найсвітліший князь Меншиков і сам спра-
вителься. Чуєш, лібер-кіндер Саша?

МЕНШИКОВ. Чую.

ПЕТРО. (До світи). Ходімо!

Петро, Галаган і вся світа, крім Родостанова, Меншикова та
фіскалів, ідуть у церкву.

РОДОСТАНОВ. Слухайте! Слухайте всі!

Старшини і козаки становляться навколо стола.

МЕНШИКОВ. (Стає на стіл). З наказу його царської
величності государя Петра Першого Олексійовича, Великої,
Малої й Білої Руси самодержця, одкриваю військову раду,
щоб вибрати замість зрадника Івашки Мазепи нового де-
стойного гетьмана. Нехай по стародавньому вашому звичаю

все військо подає голоси, кому бути гетьманом. (Злазить і одходить набік).

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Бути гетьманом чернігівському полковникові Павлу Полуботкові!

КОЗАКИ. Полуботок! Полуботок!

КОРЕЦЬКИЙ. На стіл Полуботка! Несить клейноди,

МЕНШИКОВ. Пане Чорниш! Пане Танський! Чого ж ви мовчите? Капітане, чорт би тебе драв!

КАПІТАН. Драгуни! Ружжя на приціл! (Драгуни підносять рушниці).

ТАНСЬКИЙ. Товариство! Не так ви говорите: бути гетьманом стародубському полковнику Скоропадському!

КОРЕЦЬКИЙ. А це чому?

ЧОРНИШ. Государ бажає, щоб вибрали Скоропадського.

САВИЧ. Наємлюсь донести, що його пресвітлая величність покликав нас і наказав, щоб вибрали полковника Скоропадського. Ми його царській величності так же наслідились донести, що вся Україна бажає бачити на гетьманстві полковника Полуботка. Але його пресвітлая величність нічого й слухати не хоче і зазначає, що великий розум пана Полуботка може уподобитись до Мазепи.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Так оце такими вільними голосами ми будемо вибирати гетьмана?

ІВАН НІС. Та чого там довго говорити — виберемо Скоропадського!

КОРЕЦЬКИЙ. А ти мовчи!

ІВАН НІС. А чого б мені мовчати?

КОРЕЦЬКИЙ. Бо ти зрадник!

НІС. Я?

КОРЕЦЬКИЙ. (Виймає шаблю). Ти! Може хочеш, падлюко, щоб тебе шаблюками почетвертували?

Кидається на Носа. Козаки й старшини розводять їх.

МЕНШИКОВ. Капітане!...

КАПІТАН. Драгуни! Слухайте мою команду! Раз...

Два...

ПОЛУБОТОК. Шановне товариство!

КОЗАКИ. Ану, слухайте, що Полуботок порадить.

ПОЛУБОТОК. Зрозумійте становище. З одного боку — розпач та сльози, а з другого — сила та неймовірність. Коли ми виберемо на гетьманство людину негідну цареві, то й саме гетьманство можемо занедбати. Діло йдеться до того, чи бути в нас гетьманській булаві, чи ні.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Господи, яка розумна людина!
ПОЛУБОТОК. Так от, шановне товариство, ви сьогодні вирішуєте долю не якоїсь людини, а самого гетьманського ладу.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Говори, пане Полуботок! За твоєю порадою всі підемо.

КОЗАКИ. Підемо! Підемо!

ПОЛУБОТОК. Хочете, щоб залишилась у нас булава, себто-сама влада?

ГОЛОСИ. Хочемо! Хочемо!

ПОЛУБОТОК. А коли хочете... то послухайте царя.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Так оце й усе?

ПОЛУБОТОК. Оце й усе.

САВИЧ. Булава нам залишається.

МИЛОРАДОВИЧ. А булава не може бути без гетьмана.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А вжеж, до булави треба голови.

ГУЛЬТЯЙ. (Тихо). Якраз твоєї голови, старий дурню.

САВИЧ. Так виходить, шановне товариство, що бути гетьманом полковникові Скоропадському!

КОРЕЦЬКИЙ. Не виходить, а вже й без нас вийшло.

ЗАБІЛА. На мое вийшло: хоч гірше, аби інше!

САВИЧ. Так просимо тебе, пане Скоропадський!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та ні! Я стара людина... (Вклоняється).

ЧОРНИШ. І вдруге просимо пана Скоропадського бути гетьманом!

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Ще раз вклоняється). Я не зможу знести такого важкого уряду.

МИЛОРАДОВИЧ. І в третій раз просимо пана Скоропадського стати нашим ясновельможним гетьманом.

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Вклоняється.) Та ні... (Хоче підійти до Насті, вона свариться).

НАСТЯ. Згоджуйся!

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Вертається). Та воно ж... Що ж його робити?..

ТАНСЬКИЙ. Так треба ж по звичаю.

МИЛОРАДОВИЧ. На стіл гетьмана! На стіл!

Беруть на руки Скоропадського й становлять на стіл.

КНИШ. Так я ж тебе хоч сміттям обсиплю по запорозькому звичаю.

КОЗАКИ. Сміття! Сміття!

КОЗАК. (Сипле сміття). Щоб не зазнався!

КНИШ. (Сипле сміття на голову). Та гляди, живи полуботковим розумом, коли власного немає!

ЧОРНИШ. Ну, годі, годі знущатись! Несіть клейноди.

МЕНШИКОВ. (Підходить, вклоняється і подає Скоропадському булаву). Дуже радий, поздоровляю!..

Скоропадський бере булаву й мовчки на всі боки кланяється. Бунчукові товариші вкривають його хорогвами та бунчуками. Від царя з церкви несуть прапор.

МЕНШИКОВ. Ура!

Музика грає марш.

Дія друга

3. ЗОЛОТЕ ЯБЛУКО

«Золоте Яблуко» — майдан Полуботків. Сад. Посередині водограй. З правого боку двохповерховий палац з верандою й сходами на сцену. Біля сходів два ліхтарі на стовпах. З лівого боку ближче до глядачів — високе дерево, під його вітами — великий круглий стіл, кругом нього лави; далі алея, перед нею — інтимний куточок, альтанка. Скрізь квіти, клумби; в центрі стоїть мармурова колонка; соняшний годинник, навколо нього розчищено й посипано піском; ближче до глядачів — цвіте соняшник. Пані Полуботкова і дві покоївки пораються біля столу.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Ну, дівчата, подавайте страву!

Покоївки виходять. Через веранду до столу йде Полуботок з дочкою Оленою.

ПОЛУБОТОК. Чого ти все сумуєш, доню?

ОЛЕНА. Ні, таточку, я весела, я ніяк тільки не зрозумію, нащо стільки крові пролито на Україні? Сама Полтава чого варта?

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. (Хазайне біля стола). А ти про це не думай, Оленечко.

Полуботок і Олена ходять кругом соняшного годинника.

ОЛЕНА. Та як же не думати? Мені навіть у сні привиджується, як руйнували Запоріжжя. Галаган! Колишній січовик!..

ПОЛУБОТОК. Ти ж знаєш, доню, що я все зробив, щоб захистити Запоріжжя?

ОЛЕНА. Знаю, таточку. Я певна, коли б ви були гетьманом, так не мали б ми такого лиха.

ПОЛУБОТОК. Один гетьман нічого не вдіє. Треба, щоб усі боронили свою вітчизну.

ОЛЕНА. Знов кров проливати?

ПОЛУБОТОК. Ні, доню. Тепер кров не пособить, а принесе ще більше лиха, ніж ми його бачили. Для нашого часу не зброя потрібна, а розум.

ОЛЕНА. Та де ж він той розум у нашого гетьмана?

ПОЛУБОТОК. Не говори так, доню, біля гетьмана єсть розумні люди.

ОЛЕНА. Та хто? Хто? Чи не отой надутий «македонський кавалер» Милорадович? Або отой пендючний Чърниш?

ПОЛУБОТОК. Не вони. Але ж єсть там Жураківський, єсть Савич.

ОЛЕНА. Савич? Так він же перший і купить, і продаєть!

ПОЛУБОТОК. Ні, доню, ти ще людей не знаєш: Савич певна людина, а що він такий хитрий та дипломатичний, так на це його навчило життя та московська політика.

ОЛЕНА. Я не розумію вашої політики, таточку. Карла та Мазепу хоч і побив цар, але вони герої... І кошовий Кось Гордієнко — герой. Його тепер люди прославляють за те, що він пристав до Мазепи, а вас лають: ви засіли на хуторі й не втручаєтесь у військові діла...

ПОЛУБОТОК. Цього, доню, теж вимагає дипломатія.

ОЛЕНА. А поки ж ви отак чекатимете?

ПОЛУБОТОК. Доки не покличуть мене.

ОЛЕНА. Хто? Гетьман?

ПОЛУБОТОК. Гетьман або цар.

ОЛЕНА. Та цього й зроду віку не буде: за гетьмана править ваш найбільший ворог — пані Настя, а цар радий, що здихався вас. Не буде цього!

ПОЛУБОТОК. Ні, буде, доню, та ще й незабаром.

ОЛЕНА. Та хто ж запорукою цьому? Невже Савич та Жураківський?

ПОЛУБОТОК. Та хоч би й вони.

ОЛЕНА. Тепер я розумію, чого вони так часто нас одвідують!

ПОЛУБОТОК. Розумій і мовчи.

ОЛЕНА. О! Я змію мовчати...

Покоївки приносять страву й укупі з Полуботковою починають розливати.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Ну, облиште свої диспути та сідаймо обідати! (Всі сідають). А наші паничі — академіки не їдуть та й годі.

ПОЛУБОТОК. Мабуть, закортіло в дорозі побавитись.

З-поза палацу вбігає дід.

ДІД. Приїхали, приїхали!

ПОЛУБОТОК. Хто?

ДІД. Приїхали! (Знов вбігає).

ОЛЕНА. Та це ж Андрій з своїми академіками. Піду зустрічати. (Виходить через веранду).

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Та веди їх мерщій сюди! Та й ви, дівчатка, побіжіть чимнебудь допоможете.

Покоївки вибігають. Дід вертається.

ДІД. А я забув вам, пане полковнику, сказати, яка дурна голова у нашого нового гультя...

ПОЛУБОТОК. Краще скажіть, діду, скільки там товаришів приїхало з паничем Андрієм?

ДІД. З Петриком до турка хотів перейти... Ха-ха-ха! А тепер яблука в саду краде... А я його батогом, батогом!

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Та й біда ж з вами, діду.

ДІД. Дякую, я тільки пообідав.

ПОЛУБОТОК. Ха-ха-ха-ха!

ДІД. До турка... Ха-ха-ха!

ПОЛУБОТОК. Ха-ха-ха-ха!

ДІД. А тепер піду трохи відпочити. (Виходить).

Олена виходить на веранду.

ОЛЕНА. (З веранди). А вгадайте, хто до нас приїхав?

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Хіба не Андрусь?

ОЛЕНА. Ні! Сказать?

ПОЛУБОТОК. Та говори вже.

ОЛЕНА. Бунчуковий товариш Яків Маркович. (Збігає вниз). Та який вродливий, матінко!

ПОЛУБОТОК. Небіж пані гетьманової?

ОЛЕНА. Та він же, він. А от хто з ним приїхав — нізащо не вгадаєте! (Удає урочистість). Донька ясновельможного пана гетьмана!

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Ярина Іванівна?

Олена крутить головою.

ПОЛУБОТОК. Невже моя улюблениця — Уляся?

ОЛЕНА. А от побачите! Вони там вмивають своє ясновельможне личенько! (Виходить через веранду).

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. З якої б це речі?

ПОЛУБОТОК. Та, мабуть, дівчині набридли мачушині пестощі: пані Настя її поїдом їсть. А слухай, пані полковникова: кращої молодії для нашого Андрійка й у цілому світі не знайдеш!

Увіходять через веранду: Олена, Уляся, Я. Маркович.

ОЛЕНА. (З веранди). Салютую! Ясновельможна Уляся! Бунчуковий товариш пан Маркович!

Пані і пан Полуботок ідуть назустріч.

ПОЛУБОТОК. Дуже радий бачити несподіваних гостей!
ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Прошу обідати дорогих гостей!

Пані Полуботкова цілується з Улясею, Полуботок цілує її в голову, здоровкаються з Марковичем.

ПОЛУБОТОК. (До Улясі). А яка стала велика!

УЛЯСЯ. Та я ж расту!

ПОЛУБОТОК. Може вже й рушників наткала?

УЛЯСЯ. Ой, і не кажіть мені про це і не нагадуйте, пане полковнику!

ПОЛУБОТОК. Чому так?

УЛЯСЯ. Потім розкажу, як мене сватав Толстой і як я відкараскалася від нього, а тепер мені треба бути чемною донькою і переказати вам від татка щирий привіт. Він дуже за вами вбивається й говорить, що коли б міг міцніше опертися на ваш розум ясний, то спокійніше б жив і вірив би, що буде щастя на Україні. Але про всі ці високі речі... (До Марковича). Пане-братіку, будь ласка, виручи мене: розкажи про всі оті високі речі!

ПОЛУБОТОК. Ха-ха-ха-ха!

ОЛЕНА. Оратор заораторувався! Ха-ха-ха!

МАРКОВИЧ. (Сміючись). А про високі речі ясновельможний пише панові полковнику власною рукою. (Віддає Полуботкові листа).

УЛЯСЯ. Хіба оце й усе?

МАРКОВИЧ. Усе.

ОЛЕНА. Ха-ха-ха!

УЛЯСЯ. (До Олени). А ти вже не смійся, а то заплачу.

ОЛЕНА. Не буду, не буду, мое золото. (Цілує Улясю).

УЛЯСЯ. (Озирається навкруги). А як у вас тут гарно! Не дурно ж ви назвали свій маєток «Золоте Яблуко»! Справжній рай!

Олена бере під руку Улясю і веде до соняшника; Маркович іде за ними; Полуботок читає листа.

ОЛЕНА. А ти подивись, який у мене соняшник цвіте!

УЛЯСЯ. Ой-ой, який великий! Як пан Яків.

МАРКОВИЧ. Ні, трохи нижчий.

ОЛЕНА. А ну ставайте рядом — поміряємо!

УЛЯСЯ. Однакові, однакові!

ОЛЕНА. А який він золотий!

УЛЯСЯ. Хто золотий? Соняшник чи пан Яків?

ОЛЕНА. Звичайно, соняшник. Він такий золотий, як золота наша соняшна Україна! Я сама посадила цього соняшника, сама його полола й поливала.

МАРКОВИЧ. Сами й пололи?

ОЛЕНА. Сама.

МАРКОВИЧ. Висловлюю вам своє співчуття.

ОЛЕНА. З якого приводу?

МАРКОВИЧ. Та, мабуть, дуже натомились, бо ба-
гацько ж поління було.

ОЛЕНА. А в вас, пане, язичок гострий!

МАРКОВИЧ. Та який бог дав.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Прошу за стіл дорогих гостей!

МАРКОВИЧ. Я щиро дякую, бо мушу поспішати.

ПОЛУБОТОК. Пообідаєте, а тоді поїдете.

МАРКОВИЧ. Маю доручення від ясновельможного.

ОЛЕНА. А, ви не пишайтеся, а сідайте, будь ласка.

МАРКОВИЧ. Слухаю вашого наказу.

Всі сідають за стіл.

ПОЛУБОТОК. Беріть келишки, будь ласка, та вип'є-
мо за наших дорогих гостей. І нехай там легко згадається
нашому ясновельможному панові гетьману!

ВСІ. Віват! (П'ють).

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Контентуйтесь, дорогі гості!

ПОЛУБОТОК. (Наливає чарки). Прошу!

УЛЯСЯ. (Встає і бере келишок). Тепер годиться випити
за вельможного пана полковника і вельможну пані госпо-
диню!

ВСІ. Віват, віват!

П'ють.

МАРКОВИЧ. Пане господарю, дозвольте мені слово.

ПОЛУБОТОК. Будь ласка, пане-товаришу.

МАРКОВИЧ. Ми вже випили за пана гетьмана і за
всіх присутніх, а за господарівну й забули. Так от я хочу
випити за золотий соняшник та його чорнобриву поліль-
ницю!

УЛЯСЯ. За Оленочку! За Оленочку!

ПОЛУБОТОК. (Наливає чарки). А й справді — за Оле-
ночку не пили. Прошу!

МАРКОВИЧ. Нехай же цвітуть золоті соняшники в
нашій золотій Україні!

ВСІ. (Крім Олени). Віват, віват! (П'ють).

Увіходить дід.

ДІД. Там цигани просяться.

ПОЛУБОТОК. Які цигани?

ДІД. З ведмедем. Пустити?

ПОЛУБОТОК. Прожени їх геть-

УЛЯСЯ. Пусти́ть, пане полковнику!

ОЛЕНА. Пусти́ть, таточку!

ПОЛУБОТОК. Ха-ха-ха! Пусти́ть, діду!

Дід виходить.

МАРКОВИЧ. А мені, вельможні господарі, дозво́льте щиро дякувати за ласку...

ОЛЕНА. Та ви ж іще не пообідали як слід!

МАРКОВИЧ. (Вклоняється). Мене ждуть військові люди і запряжені коні. А коли ви, чарівна панно, дозво́лите мені через два місяці проїхати до вашої господи, то я з радістю прилину і... (сміється) дообідаю тоді.

ОЛЕНА. А до того ви нічого й їсти не будете?

МАРКОВИЧ. А до того буде з мене і споминів про ваше «Золоте Яблуко» та про золотий соняшник. До побачення. (Вклоняється).

ВСІ. До побачення!

Олена мовчить. Маркович виходить.

ПОЛУБОТОК. На вдивовижу гречний та ввічливий пан Яків...

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. А ти ж і досі не сказав нам, якого тобі листа привіз пан Яків від ясновельможного!

ПОЛУБОТОК. (Виймає листа). Ясновельможний пише, що хутко здійсниться його мрія, щоб я став йому за помічника.

УЛЯСЯ. Татко давно про це турбуються, та ніяк не вламують... пані гетьманову та її рідню.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Слава ж тобі, Господи! (Христиться).

ОЛЕНА. (Цілує Улясю). Яку ж ти мені несподівану радість привезла!

УЛЯСЯ. Ще раз поцілуй, бо я тобі привезла дві несподіваних радості!

ОЛЕНА. А яку ж другу?

УЛЯСЯ. А пана Якова? Ха-ха-ха!

ОЛЕНА. Ой, стережись, Улясю, прийде й твоя коза до воза.

Увіходять: Андрій, убраний ведмедем, лізе рачки, його на мотузковій веде «циган» з палицею та з скрипкою; третій академік — циганка з бубном. Дід і челядь.

ДІД. От — як бачите!

УЛЯСЯ та ОЛЕНА. Цигани, цигани!

Полуботок перешіптується з Полуботковою, сміються.

ЦИГАН. Вельможне панство, дозвольте бідним циганам з ведмедем погуляти й хоч на кашу циганчатам заробити.

ПОЛУБОТОК. Починайте.

ЦИГАН. Цей ведмідь тридцять літ у лісі ріс, дуби ламав, мед драв, а тепер Гаврилом став — уміє воду носити, від бешихи ворожити...

ОЛЕНА. Та починайте вже!

УЛЯСЯ. Вам кажуть: починайте!

ЦИГАН. (Дає ведмедві палицю). Ану покажи, Гаврило, як вельможний пан полковник перед військом на конику виграє...

Андрій сідає верхи на палицю й гарцює по сцені.

ПОЛУБОТОК. Ха-ха-ха-ха!

ЦИГАН. А тепер покажи, як панна полковниківна на полюванні буйтура стріляє. (Андрій бере палицю на приціл). Раз! Два! б-бух! (Андрій падає).

Пани сміються, серед челяді регіт.

УЛЯСЯ. Ха-ха-ха! Ой не можу...

ОЛЕНА. Я не така полохлива, брешете, бісові цигани!

ЦИГАН. А тепер покажи, Гаврило, як донька нашого ясновельможного пана гетьмана чепуриться, коли до бенкету наряжається.

Андрій удає панночку, що перед дзеркалом чепуриться й щокі та губи намазує. Пани сміються, челядь регоче.

УЛЯСЯ. Ой неправда, неправда й неправда!

ПАНІ ПОЛКОВНИКОВА. А танцювати ваш ведмідь уміє?

ЦИГАН. Авжеж. Ану, музико, грай, а ти, Гаврило, танцюй!

Грають. Андрій танцює.

УЛЯСЯ. Та він у вас несправжній — у чоботах!

ЦИГАН. Йй-богу, хрест мене бий, справжній ведмідь!

ОЛЕНА. Тільки руки людські?

ЦИГАН. Хрест мене бий — тридцять літ у лісі ріс, дуби ламав, мед драв... А ви дайте йому чарку горілки, побачить, що п'є, як худоба.

АНДРІЙ. (Штовхає цигана). Ти брешти та не перебріхуй.

УЛЯСЯ. Та він у вас і говорить?

ОЛЕНА. Та це ж наш Андрійко... (Схоплюється й біжить до Андрія, хоче розкутати лице, а він його ховає).

ЦИГАН. Хрест мене бий — у лісі ріс, дуби ламав . . .

ОЛЕНА. Улясю! Допоможи!

Зривають з Андрія машкару.

ВСІ. Ха-ха-ха!

ЧЕЛЯДЬ. Пан Андрій? А то, мабуть, академіки?

УЛЯСЯ. (Дивиться на Андрія, він сміється). А який гарний ведмедик!

ОЛЕНА. Улясю, мені здається, що я вже повернула тобі одну радість.

УЛЯСЯ. Не розумію.

Із алеї виходить Гордієнко, вбраний у рясу схимника з відлогою, в руках у нього пістоль, накритий парчею, ніби причастя.

ГОЛОСИ З ЧЕЛЯДИ. А це хто такий?

ГОРДІЄНКО. Що тут за мерзопакостне лицедійство?

ПОЛУБОТОК. Ви, панотче, мабуть, не туди попали?

ГОРДІЄНКО. Я попав, куди хотів, — до полковника Полуботка.

ПОЛУБОТОК. А чого вам треба?

ГОРДІЄНКО. Мені нічого не треба, а тобі, полковнику, треба висповідатися та запричаститися.

ГОЛОСИ З ЧЕЛЯДИ. Ой, Господи! Та що ж це таке?

ПОЛУБОТОК. Я це роблю тоді, коли сам забажаю.

ГОРДІЄНКО. Не сперечайся перед Богом! Іди на голос Божий тоді, коли він тебе кличе.

Люди жахаються, христяться.

ПОЛУБОТОК. То прошу до господи, панотче.

ГОРДІЄНКО. Божа господа скрізь, де небо синє. Нехай вийде вся челядь.

Полуботок дає знак. Челядь христиться й виходить поза паляц, а пани через веранду; Олена ховається за деревом. Гордієнко їх услід христить, озирається. Раптом скидає з себе рясу й кидає замість «причастя» в руці — пістоль, затикає його за пояс.

ГОРДІЄНКО. А тепер я буду тебе сповідати!

ПОЛУБОТОК. Кость Гордієнко? Кошовий війська запорізького?

ГОРДІЄНКО. А ти думав, який чорт? Ченці з лугу, пане Полуботку! Тільки май на увазі: з голими руками мене не візьмеш. (Стромяє пальці в рота й свистить).

З алеї виходить чотири ченці. Гордієнко робить рукою знак — ченці зупиняються й стоять мовчки до кінця сцени.

ПОЛУБОТОК. Як же ви тут опинилися?

ГОРДІЄНКО. Не дивуйся, сам знаєш, що для січовиків

ніяких кордонів немає. Але мені ніколи розтабарювати: давай мершій діло кінчати. Ти знаєш, чого я приїхав?

ПОЛУБОТОК. Ні, не знаю.

ГОРДІЄНКО. Ти чув, що покійний гетьман Мазепа наказав із твоїх плечей голову зняти?

ПОЛУБОТОК. Так це ти, пане кошівий, приїхав по мою голову? То нехай твої ченці дадуть і мені шаблю: я також був січовиком колись і зумію по-лицарськи боронитись.

ГОРДІЄНКО. Січовик? А хто зрадив Січ? Хто зрадив військо запорізьке?

ПОЛУБОТОК. Я нікого не зрадив.

ГОРДІЄНКО. А хто пристав до Москви? Скоропада—пху! Ти! Ти підбив усіх. Ти хіба забув, що сила й воля України там, де військо запорізьке? Забув, що запорізьке військо все було проти Москви? Не знаєш хіба, що тепер воно на чолі з новим законним гетьманом ясновельможним Пилипом Орликом боронить волю рідного краю? Тобі на гетьманство забажалося? Знаємо, як тебе цар оддячив. Зрадники! Залили кров'ю Україну, віддали москалям на поталу і тепер бенкети на крові справляете? Горілку курите, промісли держите та земелькою торгуєте? Слухай, Полуботок! Ясновельможний пан Орлик наказує тобі підняти нарід проти Москви — розумієш?

ПОЛУБОТОК. Розумію, але не згоджуюсь.

ГОРДІЄНКО. Слухай, Полуботок, тільки два шляхи для тебе є — один шлях з нами до волі рідного краю, а другий — допомогти Скоропадському звести нарід український в неволю московську на віки-вічні. Вибирай!

ПОЛУБОТОК. Я вибрав уже собі третій шлях — союз України з Москвою, як рівної з рівним.

ГОРДІЄНКО. Дурниці! Говори: пристаєш до нас?

ПОЛУБОТОК. Ні.

ГОРДІЄНКО. Пристаєш?

ПОЛУБОТОК. Ні.

ГОРДІЄНКО. Полуботку! Товарищу! Брате рідний! Ти помилився... говори: пристаєш?

ПОЛУБОТОК. Ні.

ГОРДІЄНКО. Пху!

Швидко бере рясу, раптом виймає шаблю, стинає соняшника і майже бігом виходить, а за ним і козаки-ченці. Полуботок мовчки дивиться їм у слід.

ОЛЕНА. (Вискакує із-за дерева). Тагу! Таточку! А може ж так краще, як радить кошівий?

ПОЛУБОТОК. Ні, моя золота доню. Лиха його порада! Я не хочу нової крові накликати на нещасну Україну.

ОЛЕНА. Таточку! А ви певні, що в союзі з Москвою цієї крові не буде? (Павза). Певні? (Пильно дивиться батькові в вічі).

ПОЛУБОТОК. (Після павзи). Певен.

4. ГОЛАНДЕРИ.

«Золоте Яблуко». Бабине літо. Панує жовтий колір. Олена й Уляся сидять долі на великому килимі й грають у крем'яшки. Крем'яшки діамантові — блищать. Убігає гультай і непомітно ховається в альтанці. Витикається дід з багатом і, побачивши панночок, вертається.

ОЛЕНА. Ти стратила, Улясю!

УЛЯСЯ. Давай знову!

ОЛЕНА. Ні, далі, далі!

УЛЯСЯ. Ні, давай знову, бо тоді я хвилювався.

ОЛЕНА. Ну, давай.

Починають знову. Уляся стратила.

УЛЯСЯ. Пху, пху! Не хочу більш гуляти.

ОЛЕНА. Чого ти хвилюєшся?

УЛЯСЯ. Як же не хвилюватися, коли хутко вже за мною прийдуть? Мені доведеться покинути ваше тихе «Золоте Яблуко» і знов їхати до остогидлого Глухова. А там красуня мачуха — хитра та холодна, як змія! Як би ти знала, Оленочко, яка я нещасна!

ОЛЕНА. Кинь сумувати, Улясю. Я теж нещасна, але не сумую.

УЛЯСЯ. А ти чому нещасна?

ОЛЕНА. Тому, що дівчиною народилася, а не козаком!

УЛЯСЯ. Та ну? Ха-ха-ха!

ОЛЕНА. Не шуткуй, Улясю. Щиро говорю, що нещастя таких дівчат, як я та Мотронька Кочубеївна, в тому, що ми не козаки.

УЛЯСЯ. Ха-ха-ха! А як би ви були козаки, то що б тоді було?

ОЛЕНА. Тоді — на коня верхи — і в степ!

УЛЯСЯ. Так це ж ти така, а мені треба пестощів, кохання...

ОЛЕНА. Яка ти чудна! Кохання — це ж найлегше діло.

УЛЯСЯ. Найлегше? А коли ти кохася, а він тобі нічого не говорить?

ОЛЕНА. Хто?

УЛЯСЯ. Так це я так, для прикладу. А ти сьогодні з Андрієм говорила?

ОЛЕНА. Про що?

УЛЯСЯ. Ну так, взагалі, говорила?

ОЛЕНА. Ну — говорила.

УЛЯСЯ. Що ж він каже?

ОЛЕНА. Та про що?

УЛЯСЯ. Та так, взагалі... Нічого не питав?

ОЛЕНА. Про кого?

ГОЛОС АНДРІЯ. Олено!

ОЛЕНА. Бач який догадливий! (Кричить). Андрійку! Іди в сад. (До Улясі) А ти сховайся мерщій за деревом! (Силоміць тягне Улясю й лишає за деревом). Тихо!

Андрій збігає з веранди.

АНДРІЙ. Оленочко, а де Уляся?

ОЛЕНА. А я не знаю.

АНДРІЙ. Вона ж, здається, тут була?

ОЛЕНА. Здається, була.

АНДРІЙ. Ти з нею говорила?

ОЛЕНА. Говорила.

АНДРІЙ. Про що ж ви говорили?

ОЛЕНА. А тебе що цікавить?

АНДРІЙ. Та взагалі.

ОЛЕНА. Взагалі — про те, про се.

АНДРІЙ. А вона нічого не питала?

ОЛЕНА. Та про кого?

АНДРІЙ. Не шуткуй, Оленочко, а скажи по правді: любить мене Уляся?

ОЛЕНА. А я ж почім знаю? Спитай у неї.

АНДРІЙ. Та де ж вона?

ОЛЕНА. Пошукай, то й знайдеш.

АНДРІЙ. Хіба сховалася?

ОЛЕНА. Та може й сховалася. Тільки мені, братіку, ніколи її шукати. (Виходить).

АНДРІЙ. (Озирається. Після павзи). Улясю! Виходьте, бо все одно знайду. (Дивиться на альтанку). Я бачу вас. Ви сидите в альтанці й закутуєте себе вітами. Як сами не вийдете, то застукаю там і, поцілую.

Уляся затуляє рота, щоб не приснути.

АНДРІЙ. Раз! Два! Три! Йду. (Іде до альтанки, розгортає віти й витягає відтіля гультя). А ти хто?

ГУЛЬТЯЙ. Та я працюю у вас на винниці.

АНДРІЙ. А чого ж сюди забрався, гультяю?

ГУЛЬТЯЙ. (Хреститься). Хрест мене бий, паничу, я тут не був...

АНДРІЙ. Не був?! Ще й бреше, бісів гультяй!

ГУЛЬТЯЙ. Вибачте, пане, я був, але не сам...

АНДРІЙ. А з ким же?

ГУЛЬТЯЙ. Та ні... Я сам був... тільки мене дід сюди батогом загнав, щоб яблук не крав.

АНДРІЙ. Ну, годі. Геть відціля!

Гультяй, чухаючи потилицю, виходить по алеї.

АНДРІЙ. Улясю!

УЛЯСЯ. Ку-ку!

АНДРІЙ. За деревом?

УЛЯСЯ. Ха-ха-ха!

Андрій підходить до дерева, Уляся одхиляється і поволі переступає. Оббігають разів три кругом дерева, а потім Андрій хапає Улясю за руку.

АНДРІЙ. Улясю, кохана моя!

УЛЯСЯ. А коли кохана, то чому ви цілуєтесь з отим гультяєм? Ха-ха-ха!

АНДРІЙ. Не шуткуйте. (Стає навколюшки й цілує їй руку). Я люблю вас, я люблю тебе, мій радісний дзвіночок, так, як ніхто ніколи не любив і не буде любити!

УЛЯСЯ. Любиш?

АНДРІЙ. Люблю.

УЛЯСЯ. Ведмідь ти! Справжній ведмедик. Чому ж ти так довго нічого не казав, а тільки тепер, коли вже мені їхати від вас, ти говориш про кохання?

АНДРІЙ. (Естає). Ну, розумієш, Улясю, якось ніяк було почати.

УЛЯСЯ. А все ж, Андрійко, признайся... ха-ха-ха!.. Поцілував ти того гультяя?

АНДРІЙ. Ні! Перший поцілунок я зберіг для тебе, золотко моє, радість моя! (Цілує Улясю).

ПОЛУБОТОК. (На веранді). Андрійко! Ти де?

Уляся й Андрій, як ошпарені, кинулись в різні сторони.

ОЛЕНА. (Вибігає з алеї). Тату! Таточку! І Андрій тут, і я тут, і Уляся тут. Всі ми тут і всі в піжмурки гуляємо...

ПОЛУБОТОК. А чому ж ви такі стурбовані?

ОЛЕНА. Та бігаємо ж!

ПОЛУБОТОК. Андрійко! Там у двір до нас наїхало якесь панство. Іди запроси їх сюди. (Андрій виходить через

веранду). А як же почуває себе панна Уляся? Дуже тобі обридло наше сільське життя?

УЛЯСЯ. Обридло? Та я нізащо б не покинула вашого «Золотого Яблука»...

ПОЛУБОТОК. Так живи у нас.

УЛЯСЯ. А пані гетьманова? А тато?

Через веранду увходять: Андрій, пані Полуботкова, Жураківський, Савич, Я. Маркович. Поковки несуть посуд з закусками й починають ператись біля стола.

ГОСТІ. Доброго здоров'я, пане полковнику!

ПОЛУБОТОК. Яко Авраам, прошу дорогих гостей відпочити з дороги в затишку від рясних дерев. (Здоровкаються).

МАРКОВИЧ. (До Олени та Улясі) Привіт поліельницям золотого соняшника! (Цілує руки паннам і озирається до соняшного годинника). А де ж дівся соняшник?

ОЛЕНА. Опізнились, пане.

МАРКОВИЧ. Щиро жалкую, бо я ж приїхав пособити його жати.

ОЛЕНА. (Лукаво). Та ні, це ви, мабуть, приїхали дообідувати? Пам'ятаєте, що обіцяли два місяці нічого не їсти?

ВСІ. Ха-ха-ха! Добре!

ПОЛУБОТОК. А дозвольте спитати вас, дорогі гості, яким побитом ви завітали до нашєї господи?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Ми приїхали до вас, пане полковнику, як посла від ясновельможного...

САВИЧ. Насмілюсь вас перебити, пане товаришу. Будь ласка, прошу всіх сісти. (Всі сідають за стіл, крім Олени, Жураківського, Марковича й Савича). Бо ми люди не тутешні, звичзів ваших не знаємо, а з своїх добре користуємось.

УЛЯСЯ. Пан Савич заговорюється. Не тутешні? А відкіля ж ви?

САВИЧ. Ми з Голандерії.

УЛЯСЯ. З Голандерії? Ха-ха!

САВИЧ. Голандери. А оце (вказує на Марковича) наш князь. Так от раз у нашій Голандерії випала пороша...

УЛЯСЯ. Пороша?... (Схоплюється й підбігає до Олени). Оленочко, та це ж вони почали про порошу — сватати тебе приїхали!

САВИЧ. Пішли ми на полювання й зустріли цього князя. А він і просить нас допомогти йому піймати куницю-красну дівцю. Ми по слідах пішли й до вашого «Золотого Яблука» прийшли. Оддайте нашому князеві куницю — вашу красну дівцю.

ПОЛУБОТОК. Оленочко, підійди ближче. (Олена під-

ходить). Пам'ятаеш дочко, про що ми сьогодні з тобою говорили?

ОЛЕНА. Пам'ятаю.

ПОЛУБОТОК. Я хочу прссити тебе, дочко, послухати моєї поради і стати дружиною бунчукового товарища пана Марковича.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. Я хоч і не рідна мати, але в цьому ділі перше слово мое. Я не можу погодитися, щоб таке важне діло робилося похапцем. Треба дати Оленочці час подумати й провiрити своє почуття до пана Марковича.

ПОЛУБОТОК. А ти, доню, що скажеш?

ОЛЕНА. Дозвольте мені, таточку, наодинці поговорити з паном Марковичем.

ПОЛУБОТОК. В добрий час, дочко.

ОЛЕНА. Пана Маркович, Улясю, Андрійку!.. ходімо в сад. (Виходять).

ПОЛУБОТОК. А ви, дівчата, приведіть сюди пані матку.

Покоївки виходять. Савич і Жураківський сидають.

САВИЧ. Пана полковнику, поки немає Марковича, послухай, що ми тобі скажемо.

ПОЛУБОТОК. Говоріть, будь ласка.

САВИЧ. Ти знаєш, пане, що робиться в гетьманській столиці?

ПОЛУБОТОК. Знаю.

САВИЧ. Ні, пане товаришу, ти всього не відаєш. Гетьман — це тільки помело в Настиних руках. Гетьманує не Іван Скоропадський, а пані Настя. Настина рідня загарбала собі чини, маєтки, владу. Скрізь здирство, хабарі та підлабузовання до царських генералів, які тільки й дбають, щоб собі більше загарбати. Меншиков прибрав до рук цілу округу в Почепі та Ямполі. Він меситься над Україною і загрожує посадити на палі українських старшин. Резидент стольник Протасьєв на генеральную старшину людей нацьковує... Ми, генеральная старшина, заявили ясновельможному, що без твоєї, пане товаришу, допомоги наша влада не обійдеться. І от наслідуюсь донести вам, пане полковнику, що ми приїхали якo посли від ясновельможного пана гетьмана з універсалом на ваше ймення (подає папір). Ясновельможний пан гетьман запрошує вас і ми, Генеральна Військова старшина, теж запрошуємо вас стати наказним гетьманом війська українського під час походу.

ПОЛУБОТОК. Якого походу?

САВИЧ. Цар затребував п'ятнадцять тисяч війська українського на Ладозьке озеро...

ПОЛУБОТОК. Та з ким же війна?

САВИЧ. Не війна, а (махає рукою)... канал рити до самого Санкт-Петербургу.

ПОЛУБОТОК. Так мені пропонують стати наказним гетьманом на чолі того війська, що на каторгу йде? (Павза). Шановне товариство, це дуже важке діло і вперед треба його обміркувати.

Покоївки ведуть під руку матір Полуботкову, високу літню жінку в чорному, з чокками в руках.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Нехай Господь благословить ваше добре діло, панове!

Всі встають, кидаються їй назустріч.

ЖУРАКІВСЬКИЙ І САВИЧ. Доброго здоров'я, пані.

ПОЛУБОТОК. Сідайте, мамо. Порадьте нам, як поставитись до пропозиції ясновельможного, щоб я пішов з військом до Петербургу канал рити.

САВИЧ. Дозвольте ж мені скінчити. Москва все більше напосідає, грабує, шарпає, а ніхто проти цього й слова не мовить; а тепер ці канали. Коли послати з військом самих Тайських, Чорнишів та Милорадовичів, так вони й харчі козацькі розкрадуть і людей до загибелі доведуть.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Що ж ви радите?

САВИЧ. Щоб полковник Полуботок прибрав владу до своїх рук.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. А як же про це можна говорити за живого гетьмана?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Гетьман — гетьманом, а влада — владою.

САВИЧ. Насмілюсь вас пересбити, пане товаришу. Пан гетьман не може й не хоче гетьманувати. Він радий буде, коли пан Полуботок зніме з його плечей важкий тягар. Повірте мені, що він сидітиме з булавою, як з цяцькою, та тільки влада буде не в пані Насті, а в пана Полуботка. Оцього ми тільки й хочемо. Пані Настя й слухати не хотіла про Полуботка. Тільки тепер, коли її улюблений небіж Яків Маркович закохався в вашу Олену і просив дозволу свататись...

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Так ви приїхали ще й Оленочку сватати?

САВИЧ. Так, так, пані-матко, але про це потім, потім... Важніш те, що пані гетьманова вже йде на мирову

з вашим сином і запобігає вашої ласки, як майбутніх рідичів. Тепер вона згоджується, щоб полковник Полуботок був наказним гетьманом у військових походах.

ПОЛУБОТОК. Це все так. Але тепер ви, пані-матко, скажіть мені: чи маю я право брати булаву над військом, коли знаю, що це військо йде на каторжну роботу?

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Сину, нарід пізнає своїх ватажків не тоді, коли радіє, а тоді, коли плаче. Коли хочеш стати ватажком свого народу, то піди з ним і на каторгу.

ПОЛУБОТОК. Я це й сам знаю і знав, що ви так скажете, мамо. Але...

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Згадай, сину, про свого рідного батька: у нього Мазепа одібрав полк, пограбував майно, а батько твій не зігнувся, не одступив від правди. Коли б ти odmовився допомогти війську українському при лихій годині...

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Згоджуйся, пане товаришу, а ми обіцяємо бути тобі вірними помічниками.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. (Христить сина). Нехай Бог благословить тебе на добре, на користь народню, на великий подвиг.

САВИЧ. (І собі христить Полуботка). Нехай Бог благословить!

ПОЛУБОТОК. Я згоджуюсь! Але, панове товариші, давайте ваші руки, це буде знак, що навіть на страту підете за мною!

САВИЧ. (Подає руку). На! Аж тепер бачу того Полуботка, якого люблю.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Пане товаришу, коли тобі ця рука зрадить, так одрубай її тоді.

САВИЧ. Чудово! Чудово!

Увіходять: Маркович, Олена, Андрій і Уляся.

ПОЛУБОТОК. (До Олени). Ну, доню, яка твоя відповідь?

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Тільки гляди, дзиго, не помились: ти сама за себе відповідаєш!..

ОЛЕНА. Я вже дала свою згоду панові Марковичу.

МАТИ ПОЛУБОТКОВА. Хай же тебе Господь благословить.

УЛЯСЯ. А чого у вас так весело? (До Савича). Чого ви пане, такі раді?

САВИЧ. Чого? Сказати?

ОЛЕНА Й УЛЯСЯ. Будь ласка.

САВИЧ. Сказати?

УЛЯСЯ. Та ну-бо!..

САВИЧ. Слушайте.

МОЛОДЬ. Слухаєм!

САВИЧ. (Щея павзи). Нехай живе наказний гетьман
війська українського полковник Полуботок!

ВСІ. Слава!

ОЛЕНА. Таточку! (Кидається до Полуботка й цілує його).

Дія третя

5. «НАСТЯ НОСИТЬ БУЛАВУ, А ІВАН НОСИТЬ ПЛАХТУ».

Дві кімнати: прийомна гетьмана Скоропадського та його кабінет. Обстановка першої: ліворуч двері на вулицю, праворуч двері до кабінету; біля задньої стіни підвищення зі сходами; на підвищенні турецький диван, а ближче до глядачів крісло — гетьманове місце. Підвищення й сходи заслані килимом. Лавки, обшиті шкірою, Комин з розмальованих кахлів. На стінах зброя, килими. Підлога з цегли. Праворуч від гетьманового місця стіл і крісло. На авансцені ще два столи з кріслами. Обстановка кабінету: більш килимів; престо — двері до гетьманових покоїв, біля дверей до прийомної кватирка в стіні; стіл, крісло, турецький диван.

В прийомній пишуть двоє канцеляристів: Валькевич і Михайлів. Біля дверей, що на вулицю, стоїть вартовий. У двері знадвору міцно стукотять.

ВАРТОВИЙ. (Відчиняє двері; видно кілька голів). Та я ж казав вам: ще рано! Лізуть та й годі.

ГОЛОСИ. Бо діло маємо! До пана гетьмана треба!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Щораз схоплюється, стромляє перо за вухо й підбігає до того, з ким розмовляє, а після розмови сідає й пише). Ану — тихо! Ясновельможний ще спочиває. Коли можна буде, тоді всіх пустимо.

ВАРТОВИЙ. Чули? (Зачиняє двері й сам виходить).

ВАЛЬКЕВИЧ. Ти якби бачив, пане Михайлів, якими сердитими очима на мене зирнули!

МИХАЙЛІВ. Люди страшенно чомусь обізлилися на гетьмана.

ВАЛЬКЕВИЧ. А що — хіба чутка яка йде поміж людьми?

МИХАЙЛІВ. (Встає й зазирає в кватирку). Багато чуток. Кажуть, що гетьманує не пан гетьман, а пані гетьманова. Навіть прислів'я таке склали: «Настя носить булаву, а Іван — плахту».

ВАЛЬКЕВИЧ. Ха-ха-ха! Влучно! Тільки про мене забули. А треба б сказати: «Іван носить плахту, Настя —

булаву, а Валькевич — папери!» Отоді й уся гетьманська влада! Ха-ха-ха! Без мене нічого не діється. Хто універсала може написати? Пан Валькевич! Хто меморію напише? — Пан Валькевич! Хто на любительну царську кореспонденцію відповідає? — Пан Валькевич! Держись за мене, пане Михайлів — резнтом станеш. Як тільки допоможу графові Толстому одружитися з гетьманівною, так у пана гетьмана і розіб'ється горщик із Полуботками, так тоді Савич і вилетить, а на його місце сяду я! Я буду генеральним писарем!

МИХАЙЛІВ. Та гетьман же не дав згоди на цей шлюб?

ВАЛЬКЕВИЧ. Гетьман свої згоди не дав, а я порадив Толстому звернутися до царя з проханням, щоб сам цар старостів прислав...

МИХАЙЛІВ. Так Вельяминов приїхав старостою? Ось воно що?

ВАЛЬКЕВИЧ. От воно що! Ц-с-с!.. хтось іде! (Пишуть).

Через кабінет увиходить Уляся.

УЛЯСЯ. Добридень!

ВАЛЬКЕВИЧ. Добридень, ясновельможна панно!

УЛЯСЯ. Будь ласка, пане Валькевич, як прийде бунчуковий товариш Андрій Полуботок, то передайте йому цього листа. (Дає листа).

ВАЛЬКЕВИЧ. Буде виконано, ясновельможна панно!

УЛЯСЯ. Я вам оддячу. До побачення! (Виходить через кабінет).

ВАЛЬКЕВИЧ. До побачення, ясновельможна панно! (Зазирає в квартиру, а потім сідає). А цидулку пані гетьманова прочитає з задоволенням. Ха-ха-ха!

Варговий і Андрій Полуботко увиходять.

ВАРГОВИЙ. Бунчуковий товариш пан Полуботенко!

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана, прошу!

АНДРІЙ. Панна гетьманівна про мене не питала?

ВАЛЬКЕВИЧ. Ніц, пане, ніц. Ранній час, пане. Панночці, мабуть, ще в ліжку золоті сні сняться...

АНДРІЙ. (Здвигує плечима). Вибачте, пане, що потурбував вас. (Обертається й виходить).

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана! Будь ласка!

МИХАЙЛІВ. Великий штукар ви, пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. Не штукар, а великий майстер! Хе-хе-хе!

До кабінету увиходить Настя Скоропадська.

НАСТЯ. (Одчиняє двері до прийомної). Пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. (З поклонами). До послуг ясновельможної пані!

НАСТЯ. Зачиніть двері!

ВАЛЬКЕВИЧ. Слухаю ясновельможну пані! (Зачиняє).

НАСТЯ. Які новини?

ВАЛЬКЕВИЧ. А от — цидулка новенька! (Подає листа).

Воїстину — любительна кореспонденція! Ха-ха-ха!

НАСТЯ. (Читає). «Андрійку, мій сердечно коханий! Біда стряслася над нами: цар прислав старостів сватати мене за графа Толстого. Треба вжити всіх заходів, щоб нам сьогодні одружитись. Трикrotnie цілую. Уляся». Сьогодні одружитись?! Пся крив!.. Ще гетьман не знає, що приїхав Вельяминов, а вона вже пронюхала!

ВАЛЬКЕВИЧ. Чи не сказав пан Яків Маркович?

НАСТЯ. З цього станеться!

ВАЛЬКЕВИЧ. Сьогодні ж треба пресватати Улясю за Толстого, бо завтра приїде Полуботок, візьме її за свого Андрія і владу загарбає до своїх рук.

НАСТЯ. Не буде цього! Сьогодні ж заручини — і на Москву.

У двері знадвору стукотять. Валькевич біжить до дверей.

ВАРТОВИЙ. (Впускає Гонзеровську). Сестра ясновельможної пані гетьманової — пані Гонзеровська!

ГОНЗЕРОВСЬКА. Я з візитацією до ясновельможної пані.

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, прошу пані. Будь ласка панська! (Провожає, одчиняє й зачиняє двері, а потім сідає на своє місце).

ГОНЗЕРОВСЬКА. Чи добре спочивала, ясновельможна сестро? (Цілуються).

ВАЛЬКЕВИЧ. (Тихо). Ну, тепер кріпись, пане Михайлів, поки вся рідня пройде.

ГОНЗЕРОВСЬКА. Та чи чогось сумна, сестричко?

НАСТЯ. Скрізь непослушанство! І та Уляся, і той Яків Маркович... а ще небіж! Продався Полуботкам... Та й уся рідня хороша!

ГОНЗЕРОВСЬКА. Та що ти, сестричко? Та що ти, моя ясновельможна! Хіба ж ти не бачиш, як і я, і мій чоловік...

НАСТЯ. Я не про тебе, Полю, а про останню рідню.

У двері стукотять.

ВАРТОВИЙ. (Впускає Імшенецьку). Сестра ясновельможної, пані Імшенецька!

ВАЛЬКЕВИЧ. Будь ласка, висока пані.

ІМШЕНЕЦЬКА. Я до ясновельможної пані гетьманової з візитацією.

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, пані, прошу, будь ласка, пані. (З поклонами провожає Імшенецьку й зачинає за нею двері).

МИХАЙЛІВ. Друга сестриця!

ІМШЕНЕЦЬКА. Чи добре спочивала, ясновельможна сестро? (Цілує Настю).

НАСТЯ. За вами поспиш!

ІМШЕНЕЦЬКА. Та що це ти, сестричко?

НАСТЯ. Ти цілуватись зі мною лізеш, а не можеш своєму чоловікові ради дати, щоб він розумніший був та хабарі брав так, щоб люди не знали.

ІМШЕНЕЦЬКА. Та що ти, сестро? Та що ти, ясновельможна?

У двері знову стукотять.

ВАРТОВИЙ. (Впускає Якубовичеву). Сестра ясновельможної, дружина бунчукового товариша Якубовича!

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, пані, прошу!

ЯКУБОВИЧЕВА. До ясновельможної пані гетьманової з візитацією.

ВАЛЬКЕВИЧ. Будь ласка панська! Прошу, пані, прошу! (З поклонами провожає й вертається на місце).

МИХАЙЛІВ. Третя!

ВАЛЬКЕВИЧ. Хе-хе-хе!

ЯКУБОВИЧЕВА. Чи добре спочивала, ясновельможна сестро? Добридень, сестри! (Лізе з усіма цілуватись).

НАСТЯ. (До Якубовичевої). Парасю! Покинь лизатись, а відповідай мені: де зараз твій малженок?

ЯКУБОВИЧЕВА. Та де ж йому бути? У сотні в себе, сотникує.

НАСТЯ. А як він сміє без мого дозволу ґрунти у посполитих пограбувати?

ЯКУБОВИЧЕВА. Та що це ти, сестро?

НАСТЯ. Як що?

ЯКУБОВИЧЕВА. Та посполиті йому самі подарували свої ґрунти.

НАСТЯ. Не бреши!..

У двері знову стукотять.

ВАРТОВИЙ. (Впускає Миклашевську з двома дітьми). Сестра ясновельможної — дружина бунчукового товариша Миклашевського.

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, пані, прошу!

МИКЛАШЕВСЬКА. Я до ясновельможної пані геть-

манової з візитацією. (Утирає дітям носи). Ви ж не забудьте поцілувати руки тьоті.

ВАЛЬКЕВИЧ. Будь ласка панська. Прошу, пані, прошу! (Провожає й вертається).

МИХАЙЛІВ. Четверта — в трьох лицах!

ВАЛЬКЕВИЧ. Ха-ха-ха-ха!

МИКЛАШЕВСЬКА. Чи добре спочивала, ясновельможна сестро?

НАСТЯ. (Сердито). Добре! Як раз мені тебе і треба.

МИКЛАШЕВСЬКА. (До дітей). Цілуйте ясновельможній тьоті ручки, цілуйте! (Діти цілують). Ой, моя ясновельможна сестричко, (цілується з Настею) як же ж тебе мої діти люблять...

НАСТЯ. Ти мені зубів не заговарюй.

МИКЛАШЕВСЬКА. Та що ти, сестро? Та що ти, ясновельможна?

НАСТЯ. Я — ясновельможна, та ви не ясновельможні! Я вас усіх на ноги поставила, мастки дала, а ви не вмiєте шануватися...

МИКЛАШЕВСЬКА. Та що це ти, ясновельможна? Діточки, та цілуйте ручки тьоті...

НАСТЯ. Замовкни!

МИКЛАШЕВСЬКА. Та я ж хіба що?

НАСТЯ. Слухайте, сестри! Коли я вам останній раз дала універсали на ґрунти, то говорила, що ці землі не зразу можна загарбувати?

СЕСТРИ. А як же? Звісно, говорила!

Валькевич підслухує біля квартирки.

НАСТЯ. Універсала на ці ґрунти гетьман не підписував. Ви знаєте, що універсала цього видали ми вдвох з паном Валькевичем? Значить, треба було почекати який рік-два й поволі забирати...

СЕСТРИ. Та ми ж так, сестричко, й робимо.

НАСТЯ. А її (на Миклашевську) чоловік так робить? Він уже загарбав ґрунти посполитих, а посполиті приїхали скаржитись! Та ти знаєш, що як ця справа дійде до царя, то я твого поганого шляхтича на Сибір пошлю!..

Через кабінет проходить, ніби непомічаючи нікого, Уляся.

НАСТЯ. Цес!..

ЯКУБОВИЧЕВА. Увічлива панна гетьманівна — і не глянула!

ГОНЗЕРОВСЬКА. Гордує нами!

УЛЯСЯ. (Знаками кличе на авансцену Валькевича). Приходив пан Андрій Полуботок?

ВАЛЬКЕВИЧ (Тихо). Приходив. Я передав йому вашого листа, він прочитав і просив сказати, що все виконає сьогодні ж.

УЛЯСЯ. Добре! Дякую вам! (Вертається через кабінет).

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, пані, прошу!

НАСТЯ. (Затримує Улясю). А ти, гетьманівно, чому не здоровкаєшся? Не бачиш хіба, що повна кімната людей?

УЛЯСЯ. До канцелярії так багато людей ходить, що коли їм усім гетьманівна буде кланятися, то у неї й голови не вистарчить!

НАСТЯ. Замовкни! Пан гетьман наказує тобі сьогодні нікуди не рипатись. (До Імшенецької). А ти, Марино, візьми гетьманівну під свій догляд, сьогодні ти мені за неї будеш відповідати!

Уляся й Імшенецька виходять. У двері знову стукотять.

ВАРТОВИЙ. (Впускає Марковичеву; за нею проскакує й Нерідна). Зовиця ясновельможної — дружина полковника Марковича!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Зустрічає). Вельможна пані! Прошу!

МАРКОВИЧЕВА. Я до ясновельможної пані з візитацією.

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу, пані, прошу!

Марковичева проходить до кабінету.

МАРКОВИЧЕВА. Добрідень, добридень, сестри! (З усіма цілується).

ВАРТОВИЙ. (До Нерідної). А вам чого, бабо?

НЕРІДНА. Бабо, бабо! Яка я тобі баба?

ВАЛЬКЕВИЧ. (До Нерідної). Прошу пані добродійку вийти з канцелярії.

НЕРІДНА. Як це так вийти? Я хоч і не зовиця й не сестриця, а й мені треба до гетьмана з візитацією!

ВАЛЬКЕВИЧ. Ша, ша! Прошу вийти!

НЕРІДНА. Не підю. І з місця не ворухнусь!

НАСТЯ (увиходить до прийомної). Що за гвалт?

ВАЛЬКЕВИЧ. Та от люди добиваються до ясновельможного...

НАСТЯ. Вартовий! Скажи пану Гонзеровському, щоб увів волохів та впустив людей. Зараз гетьман виїде. (Вертається до кабінету).

НЕРІДНА. Це значить, вона у вас тут порядкує! Не дурно ж люди кажуть, що Настя носить булаву, а Іван — плахту.

ВАЛЬКЕВИЧ. Не можна так говорити.

НЕРІДНА. А коли тобі не можна, то мовчи.

НАСТЯ. (Відчиняє двері до покоїв і кричить). Гей, ви там!.. Скажіть гетьману, що час уже йому виходити? (Повертається до Марковичевої). А ти, полковнице, чому не держиш свого малжонка в руках? Я його зробила полковником, а він на Ладозі, на очах Полуботка, прокрався! Щоб ви тепер ходили по одній струні! Бо як повернеться Полуботок, то почнеться боротьба за гетьмана. А коли Полуботок переможе, то всі ви так і зашумите! Накоїли чортзначого! Зазналися!

СЕСТРИ. Сестричко! Ясновельможна! Та що ти! Та заспокойся!

Знадвору увиходить Гонзеровський з волохами. Розставляє їх. Валькєвич зазирає в квартиру.

ГОНЗЕРОВСЬКИЙ. До гетьмана людей пропускати поодиноці.

НЕРІДНА. Це, виходить, волохи будуть сторожити гетьмана від своїх людей?

ВАЛЬКЕВИЧ. (Одчиняє двері). Ну, заходьте вже!

Увіходять: посполиті, міщани. З покоїв до кабінету — Скоропадський в парадному вбранні з булавою, Савич, Жураківський, Милорадович.

СКОРОПАДСЬКИЙ. (До Настиних сестер). Доброго здоров'я!

СЕСТРИ. Доброго здоров'я, ясновельможний пане!

МАРКОВИЧЕВА. Чи добре спочивали, ясновельможний?

ГОНЗЕРОВСЬКА. Та чи добре себе почуваете?

ІНШЕНЕЦЬКА. Ми всі так за вами вбиваємось...

МИКЛАШЕВСЬКА. А мої діти, пане гетьмане, так тільки й говорять про вас. Та поцілуйте ж, дітоньки, ручки ясновельможному...

Скоропадський і старшини увиходять до прийомної. Настя та її сестри перешіптуються й заглядають до квартирки.

ВАЛЬКЕВИЧ І МИХАЙЛІВ. Доброго здоров'я, ясновельможний пане! (Вклоняються).

СКОРОПАДСЬКИЙ. Доброго здоров'я, доброго здоров'я!

Люди вклоняються; гетьман і старшини сідають.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Доброго здоров'я, доброго здоров'я!

НЕРІДНА. (Проривається). Оце я до вас, пане гетьмане!
СКОРОПАДСЬКИЙ. А яка ж там у вас біда, бабусю?
НЕРІДНА. Та все сина, лейстрового козака, розшукую.
Коли ще його загнали на московські роботи, а ні слуху, ні
духу немає. А невістка вже двоїх байсграт привела. Та
раніш хоч із козаками гуляла, а тепер уже пішла з моска-
лями...

САВИЧ. Ви, бабусю, коротко скажіть, чого ви про-
сите?

НЕРІДНА. Та я не до вас, а до гетьмана.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так чого ж ви просите?

НЕРІДНА. Поверніть мені сина!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Не можна, ніяк не можна. Царю
люди на роботу потрібні, потрібні... Треба цареві допо-
могати... Ну, хто там ще?

ГОНЗЕРОВСЬКИЙ. (До Нерідної). А ви, добродійко,
вийдіть.

НЕРІДНА. А ти відчепись: я ще послухаю, як гетьман
других буде судити. (Одходить на авансцену).

МІЩАНИН. Пане ясновельможний! Я виборний від
усіх міщан нашого міста. Замучили нас постійно: царське
військо стоїть у нас від сьомої полтавської баталії. Об'їли
нас, роздягли... Що ж його нам робити?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Царське військо вивести не мож-
на, ніяк не можна. Військо ж вас захищає, — ви його й по-
винні держати, годувати.

МІЩАНИН. Так не сила ж: самим уже їсти нічого.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А ви працюйте, працюйте...

ПОСПОЛИТИЙ. Нас, посполитих, геть чисто заїздили.
Ми тільки те й робимо, що в підводах одбуваємо: царське
військо перевозимо. Зробіть так, пане гетьман, щоб нам
хоч платили за підводи.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Не можна, ніяк не можна. Вій-
сько — царське, та й ви ж люди царські. Треба возити, тре-
ба...

ПОСПОЛИТИЙ. Та в нас уже й останні коні скоро
виздыхають.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А ви їх краще годуйте, догля-
дайте...

ПОСПОЛИТИЙ. Та нам і самим їсти нічого.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Треба працювати: орати, сіяти,
косити...

ПЕРЕКУПКА. Пане ясновельможний! Та що ж вони
з нами роблять! Обдирають! Грабують! По ринку пройшли

— неначе мітлою все замели! У перекупок увесь крам пограбували...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та хто ж так погано зробив, пані?

ПЕРЕКУПКА. Та драгуни ж московські! Нехай же хоч гроші заплатять.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Не можна, ніяк не можна.

САВИЧ. Настилюсь донести...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Царські драгуни — ніяк не можна.

НЕРІДНА. (На авансцені). Бачу, що дуже розумний у нас гетьман: такий розумний, що аж крутиться! (Повертається до гетьмана). Скажіть мені в останній раз: повернете мені мого сина?

ГОНЗЕРОВСЬКИЙ. (Виводить Нерідну). Вам уже сказано. Вийдіть геть!

НЕРІДНА. (Виходить, голосно). Та я й до царя дойду!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Ну хто там? Хто ще?

ДВОЄ ПОСПОЛИТИХ. У нас пан ґрунти пограбував, ми позивали його, а який же в нас суд? Корчемний!..

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так суд був?

ПОСПОЛИТИ. Був.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Як суд каже, так і треба: суд знає.

ПОСПОЛИТИ. Так судді ж тиждень гуляли з паном!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Такого верзти на суд не можна, не можна!

ПОСПОЛИТИ. Що ж нам тепер робити?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Працюйте, працюйте...

САВИЧ. На якого це пана ви скаржитесь?

ПОСПОЛИТИ. На Якубовича. Його дружина — сестра пані гетьманової.

ЯКУБОВИЧЕВА. (Вибігає з кабінету). Пане ясновельможний! Брежуть вони! Посполиті брежуть!

Настя весь час дивиться в кватирку.

СКОРОПАДСЬКИЙ. От, бачите, а пані Якубовичева говорить вам у вічі, що ви брешете. А брехати негарно, гріх...

ДРУГА ПАРА ПОСПОЛИТИХ. Чого ж вони брежуть? Це й ми будемо брехати? Нас пограбував другий зять пані гетьманової — бунчуковий Миклашевський.

МИКЛАШЕВСЬКА. (Вибігає з кабінету). Пане ясновельможний! Брежуть! І на мого Миклашевського брежуть!

2-га ПАРА ПОСПОЛИТИХ. Пане гетьмане, ви давали панові Миклашевському універсала на наші ґрунти?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Хто? Я? Я — ні, я не давав.

МИКЛАШЕВСЬКА. Брешуть, брешуть!

САВИЧ. Насмілюсь донести...

НАСТЯ. (Увіходить і важно). Пане ясновельможний, не слід вам довго говорити з посполитими! Ясно ж усім, що вони брешуть.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А так, так, і я ж говорю... Пане Гонзеровський, нехай повиходять люди...

ГОНЗЕРОВСЬКИЙ. Візитація скінчилася. Виходьте, виходьте геть!

Люди й волюхи виходять.

САВИЧ. Ясновельможний, посполиті говорили про якийсь універсал, а ваша моць промовили, що ви не видавали цього універсалу...

НАСТЯ. Непорозуміння, вигадка посполитих...

ВАРТОВИЙ. (Одчиняє двері). Царський посол бригадир Вельяминов і граф Толстой!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Ох, прошу пана, прошу!

САВИЧ. (Віжить назустріч). Ясновельможний пан гетьман просить дорогих царських гостей!

ВЕЛЬЯМИНОВ. (Вклоняється). Чолом б'ю ясновельможному пану гетьману. Великий государ Великої, Малої й Білої Руси самодержець питає пана гетьмана про здоров'я.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Слава Богу, з ласки царської, молитвами московських угодників... А вас, боярине, дозвольтє спитати, як здоров'я великого государя?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Великий государ здоровий.

СКОРОПАДСЬКИЙ. А дозвольтє, боярине, спитати вас: по царській, чи по Божій волі завітали до нас?

ВЕЛЬЯМИНОВ. По царській.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Яка ж служба потрібна великому государю від його вірного війська українського?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я приїхав не по військовому дѣлу, а по сімейному.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Сімейному? Чисї ж сім'ї?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Вашої, ясновельможний пане.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Мосї? Настусю...

ВЕЛЬЯМИНОВ. Граф Толстой сватав у вас за себе доньку Ульяну Іванівну, а ви йому одмовили лише тому, що він не черкасин, а великорос.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та ні, Уляся ж мала ще тоді була.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Так от, великий государ наказав мені їхати до вас, ясновельможний пане, і від його величності сватати вашу доньку за графа Толстого.

Толстой вклоняється.

САВИЧ. Насмілюсь донести, що в статтях Богдана Хмельницького немає такого пункту, щоб гетьмани віддавали своїх доньок за бояр московських.

НАСТЯ. А ви, пане Савичу, повинні знати, що в угіді Богдана Хмельницького немає й такого пункту, щоб генеральний писар втручався в чужі сімейні справи.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Правильно, ясновельможна пані. В цій справі можуть говорити тільки кривні пана гетьмана: я прошу ясновельможного звільнити всіх урядовців і поговорити зі мною та графом Толстим...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настуню? Пане писарю?

НАСТЯ. Просимо вибачити панів старшин, але таке несподіване щастя!..

Старшини і канцеляристи вклоняються й виходять.

САВИЧ. До побачення, ясновельможний пане! Але ж майте на увазі, що пункту такого немає. (Виходить).

НАСТЯ. Як здорово ви пункти знаєте, пане писарю!

ВЕЛЬЯМИНОВ. Крамольним духом дихає ваш генеральний писар.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та ні, він все, щоб по правді.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А коли великий государ наказує, то це не по правді? У нашій столиці, коли хто хоче одружитися, то не питає молоді або її родичів, а великого государя просить, а у вас крамола...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та й між так чинимо, як великий государ наказує.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Великий государ вважає, що коли московські бояри будуть женитися на гетьманських доньках, то від цього буде користь велика і союз України з Москвою укріпиться.

СКОРОПАДСЬКИЙ. І я ж так гадаю.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Значить, ви згоджуєтеся видати доньку за графа Толстого?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та ні... я...

НАСТЯ. Згоджується, згоджується. Ми обоє згоджуємось.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю...

НАСТЯ. Проти волі великого государя ми не підемо.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Коли ж і де весілля?

ТОЛСТОЙ. Тепер дозвольте і мені слово мовити: я гадаю, що краще буде нам справити весілля в Санкт-Петербурзі.

НАСТЯ. І завтра ж вирушати.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Завтра? Настусю? Та ми ж ще Улясі не спитали...

ВЕЛЬЯМИНОВ. У нас в такому ділі дітей не питають. Государ наказав мені повідомити вас, що він жде молодих в Санкт-Петербурзі.

ТОЛСТОЙ. Коли ж, ясновельможний, дозволисте мені забрати молоду?

НАСТЯ. Щоб завтра вранці ваш поїзд готовий був! А молода не забариться...

ТОЛСТОЙ. Щиро дякую ясновельможному пану і ясновельможній пані.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Завтра, значить, граф Толстой забирає молоду, а я ще другим разом зайду до вас, пане ясновельможний, щоб виконати й інші царські доручення. До побачення!

ТОЛСТОЙ. До побачення! (Вклоняються й виходять).

СЕСТРИ. (Вибігають з кабінету). Яке щастя! Віншуємо вас! Віншуємо!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю! Та що ж це? Виходить, що ми Улясю ні з того, ні з сього... Треба ж їй хоч сказати...

НАСТЯ. Нічого їй не треба говорити: вона ще мала, дурна, бешкетує, наробить, а цар розгнівається, крамолу в цьому почує...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Господи! Що ж робити? Настусю!

НАСТЯ. Надійся на мене, голубе, все гаразд буде.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Справді, Настусю?

НАСТЯ. Справді, голубе.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Зроби, серденько, щоб усе гаразд було, а я... я сьогодні натомився за день... (Скидає парадне вбрання й залишає його й булаву на кріслі). Ляжу трохи відпочити... (Іде до кабінету й лягає там на дивані).

НАСТЯ. Відпочинь, мій голубе, відпочинь. (Зачиняє двері до кабінету). Ух! Ціла обуза з плечей упаде, коли я цієї Улясі здихаюсь.

СЕСТРИ. Ну, тепер уже не довго ждати. Завтра, сестричко... завтра, ясновельможна!

МАКОВИЧЕВА. Ти так це діло обробила, що тобі може позаздрити сам канцлер.

НАСТЯ. Побула б ти в моїй шкірі, так узнала б чого воно варте. Сама! Я кругом самітня: жодного помічника немає. (Зиркає на гетьманське місце). А оце крісло стоїть порожнє... Хіба йому, оцьому Скоропаді, на ньому сидіти? Гетьман! Який він гетьман? Я гетьман, а не він! Мені булава личить, а не йому...

СЕСТРИ. Та заспокойся, сестричко!

Настя надіває гетьманську одержу, бере в руки булаву й сідає на крісло.

СЕСТРИ. Чудово! Чудово! А яка краса!

НАСТЯ. (Потрясає булавою). Та коли б ця булава була в моїх руках, так ніхто б не посмів і пирснути! Знали б усі, що таке гетьманська влада!

ВАРТОВИЙ. (Відчиняє двері). Полковник Полуботок!

Полуботок і козаки увіходять.

СЕСТРИ. Ах!

ПОЛУБОТОК. Це що за машкарад?

НАСТЯ. (Кричить на Полуботка). Геть відціля! Геть! Геть!

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Вибігає з кабінету). Що тут таке?

ПОЛУБОТОК. Я вас питаю, пане гетьмане, що це таке?

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Дивиться на Настю). Настусю?

Полуботок вириває в Насті булаву, здирає з неї гетьманську одержу й віддає Скоропадському.

СКОРОПАДСЬКИЙ. (В правій руці держить булаву а в лівій вбрання). Пане Полуботок! Товаришу! Настусю!

ПОЛУБОТОК. Замовкніть, пане гетьмане, і слухайте мого відчиту про ладозький похід. Подивіться на оцих козаків: отаке все військо обірване, обірване й хворе. Та й не все воно додому вернулося: половина полягла в болоті з гарячки та з голоду. А ви зі мною послали таких полковників: Галагана, Чорнища та Марковича, що не грібували наживитися з бідолашних козаків. Все військо ревом реве, не хоче більш на московські роботи ходити!.. А ви тут булавою бавитеся...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та... пане Полуботок!

НАСТЯ. Я вам, пане полковнику, цього ніколи не подарую!

СКОРОПАДСЬКИЙ. (Кидається то до Насті, то до Полуботка). Та... Настусю! Пане товаришу!

ПОЛУБОТОК. Що ж, пані гетьманова, поміряємся силою!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю! Пане товарищу! (Плаче). Та що ж мені з вами робити?

6. ХВОРОБА ХІРАРГІЧНА.

Гетьманська прийомна й кабінет. Полуботок сидить за савичевим столом; Андрій стоїть.

ПОЛУБОТОК. Маю дати тобі важне доручення.

АНДРІЙ. Я готовий його виконати. Але раніш порадьте, таточку, що я маю робити з своїм особистим лихом?

ПОЛУБОТОК. А яке там у тебе лихо?

АНДРІЙ. Та ви ж знаєте, що вчора граф Толстой повіз Улясю до Санкт-Петербургу.

ПОЛУБОТОК. А тобі яке до цього діло?

АНДРІЙ. Та я ж кохаю Улясю! І вона мені присяглась... Я не можу без неї...

ПОЛУБОТОК. Чому ж ти мені не сказав раніш, до походу?

АНДРІЙ. Не встиг. Ми тільки перед походом покохалися... Все ждали вас із походу, а про те й гадки не мали, що над нами чорна хмара нависла... Ні, таточку, я не можу жити без Улясі. Як тільки згадаю, що хутко вона стане московською бояринею... краще померти!

ПОЛУБОТОК. Андрійку, не говори дурниць.

АНДРІЙ. Та на що ж мені тепер жити?

ПОЛУБОТОК. (Встає). Слухай, Андрію! Ти добре знаєш свою сестру Олену?

АНДРІЙ. Добре.

ПОЛУБОТОК. А ти знаєш, що вона ніяк не кохає свого Якова Марковича?

АНДРІЙ. Це б то як?

ПОЛУБОТОК. Та так. Олена могла б покохати героя, якогосьбудь Дорошенка, а не тиндітного пана! Сходи до неї, попроси, щоб вона навчила тебе, як володіти своїм почуттям. А ти ж, Андрійку, не дівчина, а козак! Жити треба не серцем, а головою. Ти розумієш мене?

АНДРІЙ. Розумію, тату.

ПОЛУБОТОК. А зможеш зрозуміти більш серйозні речі, ніж твої власні болі?

АНДРІЙ. Зможу, тату.

ПОЛУБОТОК. Так слухай. Цар знову порушує наші вольності. Я мушу зробити опір, щоб удержати в силі

пункти Богдана Хмельницького. Мені тепер треба вірних людей, щоб було на кого опертися. А ти ж мені не тільки козак-товарищ, а й син...

АНДРІЙ. Тату, я розумію.

ПОЛУБОТОК. А коли розумієш, то занехай власні болі, власні почуття й роби те, що я тобі накажу, що зараз потрібне буде для нашої країни.

Валькевич і Михайлів увіходять із покоїв до кабінету.

ВАЛЬКЕВИЧ. Це-с!.. (Тихо). Стій!

Михайлів непорушно стоїть, а Валькевич навшиньки підходить до кватирки і підслухує.

АНДРІЙ. Я все виконаю, тату!

ПОЛУБОТОК. Я дам тобі важне доручення і остільки важливе, що, крім нього, все повинен забути. (Виймає листи). Поїдь зараз до свого брата Якова, а вкупі з ним до бабуні. Віддайте бабуні цього листа (дає Андрієві листа), а в неї візьміть мільйон червінців... Та тільки пом'ятайте, що це всі наші родинні скарби! Ви їх повинні переправити до Лондону й віддати з оцим листом моєму приятелеві лорду Лейстерові. Чемно прохайте лорда, щоб він заховав ці скарби в рові. Чемно прохайте лорда, щоб він заховав ці скарби в державній або в міщій, проватній скарбниці. Про цю справу будуть знати тільки п'ять осіб: я, ви з Яковом, бабуня та лорд Лейстер. Більш ніхто! Розумієш?

АНДРІЙ. Розумію.

ПОЛУБОТОК. Ну, будь здоров! (Цілує Андрія) І в дорогу!

Увіходять Валькевич і Михайлів.

ВАЛЬКЕВИЧ. (Удас, ніби продовжує розмову). Всі надії покладає на Бога, пане Михайлів. (Робить вислід, що несподівано побачив Полуботка). Так рано... а... Доброго здоров'я, пане полковнику!

Валькевич і Михайлів вклоняються Полуботкові, сідають на свої місця і починають писати. Андрій виходить.

ПОЛУБОТОК. (Після павзи). Доброго здоров'я, панове. Пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Схоплюється). До послуг вельможного пана!

ПОЛУБОТОК. У вас гетьманська печатка?

ВАЛЬКЕВИЧ. У нас немає. Мабуть, у пана генерального писаря.

ПОЛУБОТОК. Пан Савич мені сказав, що в нього печатка ніколи не буває.

ВАЛЬКЕВИЧ. Правдиво, правдиво. У пана генерального писаря печатка ніколи не буває; вона завжди у ясновельможного... Я зараз принесу. (Хоче йти).

ПОЛУБОТОК. Не турбуйтеся. (Валькевич зупиняється). Я сам зараз її візьму у пана гетьмана.

ВАЛЬКЕВИЧ. Ах, прошу пана! Вибачте, пане, я забув, що печатку вчора взяла пані гетьманова...

ПОЛУБОТОК. Тільки вчора?

ВАЛЬКЕВИЧ. Так, вельможний пане.

ПОЛУБОТОК. А раніш печатка завжди була у ясновельможного?

ВАЛЬКЕВИЧ. Так, пане. (Сідає).

Вартовий відчиняє двері й пропускає паню Гонзеровську.

ВАРТОВИЙ. Сестра ясновельможної — пані Гонзеровська!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Схоплюється). Прошу пані, прошу!

Валькевич сідає.

ПОЛУБОТОК. (До Гонзеровської). Будь ласка, сідайте, пані. Ви, мабуть, маєте справу до гетьманської канцелярії?

ГОНЗЕРОВСЬКА. (Сердито). Я до ясновельможної пані гетьманової з візитацією.

ПОЛУБОТОК. Ласкава пані, ви знаєте, що ясновельможна гетьманова вітає своїх гостей не в гетьманській канцелярії, а в гетьманських покоях? Будь ласка (показує на двері), як вийдете з оцих дверей — обійдіть праворуч...

Гонзеровська сердито обертається й виходить.

ПОЛУБОТОК. Пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Схоплюється). Слухаю пана.

ПОЛУБОТОК. Надалі пані гетьманова буде вітати своїх гостей не в канцелярії, а в своїх покоях.

ВАЛЬКЕВИЧ. Слухаю пана. (Сідає).

Вартовий відчиняє двері й пропускає паню Імшенецьку.

ВАРТОВИЙ. Сестра ясновельможної пані гетьманової...

ІМШЕНЕЦЬКА. (Побачила Полуботка). Я до ясновельможної з візитацією.

ПОЛУБОТОК. Сюди не можна, пані. Будь ласка, як вийдете з оцих дверей — обійдіть праворуч...

ІМШЕНЕЦЬКА. (Круто повертає й тихо лається.) Сто дяблів!

ПОЛУБОТОК. Пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Схоплюється). Слухаю пана!

ПОЛУБОТОК. Підіть до гетьманських покоїв і скажіть панові Савичу, що час уже ясновельможному виходити до канцелярії.

ВАЛЬКЕВИЧ. Слухаю пана. (Виходить через кабінет).

ПОЛУБОТОК. Пане Михайлів!

МИХАЙЛІВ. (Схоплюється). Слухаю пана.

ПОЛУБОТОК. Ви повинні розказати мені все, що знаєте про шахрайства пані гетьманової та пана Валькевича.

МИХАЙЛІВ. Нічого не знаю, пане вельможний.

ПОЛУБОТОК. Викриття цих шахрайств і на вас окошиться, пане Михайлів. Ваша голова уціліє тільки в тому разі, коли ви допоможете мені розплутати оцей вонючий клубок...

МИХАЙЛІВ. Але ж, хрест мене бий, я нічого не знаю!

ПОЛУБОТОК. Тільки зараз, пане! Жодної пільги не дозволю.

МИХАЙЛІВ. Хрест мене бий!

Настя влітає до кабінету і кидається до канцелярії.

НАСТЯ. Пане Полуботку! Як ви смієте? Образити? Мене?

ПОЛУБОТОК. (Спокійно). Заспокойтеся, ясновельможна пані. Про яку образу ви говорите?

НАСТЯ. О! Він іще й не розуміє? Повиганяв моїх сестер із канцелярії й не розуміє, що це—образа?

ПОЛУБОТОК. Ясновельможна пані! Ваші сестри більше не будуть бувати в гетьманській канцелярії.

НАСТЯ. (Кричить). Що?

ПОЛУБОТОК. Навіть вам раджу не часто сюди заходити...

НАСТЯ. Що? (Тупотить ногами). Мені? Ах, сто дяблів... Пся крев! Хлоп!

ПОЛУБОТОК. Пане Михайлів! Плесніть на пані гетьманову холодної води!

Михайлів схоплюється і не знає, що робити.

ПОЛУБОТОК. Кому я сказав? Живо!

Михайлів крутиться по кімнаті, шукає води.

ВАРТОВИЙ. Генеральний осаул — Жураківський! Полковник Апостол! Полковник Милорадович!

Еходять: Жураківський, Апостол, Милорадович і інші старшини.

МИХАЙЛІВ. (Бере полив'яний кувалд на Савичевому столі й підходить з ним до Насті). Ясновельможна пані, дозвольте...

НАСТЯ Геть! Бидло!

АПОСТОЛ. Що тут за оказія?

СТАРШИНИ. Що тут у вас трапилось?

ПОЛУБОТОК. У пані гетьманової гістерика.

НАСТЯ. (Тупотить). Пся крив! (Вибігас через кабінет, грюкаючи дверима)

АПОСТОЛ. Та що трапилось?

ПОЛУБОТОК. Заспокойтеся, панове товариші. Зараз увійде пан гетьман, тоді усе розкажу. Пане Михайлів.

МИХАЙЛІВ. Скажіть мерщій панові генеральному писареві, що всі ми тут чекаємо ясновельможного пана гетьмана.

МИХАЙЛІВ. Слухаю пана. (Виходить через кабінет).

ПОЛУБОТОК. Виявилось, що пані гетьманова сама вже, без гетьмана, універсали видає, маєтки своїм родичам роздаровує...

АПОСТОЛ. А підпис?

СТАРШИНИ. А печатка?

ПОЛУБОТОК. Підпис підробляє хтось із канцеляристів, а печатка завжди буває у пані гетьманової.

МИЛОРАДОВИЧ. Так-так-так!

Через кабінет увиходить Савич.

САВИЧ. Добридень, шановному товариству! Ви за мною посилаєте, а там, у гетьманських покоях, таке діється!..

СТАРШИНИ. Та що ж там діється?

САВИЧ. Пані гетьманова не пускає ясновельможного до канцелярії...

СТАРШИНИ. Як? Що?

САВИЧ. Заховала булаву і кричить, що не пустить гетьмана до канцелярії, поки там буде полковник Полуботок.

МИЛОРАДОВИЧ. Ха-ха-ха!

СТАРШИНИ. А що гетьман?

САВИЧ. А гетьман бігас коло неї та все: «Настусю. Настусю!»

МИЛОРАДОВИЧ. Ха-ха-ха!

САВИЧ. Доведеться вам піти за гетьманом, пане Полуботок.

ПОЛУБОТОК. Я зараз його приведу. (Виходить через кабінет).

АПОСТОЛ. (До Савича). Та чому ж вона так уїлась на пана Полуботка?

САВИЧ. Коли Полуботок повернувся з походу, то застав пані Настю на гетьманському місці з булавою в руках...

МИЛОРАДОВИЧ. Ха-ха-ха!

САВИЧ. То він, панове, вирвав у неї булаву й віддав ясновельможному...

МИЛОРАДОВИЧ. Ха-ха-ха!

САВИЧ. А сьогодні не пустив до канцелярії сестер пані гетьманової, вона й розлютувалася...

АПОСТОЛ. А Полуботок, мабуть, наказав Михайлову плеснуть на неї холодною водою?

МИЛОРАДОВИЧ. Оце та гістерика? Ха-ха-ха!

САВИЧ. Вона тоді взяла й заховала булаву.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. У чийх тільки руках не побувала нещасна булава? Побувала вона у потурнака Юрася Хмельниченка, у московського холопа Івашки Брюховецького, а тепер ще й Насті дісталася!

АПОСТОЛ. Не в тім біда, товаришу, що вона — Настя, а в тім, що не розумніша за свого чоловіка.

САВИЧ. А ну тихо, товариство: здається йдуть.

Увійдять: Скоропадський, Полуботок, Валькевич, Михайлів, Настя. Настя замикається в кабінеті, а всі інші проходять до канцелярії. Полуботок веде Скоропадського під руку; в другій руці Скоропадський тримає булаву.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Добридень шановному товариству!

СТАРШИНИ. Доброго здоров'я, ясновельможний пане!

Полуботок усаджує Скоропадського. Сідають і старшини. Настя в кабінеті поправляє на собі вбрання, чепуриться, заглядає в кватирку, а увійти до канцелярії не наважується.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Я такий утомлений, шановне товариство, що краще мені лягти та відпочити. Боюсь, щоб не захворів я.

ПОЛУБОТОК. Ми вас довго не затримаємо, ясновельможний пане. Та й лікаря зараз покличемо. Вартовий!

Вартовий одчиняє двері.

ПОЛУБОТОК. Скажи пану Гонзеровському, щоб мерці доставив сюди лікаря Берковича.

ВАРТОВИЙ. Слухаю пана. (Зачиняє двері).

СКОРОПАДСЬКИЙ (До Полуботка). Яка ж там у вас, пане товаришу, справа?

ПОЛУБОТОК. Як ви гадаєте, пане ясновельможний, чого прийїхав бригадир Вельяминов?

Настя підслухує.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та я ж вам уже говорив, що Улясю сватати.

Настя раптово увіходить до канцелярії; тримається спокійно.

НАСТЯ. Вибачте, панове, але у вас тут розмова йде про Москву, а я обіцяла великому государеві пильно стежити, щоб не розплодилася зрада біля гетьмана.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Сідай, сідай, Настусю.

Валькевич присуває на середину кімнати крісло, Настя сідає.

ПОЛУБОТОК. Ні, ясновельможний. Жоден московський боярин вам не скаже у вічі правди. Вельяминов приїхав на Україну назавжди.

СТАРШИНИ. Назавжди?

ПОЛУБОТОК. Мій козак дізнався через людей московських, що Вельяминов має важне доручення.

СТАРШИНИ. Яке?

ПОЛУБОТОК. Не знаю. Але зараз він почав розиск чинити...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Розиск?

ПОЛУБОТОК. Розиск з приводу тих гетьманських універсалів, що виходять із гетьманської канцелярії без відома пана гетьмана.

НАСТЯ. Так і повірять Вельяминов або государ якійсь брехні. Ні, пане Полуботку, тепер нічого не вийде з вашої політики: і государ, і Вельяминов задоволені, що гетьман просватав доньку за графа Толстого...

СКОРОПАДСЬКИЙ. А так, так: государ тепер задоволений...

ПОЛУБОТОК. Ясновельможний, ви подарували ґрунти сестрам пані гетьманові?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Подарував.

НАСТЯ. Гетьман має на це право.

САВИЧ. З відома Військової генеральної канцелярії й царської влади...

ПОЛУБОТОК. Коли подарували?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та вже давно, років п'ять.

ПОЛУБОТОК. А з півроку тому універсалів про нові землі не підписували?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Ні! Ні!

ПОЛУБОТОК. Отже, я маю такого універсала! (Виймає з кишені й подає Скоропадському).

СТАРШИНИ. Диво! (Підходять до Скоропадського й читають універсала).

АПОСТОЛ. Універсал на ґрунт бунчуковому товаришу Якубовичу.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Я не видавав такого універсала.

САВИЧ. Але рука власна!

СКОРОПАДСЬКИЙ. Рука власна?

ПОЛУБОТОК. Руку могли й підробити.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Підробити?

САВИЧ. Насмілюсь донести, що посполиті вже приїздили скаржитись у цій справі.

НАСТЯ. Ви, пане Савичу, хоч раз би насмілились помовчати!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. А печатка?

АПОСТОЛ. І печатка гетьманська.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю! А як же печатка?

Вона ж завжди в тебе?

НАСТЯ. Печатка буває й у пана Савича.

САВИЧ. Ніколи не буває.

АПОСТОЛ. А хто писав?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так, так: хто писав?

ПОЛУБОТОК. Пане Михайлів!

МИХАЙЛІВ. (Переляканий). Слухаю пана.

ПОЛУБОТОК. Це хто писав?

МИХАЙЛІВ. (Дивиться на папір). Я.

СТАРШИНИ. Ти?

МИХАЙЛІВ. Я. Але, панове, я сам скласти універсала не вмію; я тільки набіло переписую, бо руку красну маю.

ПОЛУБОТОК. А хто ж тобі диктував?

МИХАЙЛІВ. Не пам'ятаю.

ПОЛУБОТОК. Пэн Валькевич?

МИХАЙЛІВ. Не пам'ятаю.

ПОЛУБОТОК. Пане Жураківський! Накажіть забити його в колодки, поки не пригадає, хто йому диктував універсала.

Жураківський виходить.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Людину в колодки? Господи!..

ПОЛУБОТОК. Тепер ваша черга, пане Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. (Схоплюється). Прошу пана... Слухаю пана...

ПОЛУБОТОК. Універсала диктували ви і підпис підробили ви!

ВАЛЬКЕВИЧ. Перепрошую пана, чим ви можете довести цю брехню?

Жураківський увиходить з сердюками.

ПОЛУБОТОК. Тим, що й тебе завдам на Сибір разом з Михайловим. (До сердюків). Заберіть їх!

Сердюки забирають заарештованих.

ВАЛЬКЕВИЧ. Ошуканство! Брехня! Пане гетьмане! Ясновельможна пані!

Сердюки виводять заарештованих.

НАСТЯ. А тепер пан Полуботок, мабуть, скаже, що й мене треба забирати в колодки, бо хтось же прикладав печатку до того універсала?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю!

НАСТЯ. Я гадаю, панове, що в державних справах треба керуватися не серцем, а розумом: Валькевича заарештували безневинно. Ви забули, що Михайлів був канцеляристом у Пилипа Орлика. Щоб зкаляти гетьманську рідню та гетьманську владу, ці універсали підробив Михайлів з наказу самого Орлика. Чи ви цього не зможете зрозуміти, державні голови?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Твоя правда, Настусю: це Орлик!..

ПОЛУБОТОК. Приплести сюди Орлика ніяк не можна.

СКОРОПАДСЬКИЙ. І не говоріть мені нічого: це — Орлик! Орлик! Орлик!

ВАРТОВИЙ. (Гідчиняє двері) Царський посол!

ВЕЛЬЯМИНОВ. (Увиходить). Чолом б'ю! (Вклоняється).

СКОРОПАДСЬКИЙ. Прошу дорогого гостя!

Усаджують Вельяминова.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я прошу вибачення у ясновельможного пана гетьмана, що не сказав того разу про доручення, що маю від великого государя. Тоді було сімейне діло, а тепер государеве.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Будь ласка, пане бригадире.

ВЕЛЬЯМИНОВ. До відому великого государя дійшло, що подлі людишки засіли біля гетьманської особи, чинять сваволю й навіть власноручно універсали компонують. В цій справі я повинен учинити розиск.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так, так, так! Було, було! Але ми вже самі зробили розшук і заарештували орликового шпига — канцеляристу Михайлова.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Повинно мені його видати з головою.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Будь ласка, пане бригадире. На те ж ми його й заарештували, щоб з головою видати великому государеві.

ВЕЛЬЯМИНОВ. За це висловлюю дяку від імени великого государя. Друге доручення, що маю до вас від государя, досить милостиве й приємне для ясновельможного пана гетьмана...

СКОРОПАДСЬКИЙ. А що саме, пане бригадире?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Великий государ, щоб угодити вам, пане гетьмане, забирає від вашої особи стольника Протасьєва.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Дякую, щиро дякую. Стольник Протасьєв втручався не в свої діла... Щиро дякую.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А натомісць государ призначає мене.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Я радий, дуже радий.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А щоб вам, ясновельможний пане, легше було з ділами справлятися на старости літ, государ установляє Малоросійську Колегію. Президентом цієї Малоросійської Колегії маю бути я. З цього часу всі справи гетьманського уряду повинні проходити через Малоросійську Колегію. І нічого без її відзна чинити не можна.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Настусю! Пане Полуботок! Як же тепер буде?

НАСТЯ. Краще буде! І легше тобі буде. А ви, пане бригадире, дякуйте великому государеві...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так, так, так... Дякуйте, дякуйте!

НАСТЯ. Нехай государ певен буде, що його вірний гетьман непохитно стоїть на сторожі...

СКОРОПАДСЬКИЙ. А так, так, Настусю: ти в мене прямо канцлер.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Пані гетьманова великий розум має. Увесь Санкт-Петербург пройди — другої такої жінки не знайдеш, звичайно, крім великої государині, що розум і красу має найсвітліші.

СКОРОПАДСЬКИЙ. О! Государиня найсвітліший розум має!

НАСТЯ. А яка надземна краса!

ВЕЛЬЯМИНОВ. Воістину небесна краса! А тепер дозвольте мені, ясновельможний, вернутися до своїх обов'язків, бо я ще маю сьогодні вирядити Протасьєва до Санкт-Петербургу.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Бувайте щасливі, пане бригадире.

Вельяминів вклоняється й виходить.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Оце добре! Тепер у нас все гладко буде!

САВИЧ. Насмілюсь спитати вас, ясновельможний, чо-го ви радієте?

СКОРОПАДСЬКИЙ. А як же? Тепер мені легше буде.

НАСТЯ. Тепер, Івасю, не буде старшина щарпати тебе!

ПОЛУБОТОК. А ви зрозуміли, ясновельможний, на що потрібна цареві ота колегія?

СКОРОПАДСЬКИЙ. А на що?

ПОЛУБОТОК. Щоб скасувати гетьманський устрій.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та Бог з вами!

ПОЛУБОТОК. Цар незадоволений гетьманським урядом і хоче його скасувати, але не раптом, а поволі. Малоросійська Колегія — це перший крок до скасування гетьманщини.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Так виходить, не * милость, а царський гнів упав на мою голову?

САВИЧ. Так, ясновельможний.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Гнів?

АПОСТОЛ. Гнів.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та за що ж? Та я хіба що? Та я ж не переживу цього сорому! Ой, ой!

Хапається за серце. Старшини беруть його під руки й кладуть на дивані.

СТАРШИНИ. Ляжте, ясновельможний.

МИЛОРАДОВИЧ. Відпочиньте трохи, ясновельможний.

НАСТЯ. (Сидить нерухомо в кріслі). Заспокойся, голубе, і не вір нікому. Надійся тільки на Бога та великого госу-даря.

Вартовий відчиняє двері й впускає лікаря Берковича.

ВАРТОВИЙ. Пан лікар!

САВИЧ. Прощу пана! Ясновельможний захворів; будь ласка, швидше допоможіть.

БЕРКОВИЧ. Використаємо все, що може дати наука! (Вклоняється до Скоропадського й починає його оглядати).

Вартовий відчиняє двері і впускає Рубця.

ВАРТОВИЙ. Військовий товариш Семен Рубець!

РУБЕЦЬ. Пане Полуботок! Не знаю, чи й можна гово-рити голосно? Таке лихо, таке лихо...

ПОЛУБОТОК. (Підходить до Рубця). Що там таке?

Рубець переляканий шепоче Полуботкові на вухо.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Ой, Господи, та не лякайте мене, кажіть, яке там лихо?

ПОЛУБОТОК. Говори, товаришу Рубець!

РУБЕЦЬ. Я був у дворі стольника Протасєва і підслухав таку страшну розмову, таку страшну...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та говори вже!

РУБЕЦЬ. Протасєв говорив з якимсь московським капітаном про пана гетьмана. Я зрозумів, що Протасєв послав цареві донос на пана гетьмана...

СКОРОПАДСЬКИЙ. Доноса? От, Господи!

НАСТЯ. Брехня.

ЖУРАВІВСЬКИЙ. Чого ж брехня? Хіба не було вже Логинового доноса? А на Мазепу хіба не робили брехливих доносів?

СКОРОПАДСЬКИЙ. Та я ж вам не Мазепа... От, Господи!

РУБЕЦЬ. Протасєв доніс цареві, що ясновельможний листується з польськими коронними гетьманами та з Пилипом Орликом. А той капітан і каже: «Доведеться й Скоропадському анатему співати».

СКОРОПАДСЬКИЙ. Анатему? Мені? Пане Полуботок! Не можу! Ой, умираю. Будь наказним гетьманом. На булаву — вона тобі належить. (Випускає булаву на підлогу)

ПОЛУБОТОК. А що ж лікар?

БЕРКОВИЧ. Проти хірургічної хвороби наука нічого не може подіяти.

СКОРОПАДСЬКИЙ. Хірургічна? Мазепина хвороба? Ой! дихати нічим... Улясю? Доню? Де ти? Де ти, Улясю?

Підводить голову, хапається за серце, розриває вбрання й падає. Всі мовчки стоять, крім Насті, що продовжує сидіти, не розуміючи моменту. Лікар Беркович нахиляється до Скоропадського.

БЕРКОВИЧ. Ясновельможний пан помер.

Павза. Старшини нахиляють голови.

НАСТЯ. Помер? Хто помер? (Істерично) Брехня! Ха-ха-ха! (Падає в крісло).

ПОЛУБОТОК. (Нахиляється, піднімає булаву). Пане Жураківський! Ви візьміться влаштувати похорони: з військом, з бунчуками й корогвами, як належить ватажкові війська українського...

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Слухаю пана наказного гетьмана!

ПОЛУБОТОК. Товариш Рубець вкупі з Биковським сьогодні ж повезе до царя меморію про смерть ясновельможного...

РУБЕЦЬ. Слухаю пана гетьмана.

ПОЛУБОТОК. (До Савича). А ви, пане генеральний п'ясарю, сідайте і зараз пишть меморію до його царської ве-

личности... (Савич сідає за стіл). Напишіть, що наказний гетьман і вся старшина генеральная, щоб затримати спокій на Україні, конче прохає його царську величність дозволити нам скликати військову раду для виборів нового гетьмана вільними голосами! І підкресліть: вільними голосами, згідно з пунктами Богдана Хмельницького!

Дія четверта

7. МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ.

Розкішна заля в Полуботковому палаці, що тепер відіграє ролю приміщення генеральної канцелярії. Убранство в стилі XVII століття. Скрізь на стінах, на підлозі, на лавках — килими. На стінах зброя. Камін із зелених мальованих кахлів. На авансцені величезний круглий стіл, кругом столу йде низьке сидіння. Ліворуч два канцелярських столи. Біля правої стіни стіл і крісло — гетьманове місце.

На сцені Савич і Забіла. Забіла сидить за канцелярським столом. Савич ходить.

ЗАБІЛА. Як було, так і є! Тільки й нового, що генеральна канцелярія переїхала в полуботківський будинок.

САВИЧ. Покиньте, пане Забіло, свою філософію!

ЗАБІЛА. Ні, не покину. Моя колишня філософія: «Хоч гірше та інше» і сьогодні годиться. Як живе наш нарід? Бидло! Наші хлопи не знають, хто гетьманує і скільки в нас гетьманів: вони ладні кожного маґната гетьманом звати.

САВИЧ. Ну, так що ж?

ЗАБІЛА. Так ви ж, мабуть, гадаєте, що посполиті будуть підтримувати заходи наказного гетьмана?

САВИЧ. Гадаю.

ЗАБІЛА. І будуть проти Малоросійської Колегії?

САВИЧ. Будуть.

ЗАБІЛА. А ви знаєте, що посполиті думають про Колегію?

САВИЧ. А що?

ЗАБІЛА. Сьогодні вранці я чув на базарі, як хлопчик питав у батька: «А хто така, тату, тая колегія?»

САВИЧ. Цікаво!

ЗАБІЛА. Батько відповів: «А хто його, синку, знає! Мабуть, сестра цариці, або жінка якого гетьмана!!!»

САВИЧ. Ха-ха-ха!

ЗАБІЛА. Зовсім не чудно, а трагічно: нарід нічого не знає про те, що діється вгорі. Як було, так і є! Жадних

одмін. Відділя й філософія: «Хоч гірше, та інше». Це народня філософія!

САВИЧ. Ні, пане Забіло, ви помиляєтеся, кажучи, що після смерти Скоропадського в нас немає жодного поліпшення.

ЗАБІЛА. Та які ж поліпшення? Де вони?

САВИЧ. Тоді я насмілюсь вам, пане, нагадати.

ЗАБІЛА. Будь ласка, пане писарю!

САВИЧ. А от. Пан Полуботок, як тільки взяв в руки булаву, почав дбати про добробут народу: добився, щоб військові постой не заїдали міщан та посполитих...

ЗАБІЛА. Та й тільки ж!

САВИЧ. Насмілюсь перебити пана. Зовсім не «та й тільки ж». А суд?

ЗАБІЛА. Що ж суд?

САВИЧ. Що? Ви хіба забули, які в нас суди були? Забули про корчемний суд, що сидів біля корчми і напивав на всякого шию? Хто більше поставить, того й правда? А наказний гетьман знищив корчемний суд, запровадив нові правдиві суди, призначив асесорів...

ЗАБІЛА. Так ви, пане писарю, гадаєте, що тепер наші суди скрізь по правді судять?

САВИЧ. Звичайно не скрізь, З одного разу людей не переробиш, з одного маху не діб'єш наслідків скоропадщини.

ЗАБІЛА. Та хіба ж наші козаки та пополиті тільки одну біду й мали, що корчемний суд? А панство? Шляхта свійська?

САВИЧ. Насмілюсь завважити панові... Ви забули, що ясновельможний розписав універсали, що тяжкою карою буде карати старшину й інше панство, коли воно буде накидати козакам приватні робітнизни.

ЗАБІЛА. А панство так і злякалось? У нас що не полковник, то й цар, що не сотник, то й магнат. Нікого не слухає наша новоявлена шляхта!

САВИЧ. Буде слухати, буде! Полуботок так її загнуждає... Дай тільки утвердитись йому на гетьманстві...

ЗАБІЛА. А я все віри не йму. Мені здається, що однаково, хто б не посів Україну: чи своя шляхта, чи польська, татари чи москалі... Однаково! Моя філософія, пане, та ж сама, що й раніш була: «Хоч гірше, та інше».

САВИЧ. Насмілюсь сказати, що хибна ця філософія. За пана Полуботка ми почали вільним духом дихати... А як ви гадаєте, запросив би вас Скоропадський на посаду

до своєї канцелярії? Такого філософа, такого вільнодумця? Запросив би?

ЗАБІЛА. Звичайно, ні.

САВИЧ. Ото ж то й є. А Полуботок запросив. Вільний дух і вільних людей треба!

ЗАБІЛА. До деякої міри ви маєте рацію.

САВИЧ. Ото ж то й те!

Увіходить Настя Скоропадська:

САВИЧ. (Вклоняється Насті). До послуг вельможної пані. (Подає стілець).

НАСТЯ. (Сідає). Мені треба полковника Полуботка.

САВИЧ. Ясновельможний у себе в палатах працює. Я зараз йому скажу. (Виходить у двері праворуч).

НАСТЯ. Ясновельможний? Полуботок ясновельможний? Далеко ще кучому до зайця! (До Забіли). А ви, пане Забіло, чого тут розташувалися?

ЗАБІЛА. Працюю в генеральній канцелярії.

НАСТЯ. На місце Валькевича?

ЗАБІЛА. Так, пані.

НАСТЯ. Пані? А про «ясновельможну» забув?

Одчиняються головні двері—увіходить Вельяминов з капітаном.

ВЕЛЬЯМИНОВ. (Здивовано). А! Ясновельможна пані! (Здоровкається). Я здивувався, побачивши вас тут.

НАСТЯ. Приїхала до Полуботка, щоб остаточно поговорити за маєтки ясновельможного небіжчика. Полуботок не дає мені моїх маєтків.

ВЕЛЬЯМИНОВ. (До Забіли). А ти, вільнодумний філософе, сієш свою крामолу вже в генеральній канцелярії? Сій, сій! Я твоєї крामоли не боюся. «Хоч гірше, та інше», кажеш? Я теж за те, щоб «гірше та інше».

ЗАБІЛА. (Іде до дверей).

ВЕЛЬЯМИНОВ. Ти куди?

ЗАБІЛА. Сказати гетьманові...

ВЕЛЬЯМИНОВ. Без тебе скажуть. А ти піди до Малоросійської Колегії і запроси сюди панів колегіантів. Мерщій!

Забіла мовчки виходить.

ВЕЛЬЯМИНОВ. (До Насті). А чи не знаєте ви, ясновельможна пані, такого чоловіка, щоб добре знався на ваших звичаях і міг мені збирати відомості про Полуботкові таємниці? Чи не пригодився б оцей Забіла?

НАСТЯ. Я можу порадити вам Валькевича.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Якого це?

НАСТЯ. А що сидить у вас у в'язниці.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Колишнього вашого канцеляриста?

НАСТЯ. Так, пане. Кращого не знайдете.

ВЕЛЬЯМИНОВ. То я його зараз звільню. (До капітана).

Капітане! Сходи до в'язниці і приведи сюди Валькевича.

КАПІТАН. Слухаю. (Виходить).

ВЕЛЬЯМИНОВ. (До Насті). А за маетки не турбуйтеся! Великий государ всі маетки ясновельможного небіжчика залишає на власність вашій мосці.

НАСТЯ. Я щиро дякую його царській величності. Може хоч в споживанні цих добр я знайду розвагу... гетьманування мое так невчасно увірвалося...

ВЕЛЬЯМИНОВ. Тепер маєте наочний доказ, чий лад кращий — ваш, чи наш. Коли б ваші гетьмани були управителями не з народньої примхи, а з Божого помазання, то й владу свою передавали б своєму родові...

НАСТЯ. Я це давно вже зрозуміла, пане президенте...

ВЕЛЬЯМИНОВ. А ваші людишки ще й досі вихваляються перед нами своїми вольностями.

НАСТЯ. У нас люди розбецені: самі не розуміють, чого їм треба.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Доброї палиці їм треба.

НАСТЯ. І дждуть.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Уже дждали. Ця палиця у мене в руках. А руки в мене такі, що не випустять.

НАСТЯ. Такі, як і в мене.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Мені дивно, що ви попустили своєму ворогові захопити булаву!

НАСТЯ. Полуботкові допомогла нагла смерть.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Тільки не на довго.

НАСТЯ. Ви гадаєте, що булава вислизне у нього з рук?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Не тільки я: така воля государева. Треба, щоб усі, кому Полуботок ворог, допомогли нам у цій справі.

НАСТЯ. Помічники будуть, пане президенте. Я сама все зроблю, щоб помститися за вашою допомогою.

• Увіходять капітан і Валькевич.

КАПІТАН. Дозвольте впустити пана Валькевича?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Жду.

ВАЛЬКЕВИЧ. (Увіходить і кланяється на всі боки).

ВЕЛЬЯМИНОВ. Валькевич!

ВАЛЬКЕВИЧ. Слухаю превосходительного пана.

(Вклоняється).

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я тебе звільняю, але умова: ти мені допоможеш піймати в сільце найбільшого свого ворога.

ВАЛЬКЕВИЧ. Полуботка?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Так. Розумієш?

ВАЛЬКЕВИЧ. Розумію.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Тільки гляди, щоб не було «і нашим, і вашим», а то...

ВАЛЬКЕВИЧ. Розумію.

ВЕЛЬЯМИНОВ. На дибу!

ВАЛЬКЕВИЧ. Розумію, превосходительний пане. (Підходить до Насті). Моя ясновельможна спасителька, дозвольте рученьку поцілувати.

НАСТЯ. (Дає руку, Валькевич цілує). Я ніколи не забуду вашої щирости, пане Валькевич.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Скажи ж хоч тепер, Валькевич, хто видав оті воровські універсали?

ВАЛЬКЕВИЧ. (Вклоняється). Михайлів.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Михайлів піде на Сибір, а ти можеш іти. А як чого дізнаєшся, то зараз приходить до мене.

ВАЛЬКЕВИЧ. Та в мене й зараз є...

ВЕЛЬЯМИНОВ. Що ж у тебе є?

ВАЛЬКЕВИЧ. Слово і діло государеве: одна з таємниць пана Полуботка.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Говори!

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана...

ВЕЛЬЯМИНОВ. Скоріш говори, без жодних прошепанів!

ВАЛЬКЕВИЧ. Слухаю пана. У той день, коли мене заарештовано, я підслухав у кватирку, як пан Полуботок розмовляв із своїм сином Андрієм.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Ну?

ВАЛЬКЕВИЧ. Полуботок звелів своїм синам перепровадити до Лондону всі свої скарби...

ВЕЛЬЯМИНОВ. З якої речі?

ВАЛЬКЕВИЧ. На схованку.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Від кого ж він їх ховає?

ВАЛЬКЕВИЧ. Від государя.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А більш нічого в тебе нема?

ВАЛЬКЕВИЧ. Нема, превосходительний пане.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Тоді (показує на двері) — марш!

НАСТЯ. Ходімо разом, пане Валькевич, щоб підозріння на тебе не було: нехай думають, що я визволила...

Увіходять члени Малоросійської Колегії: прокурор колегії Хрущов, 2 полковники і 1 майор. Колегіанти вклоняються.

НАСТЯ. Прощайте, пане президенте.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Прощайте, ясновельможна пані.

Настя виходить, а за нею задом наперед, кланяючись, виходить і Валькевич.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Панове колегіанти! Сідайте.

Усі сідають. Вельяминов сідає на гетьмановому місці.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я вас покликав на розмову з українськими управителями. Сьогодні треба остаточно поговорити з Полуботком. Нехай він не думає, що він гетьман на Україні, а ми Малоросійська Колегія, тільки прихвосні його! . .

Савич швидко входить з бокових дверей.

САВИЧ. Доброго здоров'я панам колегіантам.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Здоров, здоров.

САВИЧ. (До Вельяминова). Ясновельможний зараз вийде. Насмілюсь протиси пана президента звільнити гетьманове місце.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Себто встати?

САВИЧ. Так, пане бригадире. Сядьте, будь ласка, за великий стіл.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А коли я не встану, то що буде?

САВИЧ. Нічого не буде, тільки ясновельможний не вийде тоді до вас на розмову.

ВЕЛЬЯМИНОВ. (Схоплюється й кричить). Ясновельможний?! Та хто там його зробив ясновельможним?

САВИЧ. Насмілюсь завважити, пане президенте, що це ви самі добре знаєте. Покійний гетьман, умираючи, передав панові Полуботкові булаву й призначив його наказним гетьманом. А гусудар це призначення затвердив.

Через кабінет увіходять: Полуботок, Жураківський, Чорниш, Лизогуб і Забіла. Полуботок і старшини мовчки вклоняються колегіантам; ті встають і теж мовчки відповідають. Полуботок сідає.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Оце так добре! Мені, президентові Малоросійської Колегії, ніде навіть сісти у цій Малоросії!

ПОЛУБОТОК. Будь ласка, сідайте, де вам подобається.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Подобається, подобається... Мені ось де подобається! (Іде до канцелярського столу). Панове колегіанти! Ідіть і ви сюди, сідайте за стіл канцеляристи. Вас тут не за більших осіб мають. (Колегіанти сідають коло столу). Сідайте, сідайте, канцеляристи. Я теж... (Сідає). Я теж канцеляриста, хе-хе-хе! . .

ПОЛУБОТОК. Чого ви так хвилюєтеся, пане бригадире?

ВЕЛЬЯМИНОВ. Нічого, нічого, ясно-вель-можний пане! Ми прийшли за ділом і діло будемо правити.

ПОЛУБОТОК. То говоріть, будь ласка!

ВЕЛЬЯМИНОВ. (Робить карикатурний уклін). Дякую за дозвіл, ясно-вель-можний пане!

Савич щось тихо говорить Полуботкові, Полуботок сміється.

ПОЛУБОТОК. Панове старшини, прошу і вас сідати.

Старшини сідають, сідає і Забіла на своєму місці.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Ми, Малоросійська Колегія, все чекаємо, коли ж ви даєте нам відомости про збори та податки? Нам конче треба знати, скільки слід брати з малоросійського населення в скарбницю государеву.

ПОЛУБОТОК. Згідно з пунктами Богдана Хмельницького наше населення жадних податків у государеву скарбницю платити не повинно.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Не повинні? Хм... А чому ви відмовили моїм денщикам? Чому не дали їм з геґманської скарбниці грошей на харчі та одіж? Людишки мої зовсім обносилися...

ПОЛУБОТОК. Це діло не государеве, а ваше особисте, пане бригадире.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Як це так?

ПОЛУБОТОК. На денщиків ви вже одержали належне з царської казни... А, крім того, на Україні без нашого дозволу ви захопили три таких маєтки, що прибутками з них можна прохарчити цілу армію...

ВЕЛЬЯМИНОВ. А скільки у вас маєтків?

ПОЛУБОТОК. Не хвилюйтеся, пане бригадире!

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я не хвилююсь! Я тільки хочу вас запитати, чому ви... чому ви затримали п'ять тисяч козаків, що призначено було послати на Ладогоу?

ПОЛУБОТОК. Це інша справа. І хоч ви знаєте причину, але коли питаєте, то я вам на це відповім. Я писав до сенату, що українських козаків уже біля двадцяти тисяч подягло на Ладозькому каналі, що військо наше замучене походами... І сенат дозволив мені затримати цей похід. Тепер — це ви теж знаєте — полковник Милорадович виступить з цим військом на Ладогоу.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А ви, пане Чониц, генеральний суддя! Чому втручаєтесь у судові справи?

ЧОРНИШ. Тому, що я генеральний суддя, а не ви, пане.

ПОЛУБОТОК. Це ви, пане бригадире, незаконно втручаєтесь в наші судові справи.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Я бачу, що у вас на все відповідь готова. Що ж, тоді поговоримо про інше, про те, на що більш усього звертає увагу пан наказний гетьман.

ПОЛУБОТОК. Ми слухаємо.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Скільки разів я уже домагався, щоб ви не видавали універсалів без відома Малоросійської Колегії?

ПОЛУБОТОК. Ми посилаємо вам копії з універсалів.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Копії? А прислали ви мені копію тієї меморії, що одіслали государю з своєю депутацією. І скажіть, Бога ради, навіщо було посилати оту депутацію?

ПОЛУБОТОК. Наша депутація поїхала ще раз просити государя, щоб дозволив нам скликати військову раду і вибрати вільними голосами законного гетьмана.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Що ж, вона повернулась — ота депутація?

ПОЛУБОТОК. Ще немає.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А відповідь маєте?

ПОЛУБОТОК. Нє маємо.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А я маю! Ви, мабуть, сподіваєтесь, що хутко скличете військову раду?

ПОЛУБОТОК. Сподіваємось.

ВЕЛЬЯМИНОВ. І виберете гетьманом полковника Полуботка?

ВЕЛЬЯМИНОВ. А кого виберемо, на те буде воля війська українського.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А не государева, часом? Ха-ха-ха! А все ж вам, мабуть, кортить знати відповідь? Я зараз вам її прочитаю. Слухайте, слухайте та радійте! (Виймає папір). Государ наказує мені оголосити вам цю відповідь. (Читає): «Понеже усім відомо, що з часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського всі гетьмани виявили себе зрадниками, то належить винайти на гетьманство особу відому і zelo вірною. Поки ж она знайдеться, на користь вашого краю призначено уряд і в ділах жодної замішки немає, тому і не належить цареві про се докучати»... Підпис рукою власною: «Петр». Бачите — «Петр»?... Що ж ви тепер будете чинити, панове українські управителі.

САВИЧ. Пошлемо ще одну депутацію.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А заборона: «і не належить цареві про це докучати»... Га?

ПОЛУБОТОК. Це вже справа цілком наша, пане бригадир.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А так, так, ваша, ваша. А все ж ви

після цієї відповіді може інакше будете говорити про податки та збори?

ПОЛУБОТОК. Ні, пане,, у нас немає жадної охоти обкладати свій нарід такими податками, яких він ніколи не платив.

ВЕЛЬЯМИНОВ. А коли я наказа про це зроблю?

ПОЛУБОТОК. Не маєте права накази нам робити! Ми почекаємо, що скаже царський указ!

ВЕЛЬЯМИНОВ. Царський указ? Я вам указ! Ви мені коритися не хочете? Та хто ж тут старший?

ПОЛУБОТОК. Я тут старший!

ВЕЛЬЯМИНОВ. Ти? А хто ти такий? Та ти знаєш, що твоя служба проти моєї — ніщо? Та ти знаєш, що я бригадир і президент, а ти проти мене ніщо!

УКР. СТАРШИНИ. Ха-ха-ха!

ВЕЛЬЯМИНОВ. (До старшин). Смієтесь? Почекайте! Засмієтесь у мене на кутні. Я зігну вас так, що й інші тріснуть. Уже ваші давнини перемінити велено і обходитися з вами по-новому!

ПОЛУБОТОК. Пане бригадир! Так говорити з наказним гетьманом і генеральною старшиною — небезпечно.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Ви мені загрожуєте? Та я завтра ж поїду в Санкт-Петербург!

ПОЛУБОТОК. Хоч сьогодні.

ВЕЛЬЯМИНОВ. Так! Я сьогодні ж поїду в Санкт-Петербург. (До колегіянтів). Ходімо!

Швидко виходить, а за ним і колегіянти. На сцені павза.

ПОЛУБОТОК. Панове генеральна старшино! Що ж ми тепер маємо чинити?

Старшини мовчать.

ПОЛУБОТОК. (До Савича). Пане генеральний писарю, як на вашу думку?

САВИЧ. Насмілюсь сказати, що треба все, що отут було, списати й послати до государя з депутацією.

ПОЛУБОТОК. (До Чорнища). А ви, пане генеральний суддя?

ЧОРНИШ. Я пристаю на пропозицію пана генерального писаря.

ПОЛУБОТОК. (До Жураківського). А ви, пане генераль-осаул?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Згода.

ПОЛУБОТОК. (До Лизогуба). А ви, пане генеральний бунчужний?

ЛИЗОГУБ. Згода.

ПОЛУБОТОК. Так і зробимо.

8. БЕНКЕТ ШІД ЧАС ЧУМИ.

Та ж сама зала, що й у сьомій картині. Святочний вигляд. Канцелярських столів немає. На величезному круглому столі парчева скатерть жовто-золотого калюру: яскрава радісна пляма, що нагадує колосальний соняшник.

За столом: Полуботок, пані Полуботкова, Олена, Яків Маркович, Савич, пані Савичева, Жураківський, Чорниш, Лизогуб, Галаган, Танський, Забіла, Корецький і інші старшини; молодь, гості, челядь.

ПОЛУБОТОК. Шляхетне товариство! Дорогі гості! Прошу розпочати бенкет і одвідати хліба-соли, меду і венгжини! Перший келех завжди мусимо пити за наш нарід і за наше військо, що стоїть на сторожі наших прав і вольностей. Пропоную піднести келехи за здоров'я славного війська українського, того війська, що страждає в походах і поневіряється на важких канальних роботах!

ГОЛОСИ. Віват! Слава!

Частина гостей здивована. Перешіптування: «Що значить? З якої речі?» Музика заглушає розмови. Гості п'ють.

ТАНСЬКИЙ. (Встає, бере келех). А тепер годиться випити за здоров'я його царської пресвітлої величності війська українського ясновельможного пана наказного гетьмана! Віват!

ГОСТІ. Віват! Віват! Слава! Слава!

Музика грає, Полуботок вклоняється, гості п'ють і закушують.

ПАНІ САВИЧЕВА. За пані гетьманову — віват!

ГОСТІ. Віват! Віват, віват!

Музика грає, п'ють.

ЗАБІЛА. (П'яний встає, наливає собі й п'є, а потім знов наливає і підносить вгору келех). А я пропоную випити... ще раз випити... (П'є).

ГОСТІ. За когось випити? Ха-ха-ха!

ЗАБІЛА. За те, щоб стало гірше, аби інше! Віват!

ГОСТІ. Пхе! Упився? Нешляхетно!

До Забіли підбігають гості та челядь і виводять його в другу кімнату.

ЧЕЛЯДЬ. Пане, ідіть проспійтеся!

ГОСТІ. Геть його, геть!

ЗАБІЛА. (Пручається). Який тут нарід, коли саме панство? Ні! Хоч гірше, та інше! (Челядь його виводить).

САВИЧ. (Похалливо, щоб повернути настрій). Шановне панство! Насмілюсь просити уваги! Пропоную випити за прекрасних паній та за чарівних панянок!

ГОСТІ. Згода! Віват! Віват!

Музика грає. Гості п'ють і закушують.

ТАНСЬКИЙ. (До Жураківського). Пане осавуле! Ви, кажуть, вчора вирядили військо в похід... Який похід? Що за баталія?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Ніякої баталії немає. Але государ іще урізав наших вольностей: він призначив князя Голіцина головним командиром усього війська на Україні, в тому числі й нашого. А князю Голіцину здається, що на нас татари наступляють, — от він і вивів усе військо в поле. Довелось на допомогу Апостолу послати ще полковника Марковича.

ТАНСЬКИЙ. Так, так, так...

ГАЛАГАН. Щось непевне затівають.

САВИЧ. Цсс! Панове, про це поговоримо потім.

ПАНІ ПОЛУБОТКОВА. А тепер, шановні гості, пробачте, що не вміли за стіл сажати, гучно вітати та ласо годувати!

ГІСТЬ. Досить уконтентовані!

ГОСТІ. Спасибі. Дякуємо!

Всі встають.

ПОЛУБОТОК. Ну, панове, хто любить танці та музики, прошу дати лиха закаблукам!

ГОЛОСИ. З радістю! На танці охотників вистачить.

Челядь прибирає зі столу, розставляє стільці на авансцені; тут сідають з обох боків гетьман, старшини й поважні пані.

САВИЧ. У нас добре танцюють... А от, насмілюся сказати, що коли я був у латинських землях — так бачив, як одна панночка на столі танцювала... Ох, і танцювала ж! На малесенькому столику! А ніжки в неї!.. Дзига! Справжня дзига!

ПАНІ САВИЧЕВА. Та замовкни мені з своєю дзигю!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Пане писарю, замовкніть, а то пані писареву заздрощі беруть.

ПАНІ САВИЧЕВА. Та чого там мені заздрити?

ОЛЕНА. (Підходить до Полуботка). Дозвольте ж нам так погуляти, щоб молодь наша довго пам'ятала бенкет у гетьмана!

ПОЛУБОТОК. Згода! Згода! Порядкуйте з Яковом, як вам забажається. А як натанцюєтесь, тоді дасте нам можливість поговорити.

ОЛЕНА. Добре, таточку. А де ж Яків? (Побачила Якова). Пане бунчуковий товарищу, нам з вами наказ розпочати танці.

МАРКОВИЧ. (Сміючись, підбігає до Олени). О, кохана панно! Я вас як Бога кохам! Прощу!

Музика грає. Маркович і Олена деякий час танцюють удвох. Групуєються інші пари.

МАРКОВИЧ. (Кричить). Панство, за мною!

Музика грає. Танцюють всі пари по обидва боки столу. Танець набуває високого напруження і закінчується кружінням кругом столу. Старшини, що сидять з Полуботком, здвигують плечима і притупують ногами, викрикуючи: «Добрее!» «Чудово!»

МАРКОВИЧ. Годі, годі... стій!

Музика затихає, танець обривається.

САВИЧ. (Встає). Йй-богу добре! Аж мені самому, на старості літ, забажалось потанцювати.

ГОСТІ. Просимо! Пана писаря, просимо!

САВИЧ. Насмілюсь сказати, що я б з дорогою душею... та чи схоче зі мною танцювати моя генеральна писариха? (Підходить до пані Савичевої).

ПАНІ САВИЧЕВА. Та одчепись! Хай тобі твоя латинська дзига танцює!

ГОСТІ. Ха-ха-ха!

Гості підходять до пані Савичевої, підводять її.

ГОЛОСИ. Просимо, пані, просимо!

ПАНІ САВИЧЕВА. Та не буду я з ним танцювати! Одчепіться!

САВИЧ. Хіба тобі молодого забажалось?

ГОСТІ. Ха-ха-ха! Просимо! Просимо!

ПАНІ САВИЧЕВА. Та нехай уже грають чи що? От причепилися...

САВИЧ. Ну, прошу, прошу пані.

Музика грає той же танець, Савич і пані Савичева танцюють.

ГОЛОС. Отак наші танцюють!

САВИЧ. (Зупиняється, пані Савичева ще танцює). Дивіться, дивіться, як барзо генеральна писариха танцює!

ПАНІ САВИЧЕВА. (Зупиняється й, розводячи руками, вклоняється). Та вже ж не гірше твоєї латинської дзиги!

ГОСТІ. Ха-ха-ха!

МАРКОВИЧ. А зараз буде несподіванка для пана генерального писаря! Може пан забуде про латинську дзигу. Музика! Запорізького козака!

ГОЛОСИ. Гопака! Гопака!

Музика грає гопака, кілька пар танцює.

САВИЧ. (Розчарований). От так несподіванка?! Гопака я й сам умію: ой, гоп-гопака! (Шаржирує танок).

Танець напружується й набуває оргійного характеру; в цей момент один танцюриста зіскакує на стіл і танцює на столі. Оплески. Інші танцюристи раптом зупиняються й продовжують оплески в такт танцю. Раптом музика замовкає, а танцюриста стає, як вкопаний. Оплески.

ГОЛОСИ. Прекрасно! Надзвичайно!

Танцюриста вклоняється, а потім зіскакує на підлогу.

ОЛЕНА І МАРКОВИЧ. (До танцюристи, стискуючи йому руки).

САВИЧ. На Москві так не затанцюють!

ГОЛОС. Та в Москві ще й ходити не навчилися!

ГОСТІ. Ха-ха-ха!

ОЛЕНА. А тепер, дорогі гості, прошу до другої кімнати. А тут старшина з гетьманом нехай обміркує державні справи, нудні та неприємні... А ми там співами душу розважимо.

Вся молодь за Оленою кидається до другої кімнати з пісню:

Гей, не дивуйте, добрії люди,
Що на Україні повстало!

ПАНІ САВИЧЕВА. (До жіноцтва). Ходімо й ми за ними: там нам веселіше буде.

Виходять у ті двері, що просто від глядача. Пісня хутко обривається. Старшини сідають за стіл.

ПОЛУБОТОК. Товариші генеральні старшини! І ви, товариші полковники! І ви, товариші сотники! Ви чули оцю пісню, що тільки-но замовкла? А не нагадала вам нічого ця пісня? Мені вона нагадала жорстоку боротьбу наших предків. Ця пісня мені нагадала хмельниччину та Переяслав, де руський цар присягався поважати наші права та вольності. Пам'ятаєте? Пам'ятаєте, що й цар Петро перший повторив цю присягу? А тепер що в нас є? Наказне гетьманство? А чого воно варте? На всі клопоти генеральної старшини, щоб дозволити нам вибрати геть-

мана вільними голосами, ми маємо наказ: не до-ку-ча-ти. Щоб знищити гетьманський уряд, нам дали Малоросійську Колегію з її скаженим президентом. Щоб знищити полковницький уряд, прислали до нас комендантів. Вельяминов почуває себе всеукраїнським бригадиром: наказного гетьмана й генеральную старшину ні во що ставить. Він і суддя, він і скарбничий, він і швець, і в дудку грєць! А до того ще забажав оподаткувати наш нарід такими зборами, яких ми ніколи не платили. Ми йому зробили одсїч. Тоді він поїхав до царя скаржитися і привіз нам нові утиски. У нас одбирають наше військо. Тепер князь Голіцин став головним командиром нашого війська і вивів його в поле. Татари? Які там татари? Б'ються, щоб наше військо не вчинило якого опору. Ви, розумні люди, з усього цього можете зробити тільки один висновок: над гетьманським урядом нависла чорна хмара. Пани товариші, не на бенкет я запросив вас сьогодні, а на сумну п'раду. Порадьте, що треба робити! Ми написали до государа чолобитну від усїєї старшини — пропоную її підписати.

Савич викладає на стіл папери. Старшини читають.

ТАНСЬКИЙ. Нічого не треба робити. Як ішло, так нехай і йде. До чогось воно дійдеться. Що хочуть, те й нехай роблять з нами, а наша хата з краю.

СТАРШИНИ. Як це так — з краю? Ошуканство?

ГАЛАГАН. Панство не мусить втручатися в жадні події, бо все окошиться на нас: нас у баранячий ріг зігнуть, наші маєтки заберуть...

ЧОРНИШ. Заберуть, обов'язково заберуть!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Так от як, панове полковники, ви вже за свої маєтки злякалися?

ТАНСЬКИЙ. Нічого ми не злякалися! Але ж і з царем боротися не будемо.

ПОЛУБОТОК. Я вас і не закликаю на боротьбу з царем, а тільки прошу поради, як захистити наші права. Наші діди говорили, що воля міститься на кінці шаблюки, а я вам говорю, що воля там, де право. А наші права списані в статтях Богдана Хмельницького, руками царськими підписані, і б'ються їх захистити можуть тільки раби-невільники.

ТАНСЬКИЙ. А я вам скажу, що вже ці права ламали, ламали та вже й ламати нічого.

СТАРШИНИ. А незалежність наша?

ГАЛАГАН. П'чхать на цю незалежність!

ПОЛУБОТОК. П'чхать? Так виходить, діди наші

дурнями були, як голови клали за незалежність?.. А ви думали про те, що буде після того, як ви втратите незалежність, як загубите гетьманський устрій?

ГАЛАГАН. Страшного нічого не буде.

ПОЛУБОТОК. Ні буде! Кріпацтво буде. Козаки й посполиті будуть запряжені в кріпацьке ярмо!

ГАЛАГАН. Нам кріпаками не бути!

ПОЛУБОТОК. А ви збираєтеся бути дворянами?

ГАЛАГАН. Та вже ж краще бути вірними дворянами, ніж на Сибір іти! А я певен, що государ не скривдить своїх вірних слуг...

ПОЛУБОТОК. А ти, пане Галаган, хіба вірний слуга? Ти — хлоп! За мастки ти продався Мазепі, за мастки й Мазепу зрадив, за мастки продав Січ запорізьку і тепер ще хочеш гетьманщину за мастки продати?

ТАНСЬКИЙ. Та чого там довго говорити! Панство не піде за тобою, пане Полуботок!

ПОЛУБОТОК. Танський, замовкни! А то я тобі пельку шаблюкою заткну!

Увіходить Олена і князь Єнгаличев.

ОЛЕНА. Князь Єнгаличев!

Здивованість. Павза.

КН. ЄНГАЛИЧЕВ. Мене прислав до пана наказного гетьмана найсвітліший князь Голіцин з указом його царської величності. Государ запрошує пана гетьмана до Санкт-Петербургу. (Віддає указа Полуботкові). Честь маю кланятись! (Виходить).

Олена стає осторонь біля стіни.

ПОЛУБОТОК. Пане генеральний писар, прочитайте наказа!

САВИЧ. (Верє папір, розриває й читає). «Понеже Полуботок і старшина, на взираючи на дані їм укази, почали правити без відома президента Малоросійської Колегії, того ради велено для отвіту бути сюда полковнику Послуботку, а із старшин — Савичу та Чорнищу. «Петр».

ЧОРНИЩ. (Переляканий). Господи Боже, а мене ж за що?

ГАЛАГАН. А що? Достукалися?

ТАНСЬКИЙ. Ну, пане гетьмане, дякуємо вам за хліб, за сіль.

ПОЛУБОТОК. Ідете до Вельяминова?

ГАЛАГАН. До Вельяминова. На Сибір не хочемо! Та й ще раз скажемо, що шляхетне панство за вами не піде.

Панство, що живе з хліборобства, кріпацтва не боїться, навпаки, нам боязно, щоб ви своїми промислами та торгівлями на слизьке нас не загнали, не закутили наших останніх рунтів.

ПОЛУБОТОК. Ідіть. Вельяминов уже приготував належні вам тридцять срібляників...

Галаган і Танський виходять. Серед старшин заміщення.

ТРОЄ СТАРШИН. Пане ясновельможний! (Встають, вклоняються). Дякуємо вам за хліб, за сіль...

ПОЛУБОТОК. Зрадники!

Трое старшин виходять; Чорниш вагається: то встане, то сяде.

ПОЛУБОТОК. (Зиркаючи на решту старшин). Ну, більш ніхто не хоче зрадити? (Чорниш встає). Ти, пане Чорниш? Ха-ха-ха! Ні, тобі не можна зраджувати. Тебе так міцно пришили до мене, що не зрадиш. Держися ж тепер мене та Савича, як воша кожуха, а то пропадеш, як цуцик на ярмарку!

Чорниш прищулившись, сідає.

КОРЕЦЬКИЙ. Пане ясновельможний! Не дивуйтеся, що втекли дуки — багатирі: їм гетьманська політика не в інтересі. Усі багатирі на вас зуби гострять за ті льготи, що дали козакам та посполитим. Але вся Україна, всі козаки й посполиті підтримують гетьманські заходи. Наказуй нам, пане ясновельможний, що чинити, те й зробимо.

СТАРШИНИ. Хоч на повстання, хоч на Сибір, а з тобою підемо!

ПОЛУБОТОК. Товариство! про повстання, нема чого говорити. Я певен, що коли ми зуміємо стати перед царем, як вільні й чесні сини незалежної відчизни, то дійдем свого на законних підставах. Государ наш — такого великого розуму людина, що з ним можна говорити по правді. Так от я вас питаю: згоджуєтесь послати до царя ще одну депутацію?

СТАРШИНИ. Згода! Згода!

ПОЛУБОТОК. То підписуйте папери. Пане писарю...

Савич дає папери, пера, каламар. Старшини підписують.

ПОЛУБОТОК. Депутатами нехай ідуть Корецький, Кирпич, Граб'янка, Ханенко та Биковський. Згода?

СТАРШИНИ. Згода.

ПОЛУБОТОК. Завтра рано їм і виїздити. Пан Савич з Чорнишем приготують потрібні мені папери і через кілька

днів і ми вирушимо. А на той час, поки ми їздитимо, управителями нехай будуть генеральний осаул Жураківський та генеральний бунчужний Лизогуб. Згода?

СТАРШИНИ. Згода!

ПОЛУБОТОК. А тепер дякую вам, панове, за щирість і бажаю на добраніч.

СТАРШИНИ. (Вклоняються). Добраніч, ясновельможний. Жураківський вертається від порога.

ПОЛУБОТОК. Завтра ж заарештувати Валькевича!

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Буде виконано. А що робити з Танським та Галаганом?

ПОЛУБОТОК. Танського та Галагана я сам заарештую, коли вернуся з Петербургу. А Ви, пане товаришу, теж готуйтеся до подорожі.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. До якої подорожі?

ПОЛУБОТОК. Поїдьте до війська і розкажіть полковникові Апостолу про все, що тут у нас діється. Треба так зробити, щоб і військо послало до царя чолобитну про вибори гетьмана вільними голосами. Розумієш?

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Розумію і зроблю.

ПОЛУБОТОК. А тепер — добраніч.

ЖУРАКІВСЬКИЙ. Добраніч!

Стискають руки один одному. Жураківський виходить.

ОЛЕНА. (Кидається до Полуботка). Тату! Таточку! Не йдьте до Петербургу.

ПОЛУБОТОК. А це ж чому, доню моя?

ОЛЕНА. Таточку! Серце мое чує, що не гаразд Вам туди їхати.

ПОЛУБОТОК. А куди ж мені їхати, доню?

ОЛЕНА. До Лондону!

ПОЛУБОТОК. Утекти?

ОЛЕНА. Утекти!

ПОЛУБОТОК. Ні, мій золотий соняшнику, не з таких я, щоб утікати. Дякую за пересторогу. Я знаю, що вона від щирого серця... Але ж занехай серце і прислухайся до розуму. Я звик ходити правдивими шляхами, і добре знаю, що зараз мій шлях лежить не до Лондону, а до Санкт-Петербурга!

Дія п'ята

9. ПАРАДИЗ.

Санкт-Петербург. Ліворуч — сенат, двоповерховий будинок, покритий черепицею, довгий, зникає у глибині сцени. Біля нього, трохи далі від глядачів — Троїцька церква, невеличка, девев'яна. Повз церкву йдуть сходи вниз, на Троїцьку пристань. Біля сходів будка вартового. Далі — Нева. Видко шхуни, перевіз і будівлі на тому боці. Праворуч — острів Єнісарі і на ньому Петропавлівська фортеця і нова дзвінниця, на ній сяє позолочений шпич; рядом незакінчена будівля Петропавлівського собору. На авансцені трактирний будинок — «Австрія».

По набережжю проходить різна публіка. Із одних у другі двері сенату шває чиновна челядь. Біля трактирного будинку стоїть група українців: Корецький, Ханенко, Граб'янка, Кирпич, Биковський.

ПИРОЖНИК. (Пробігає по набережній з кошиком на голові).
Пироги подові! Гарячі пироги! Ану, давай, давай! Пироги гарячі! Гарячі пироги!

КОРЕЦЬКИЙ. Ну й Санкт-Петербург! Ну й парадиз!
Пироги гарячі! Щоб ти був подавився!

БИКОВСЬКИЙ. Тут дуже люблять пироги. Колись і Меншиков кричав: «Гарячі пироги!».

ХАНЕНКО. Та й дойняли ж за п'ять місяців геменські пироги!

КОРЕЦЬКИЙ. Так, так, панове. Уже пан гетьман тут четвертий місяць.

Із трактирного будинку виходить Савич.

САВИЧ. Панове! Цар іще з сенату не виходив?

КОРЕЦЬКИЙ. Ще не виходив.

САВИЧ. От і гаразд. Пани товариші, а йдіть до мене ближче. (Старшини підходять). Ясновельможний вирішив добитися від государя остаточної відповіді. Ми знов написали чолобитну, а в ній домагаємся знищити Малоросійську Колегію і призначити день виборів нового гетьмана. Однеси її, пане Корецький, до графа Головкина і попроси передати цареві.

Корецький бере папір і йде до сенату. Із церкви виходить Феофан Прокопович.

САВИЧ. (Побачивши його). А хто то такий?

БИКОВСЬКИЙ. Феофан Прокопович, єпископ псковський.

САВИЧ. (Біжить назустріч). Владико, наслідуюсь просити благословення!

ПРОКОПОВИЧ. (Благословляє). Ну, як ся маєте, земляки?

САВИЧ. Суца біда, наслідуюсь сказати: нам і досі ніякої відповіді не дають, до царя не допускають, гетьмана не поважають... Ми вже скільки одних листів розіслали!.. Гетьман писав і вашій милості і митрополиту Стефану Яворському...

ПРОКОПОВИЧ. Яворському? Стяпці? Цьому еретику? Католицькому перевертню? Шкода, шкода! Яворський хитрий і лукавий зело; він не любить рідної матері України і може вам велику шкоду зробити. Він співав анатему Мазепі, співатиме й Полуботкові. (Іде до сенату).

САВИЧ. Наслідуюсь просити вашої милости словдімовити перед государем.

ПРОКОПОВИЧ. Аз многогрішний все зроблю, що можу, але не ісповідими судьби Господні і серце цареве в руці Божій! (Виходить).

Від пристані по сходах увіходить Ст. Яворський.

САВИЧ. От тобі й землячок! (Побачив Яворського, до старшини). Панове, он іде митрополит Стефан Яворський, давайте ще його просити.

Савич і старшини підходять назустріч Яворському.

САВИЧ. Наслідуюсь просити благословення.

ЯВОРСЬКИЙ. Я радий, радий благословити своїх милих землячків. Нехай благословення Господне на вас пребуває нині і присно і во віки віків. (Благословляє).

САВИЧ. Владико, наслідуюсь спитати, чи ваша милость одержали листа від ясновельможного пана гетьмана?

ЯВОРСЬКИЙ. Одержав, одержав. А про що ви тут, пане писарю, з отим неїстовим еретиком Феофаном?

САВИЧ. Та все ж про це.

ЯВОРСЬКИЙ. Шкода, шкода! Феофан Прокопович — еретик, Феофан у многобожну ересь ударився і нечестивій Венус — богині атенській поклонився... Не любить рідної матері України. Він мудрий, акі змії, і злобний, акі васи-

ліск. Прокопович недавно написав доноса государю, що пан Полуботок має зносини з мазепинським гетьманом Пилипом Орликом. Такий злобний і блудний донос, що навіть великий государ не повірив! (Зникає за дверима сенату).

БИКОВСЬКИЙ. Замлячки?

САВИЧ. Землячки?

ХАНЕНКО. Землячки допоможуть матір у труну положити!

Із сенату виходять дяк Родостанов і Корецький.

РОДОСТАНОВ. Пане Савич! А йдїть сюди, справу до тебе маю.

САВИЧ. А що таке, насмілюсь спитати?

Виходять на авансцену.

КИРПИЧ. Якїсь тут непереливки починаються.

ХАНЕНКО. А знаєте що, пани товариші?

СТАРШИНИ. А що? Що?

ХАНЕНКО. Я почуваю, що сьогодні розв'яжеться все, що наплуталося біля нашої справи.

По сходах увиходить чота москалів і йде до сенату.

СТАРШИЙ. Шагом! Ать-два! Ать-два! Ать-два! Стій!

Зупиняються біля парадного виходу.

КОРЕЦЬКИЙ. А добре їх бідних вимуштрували! Наші козаки так пройти не зуміють.

КИРПИЧ. Зате ці не зуміють битись так, як і вміють! А то хто?(Всі дивсяться до будки). То наші люди йдуть!

По сходах увиходять Валькевич і Забіла.

ВАЛЬКЕВИЧ. (До Забіли). Прошу пана запам'ятати, що наказував Вельяминов: від усього народу просимо завести московські порядки.

ЗАБІЛА. Та я не забуду, я своє добре знаю: хоч гірше, аби інше!

КОРЕЦЬКИЙ. Гей, гей! Та це Валькевич та Забіла?

Валькевич і Забіла від несподіванки замішалися й зупинилися.

ХАНЕНКО. Яким побутом ви тут опинилися?

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана! Ми приїхали до государя від усього народу українського.

КОРЕЦЬКИЙ. Та хто ж вас послав?

ЗАБІЛА. Вельяминов.

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана не шуткувати. Вельяминов тут ні до чого. Ми приїхали як депутація від усього українського народу.

КОРЕЦЬКИЙ. Гляди, Валькевич, щоб не довелося тобі на палі сидіти!

ВАЛЬКЕВИЧ. Прошу пана! Сідайте на паль, хто хоче, а я вас не боюся! Вже Вельяминов і вашу генеральну канцелярію запечатав і в військові знаки взяв під свою кріпку кустодію...

КИРПИЧ. (Вискакує наперед). Панове товариші, дозвольте моїй шаблюці розрубати пополам оцю падлюку!

Валькевич і Забіла тікають і зупиняються біля сенату.

КОРЕЦЬКИЙ. Почекайте, пане Кирпич, я схожу до пана гетьмана за порадою.

Входить у двері трактирного будинку.

ЗАБІЛА. А може, пане Валькевич, нам додому вернутися?

ВАЛЬКЕВИЧ. Щоб Вельяминов знов заарештував? Прошу пана не лякатися. Як тільки вийде государ, так і падай навколішки, а я буду говорити. А там уже якось та буде.

ЗАБІЛА. Хоч гірше, та інше, та буде!

Із сенату вибігає дяк Родостанов.

РОДОСТАНОВ. Тихо! Государ іде. (Підходить до українських старшин). Коли не хочете розгнівати государя, то скрий теся з очей.

Старшини виходять у двері трактирного будинку. Музика грає преображенський марш. З сенату виходять: Петро І, Головкін, Прокопович, Яворський, генерал Ушаков, світа. Валькевич і Забіла підходять назустріч і стають навколішки. Музика замовкає.

ПЕТРО. (Сердито). Черкасишки? Знов якісь депутації? Ушаков! Заарештуй і одішли до тайного приказу.

ВАЛЬКЕВИЧ. Слово і діло государеве!

ПЕТРО. Говори.

ВАЛЬКЕВИЧ. Наказний гетьман Полуботок зраду затіяли проти вашої царської величності. Ми, депутація від усього українського народу, просимо знищити гетьманський та полковницький уряди, просимо, щоб були над нами начальники московські і по московських звичаях нас судили.

ЗАБІЛА. Ваша царська величність! (Савич його штовхає). Зробіть хоч гірше, та інше!

ЯВОРСЬКИЙ. Глас народа — глас Божий.

ПРОКОПОВИЧ. А писаніє глаголить: серце цареве в руці Божій і мудрість царева паче числа піску морського! Аз, яко пастир, благословляю серце цареве на вчинок мудрий проти крамольного духу мазепинського.

ПЕТРО. (До Валькевича). Ти хто такий будеш?

ВАЛЬКЕВИЧ. Петро Валькевич, колишній канцеляриста гетьманської канцелярії. За вірність вашій царській величності Полуботок заарештував мене і мордував, поки не визволив президент Малоросійської Колегії...

ПЕТРО. (До світи). Дайте їм належне жалування і нехай живуть у приказі. (До Валькевича і Забіли). Встаньте! Ждіть, поки покличу на допит.

Валькевич і Забіла встають і вклоняються. Увіходить Савич, вклоняється Петрові.

САВИЧ. Ваша пресвітлая царська величність! На-смільнось предстати з проханням від пана наказного гетьмана війська українського. Пан Полуботок, земно вклоняючись вашій царській величності (вклоняється), просить дозволити йому на авдієнцію.

Романович увіходить сходами і поволі підходить до царя.

ПЕТРО. Авдієнції не буде. Вам дано наказа: не докучати, а ви все лізете до мене зі своїми досадними термінами. Савич! Держави в мене широка і діла в мене багато. Запам'ятай, що я не можу щодня читати твої крючкотворні меморії про пункти Богдана Хмельницького.

РОМАНОВИЧ. Ваша царська величність!

ПЕТРО. Ти хто?

РОМАНОВИЧ. Гінець від полковника Апостола.

ПЕТРО. Говори.

РОМАНОВИЧ. Українське військо на чолі з полковником Апостолом і іншою старшиною кланяється вашій царській величності і питає про здоров'я.

ПЕТРО. Говори суть!

РОМАНОВИЧ. Українське військо підтримує чолобитні пана наказного гетьмана і так само просить дозволити Україні вибрати законного гетьмана вільними голосами, як зазначено в пунктах Богдана...

ПЕТРО. Знову крамола? Знову крамольні пункти Богдана Хмельницького? Ушаков! Давай сюди Полуботка та його мазепинців!

УШАКОВ. Слухаю.

ПЕТРО. Живо!

Ушаков біжить у трактирний будинок.

САВИЧ. Ваша пресвітлая царська величність! На-
смілюсь...

ПЕТРО. Замовкни!

ГОЛОСИ СВІТИ. Замовкни!

Павза. Світа перешіптується. Увіходить Полуботок, Чорниш та інші старшини, Ушаков. Підходять, мовчки вклоняються.

ПЕТРО. Полуботок! Моє пророцтво, що ти хитрий зело і можеш уподобитись до Мазепи, здійснилось.

ПОЛУБОТОК. Ваша царська величність!..

ПЕТРО. Помовчи, потім будеш говорити. Чи ти не можеш мовчати? Скільки разів тобі наказувано мовчати, а ти не хотів. На наші презрительні укази ти відповідав предезросними меморіями про пункти Богдана Хмельницького, роздратовував царське терпіння своїми досадними термінами. Де ж твій розум? Понеже не зміг зрозуміти государя свого? Понеже хотів бути законним гетьманом, для того мусів бути вірним холопом цареві. Але ти не схотів бути холопом, а я не хочу, щоб ти був гетьманом. Тобі забажалося вільних голосів? Тобі забажалося крамолою потрясти державу Російську? Чого ти хотів? Говори.

ПОЛУБОТОК. Зрада там, де ламається присяга. Я присягу не зламав. Крамола там, де немає законів і топчеться право. Я крамоли не хотів. Я не пішов з Мазепою, я не пристав до пропозицій Орлика, але ж і не забув ніколи, де закони і права мого народу. Я додержувався пунктів Богдана Хмельницького, бо вважав їх за права народу мого, здобуті кров'ю. Узявши наказне гетьманство на рамена свої, я повів свій нарід на каналні роботи. Я вірив тоді, що Україна може жити з Великоросією, як рівна з рівною, як вільна з вільною. Я вірю в це й досі. Я добре пам'ятаю, що царі московські один за одним — і ти, царю — присягали поважати право мого народу. А що сталося? Ми попали в тяжку неволю, платимо дань ганебну і незносно, вали та канали копаємо, сушимо болота непроходимі, угноємо їх трупами наших покійників, що цілими тисячами гинули від втоми, голоду та хвороби. Якої ж іще треба вірності, коли люди, нарід цілий на добровільну каторгу пішов? За нашу вірність, за наші страждання нам оддячили тим, що зламали права наші, що в bagno затоптали власну присягу. Великий царю, я знаю, що мене ждуть кайдани, але, вступаючися за земляків моїх, я чесно й одверто запитаю: хто зрадив, чи ви, чи ми?

ПЕТРО. Замовкни! Тебе ждуть не самі кайдани, а й смерть! Ушаков...

ПОЛУБОТОК. (Перебиває). Нехай і смерть. Після неї ми зустрінемось з тобою, царю, як рівний з рівним!

ПЕТРО. Ушаков! Заарештуй! Усіх малоросіян заарештуйте!... У Петропавловську кріпость!... (До Головкина). На Україні заарештуйте: Апостола, Жураківського і Лизогуба!..

Генерал Ушаков і москалі оточують Полуботка і українських старшин.

УШАКОВ. Одбирайте зброю! (До Полуботка). Давай шаблюку!

Полуботок скидає шаблю і віддає. Москалі відбирають у старшин шаблюки.

КОРЕЦЬКИЙ. (Скидає шаблю). Ні, ясновельможний, мабуть, і право там, де воля — на кінці шаблюки. Ех!.. прощай же, воля! (Цілує шаблюку й кидає її).

ЧОРНИЦ. (Стає навколішки). Ваша пресвітла царська величність! За що ж мене? Хата моя з краю... Поми-луйте!

УШАКОВ. Поговори мені!.. Тихше! Приготуйся!

Москалі розставляють заарештованих, а самі стають навколя їх.

УШАКОВ. (До старшого). Командуй!

СТАРШИЙ. Шагом — марш! (Рушають). Ать-два! Ать-два!

Це: «Ать-два» чути поки москалі з заарештованими зникають на вулиці. Балакирев біжить із пристані і стає наперед царя. Блазень наряджений гетьманом, в руках у нього величезна «булава».

БАЛАКИРЕВ. Вашої царської пресвітлої величності гетьман війська українського чолом б'є!

ПЕТРО. Ха-ха-ха!

СВІТА. Ха-ха-ха!

ПЕТРО. А булава — ха-ха-ха!

СВІТА. А булава — ха-ха-ха!

БАЛАКИРЕВ. Олексійч! Ти одібрав у Меншикова ті землі, що він загарбав на Україні... подаруй мені з них хоч малесенький маєточок на булаву!

ПЕТРО. На булаву? Ха-ха-ха! Добре! Ради такого куріозитету я дарую тобі маєток.

ПРОКОПОВИЧ. О, государю, і страшний, і добрий еси. Моїсею наш! Кого бо ми і какового і коєлікого в образі твоїм діждалися! Се оний твій, Росіє, Самсон, каковий даби в тобі міг з'явитися, ніхто в світі не надіається. Возблагодари́м же Господа в церкві Святої Тройці за подвиг твій великий.

ПЕТРО. Дякую тобі, владико, що нагадав царю земному про обов'язки перед царем небесним. Ходімо помолимося! (Іде до церкви).

СВІТА. (Іде за ним). Ходімо помолимося! Ходімо помолимося!

Цар, світа, Прокопович і Яворський увиходять у церкву. Дяк і блазень залишаються на сцені.

РОДОСТАНОВ. (До блазня). Ти виграв маєточок, а я програв.

БАЛАКИРЄВ. Так ти скоріше напиши мені указа на цей маєточок.

РОДОСТАНОВ. Добре. Тільки я напишу указа на малесенький маєточок, а можна було б і на більший написати...

БАЛАКИРЄВ. Напиши!

РОДОСТАНОВ. І на великий можна написати, коли віддаси мені половину.

БАЛАКИРЄВ. Добре, віддам.

РОДОСТАНОВ. Добре! А тепер ходімо молитися!

Виходять. По сходах іде баба Нерідна, а за нею женеться юрба хлопчаків.

ХЛОПЧИКИ. Хахлушка! Хахлушка! Хахол мазниця, давай дражниця! Хахлушка! Хахлушка!

НЕРІДНА (Зупиняється, обергається лицем до хлопчиків і пліє) Я ж кажу, що від чорта одхристишся, а від москаля не відмолишся!

Хлопчики розбігаються. Нерідна заглядає до будки вартового.

НЕРІДНА. Голубчику, а де тут у вас наш гетьман живе?

ВАРТОВИЙ. (Вилазить із будки). Сюди не можна, бабка.

НЕРІДНА. Та я ж Нерідна, козацька вдова, синочка свого, отакого, як ти, шукаю. А тут же, кажуть, гетьман наш зупинився...

ВАРТОВИЙ. Цар-государ сьогодні заарештував гетьмана і всю старшину вашу... Одійди трохи назад, бабка, а то й тобі і мені дістанеться.

НЕРІДНА. (Вертається й стає на сходах). Та де ж він їх дів?

ВАРТОВИЙ. (Показує рукою). В оту кріпость посадив.

НЕРІДНА. Ой, Господи! (Христиться). Бідні ж ви, мої бідні!... (Голосно плаче).

Від пристані чути сумний голос, що пробує заспівати.

СУМНИЙ ГОЛОС. Ой дали хлопцям широкі лопати
Та й послали хлопця молодого та канали копати...
ГРУБИЙ ГОЛОС. Хто там співає? Тихше!
НЕРІДНА. А це що за люди?

По сходках увиходить валка колишніх козаків, що працюють тепер на каналних роботах. Всі вони виснажені, обірвані, з лопатами на плечах.

РАДІСНИЙ ГОЛОС. Товариші! Дивіться! Бабуся з України!...

НЕРІДНА. (До козаків) А ви що за люди?

СУМНИЙ ГОЛОС. Та й ми ж колись козаками були на Україні...

НЕРІДНА. А тепер?

СУМНИЙ ГОЛОС. А тепер канали копаємо...

НЕРІДНА. А Нерідного між вами немає?

ХРИПКИЙ ГОЛОС. Немає, бабуся.

НЕРІДНА. Ой, та які ж ви замучені та обшарпані!
Ой, бідні ж ви мої, бідні, синочки мої золотії...

РАДІСНИЙ ГОЛОС. То чого ж ви, бабуся, плачете?

НЕРІДНА. Та як же мені не плакати, коли я й сина не знайшла і гетьмана з старшиною заарештовано...

ГОЛОСИ. Де? Коли?

НЕРІДНА. Та отут же... сьогодні...

РАДІСНИЙ ГОЛОС. Так чого ж вам за ними плакати, бабуся?

НЕРІДНА. (Плаче). Та їх же в ту страшну тюрму посадили!...

РАДІСНИЙ ГОЛОС. То справа панська, бабуся!...
Киньте за ними плакати.

СУМНИЙ ГОЛОС. То, бабуся, як той казав: пани б'ються, а в нас чуби тріщать...

ХРИПКИЙ ГОЛОС. Пропали пани гетьмани, а кобила й порох ізз'їла!

З-поза козаків вибігає драгун.

ГРУБИЙ ГОЛОС. А чого стали? Замовкніть! Шагом—марш!

Рушили. Тихо-тихо. І раптом пробігає по сцені пирожник.

ПИРОЖНИК. Пирого, подові! Гарячії пироги!

10. ЗОЛОТІ СОНЯШНИКИ.

Петропавлівська фортеця. Одиночна камера. Просто — двері; в кутку біля дверей — «парашка»; ближче до глядачів: з одного боку ліжка, з другого стіл і стілець.

Полуботок хворий; він лежить на ліжку, підвівши голову і напружено думає, щось обраховує на пальцях. Грають куранти.

ПОЛУБОТОК. Сьогодні вісімнадцяте... Через тижень — Різдво... (Опускає голову і лежить хвилину непорушно).

В коридорі чути брязкіт ключами.

ТЮРЕМНИЙ НАГЛЯДАЧ. (Брязкаючи ключами, одчиняє двері й увиходить). У-кху, кху, кху...

За дверима видко дяка, лікаря.

ПОЛУБОТОК. Хто там?

НАГЛЯДАЧ. Це я. Там прийшов дяк Родостанов, питає, чи не сердитимешся, коли він до тебе зайде?

ПОЛУБОТОК. Чого ж йому у в'язня питатися?

Наглядач виходить; за дверима шепіт, повторюється Полуботкова фраза. Знов одчиняються двері, увиходять дяк Родостанов і лікар-німець.

РОДОСТАНОВ. Здрастуй, Полуботок! А я тобі новину радісну приніс.

ПОЛУБОТОК. Яку новину? (Підводить голову).

РОДОСТАНОВ. Государ жалкує за тобою!.. Почув, що ти хвораш — лікаря свого прислав. От і лікар!

Лікар мовчки киває головою.

ПОЛУБОТОК. Царський лікар мені не пособить!

РОДОСТАНОВ. Ні, пособить!.. Обов'язково пособить! Він у нас хороший лікар! (До лікаря). Карло Іванович, подивися, допоможи пану Полуботкові!...

Лікар підходить до Полуботка, нахилиється.

ПОЛУБОТОК. Мені не треба лікаря! (Лікар одходить на бік). Скажи цареві, що у нього немає сили мені допомогти.

РОДОСТАНОВ. Та хіба ж я посмію йому так сказати? Карло Іванович, ану вийди за двері!...

Лікар виходить.

Слухай, Полуботок! Государя дуже хвилює твоя хвороба. Повинися перед государем... (Полуботок одгетькує його рукою.) Повинися, прощу тебе! Ти ж знаєш який він? Одне слово йому скажи, тільки одне! І він тебе на руках носитиме!.. Скажи ж. Ну, кивни мені головою, що згоден.

ПОЛУБОТОК. У мене перед ним вини немає.

РОДОСТАНОВ. Та хоч і немає, а ти повинись.

Полуботок мовчки робить знак, щоб той не докучав. Дяк виходить. І знов за дверима чути шепіт: «вини немає». Павза. Одчиняються двері й увиходять: Петро, а за ним дяк, лікар, наглядач.

ПЕТРО. (Озирає камеру). Де ти тут? Здрастуй, Полуботок!

Полуботок підводить голову.

ПОЛУБОТОК. Це ти, царю?

ПЕТРО. Я, я... а ти лежи, не підводься. Та як же пагано ви йому намостили!... (До наглядача). Принеси подушку йому в голови! (Наглядач вилітає в коридор.)

Повітря погане. Вірні слуги не вміють догадатися... Скрізь треба самому доходити... (Наглядач вертається з подушкою.)

(Родостанову). Допоможи йому... (Дяк і наглядач підмочують подушку). Вище, вище... так... добре; телер не треба буде і підводитись...

Робить знак до дяка й інших, щоб вони вийшли. Вони виходять. Петро поволі сідає на стільці. Потім встає, підходить до ліжка, бере за руку Полуботка, лічить пульс і знов сідає.

ПЕТРО. Важко захворів?

ПОЛУБОТОК. Важко.

ПЕТРО. У тебе серце болить?

ПОЛУБОТОК. Серце.

ПЕТРО. Дуже велика вага на ньому лежить. Треба цю вагу зняти...

ПОЛУБОТОК. А не так серце, як голова...

ПЕТРО. І голова болить дуже? (Встає, кладе руку на Полуботкову голову, потім мовчки сідає.)

ПОЛУБОТОК. Ні, голова не дуже... тільки мозок страшенно напружений... і все одно думає. Удень, уночі, кожної хвилини — все про одно, про одно...

ПЕТРО. Ну, нічого, нічого... Відпочинь трохи. Це все такі хвороби, що пройдуть... пройдуть. Я тебе звільню; мої лікарі тебе вилікують; ти зовсім одужаєш і повернешся на Україну, а там сонце, свої люди... Там ти й забудеш, що хворав колись у моєму парадизі. Тут усі хворують — повітря таке...

ПОЛУБОТОК. Ти нагадав мені про Україну, царю... а мені сьогодні снилося, неначе зацвіли соняшники на Україні... А ти прийшов із драгунами і наказав їм рубати соняшники... Драгуни рубають, а з соняшників кров іде!... Я прокинувся і знов почав думати, думати...

ПЕТРО. Про що ти думаєш?

ПОЛУБОТОК. Про політику українських гетьманів...

ПЕТРО. А ти кинь про це думати. Тепер уже кінець твоїм думам сумним: ти знаєш, я прийшов миритися з тобою? Я люблю таких, як ти — розумних і чесних! Таких небагато у моїй державі, понеже хоч і обширна та дика і нелюдима єсть держава російська. Людишки все дрібні і своєкорисні. Скільки я на Олексашу Меншикова довіряв! А він зздоїмець і казнокрад. Вельяминов теж прокрався... А чесні і невідкупні у тюрмі гниють: не хочуть розділити зі мною відповідальність за кров... І я несу цю відповідальність сам, несу вагу важчу, ніж ти, Полуботок! Ти все знаєш про Ольошеньку, синочка мого першородного? Яка ж вага мені після цього залишилася! А зараз ти, Полуботок... хочеш збільшити мою вагу. Але ж у Ольошеньки розуму бракувало, а ти брат мені рідний не тільки силою, а й розумом: ти зрозумієш мене! Полуботок! Кидай невільницьке ліжко своє, поїдемо до сенату, станемо перед сенаторами і ти скажеш, тільки одне слово скажеш, що не зрозумів государя свого... Та й поїдеш тоді до Глухова гетьманом... не наказним, а справжнім, моїм заступником, ясновельможним гетьманом усієї України!

ПОЛУБОТОК. А Малоросійська Колегія?

ПЕТРО. І Колегія при тобі буде, — ти ж і президентом її будеш.

ПОЛУБОТОК. А буде скликана військова рада? А залишиться право вибрати гетьмана вільними голосами?

ПЕТРО. Цього не можна дозволити. Така вольність в одній частині держави, усю державу до загибелі довести зможе. Та й на що тобі ті вільні голоси, коли я, самодержець всеросійський, наставляю тебе гетьманом?

ПОЛУБОТОК. Вільні голоси не мені потрібні, а моему народові.

ПЕТРО. Полуботок! Зрозумій, що щастя народу залежить не від волі, а від розумного уряду. Невже ж ми з тобою не зуміємо порозумітися, Полуботок?

Куранти грають.

ПОЛУБОТОК. Не зуміємо, царю.

ПЕТРО. Та чому ж?

ПОЛУБОТОК. Тому, що ти думаєш про те, як «Малую Росію» к рукам прибрати, а я думаю про друге — як Україну зробити вільною.

ПЕТРО. Та зрозумій же, Полуботок, що ніколи вона не буде такою, як ти хочеш. Малая Росія суть частина,

єдиної великої держави Російської. І що захохнуть, те й робитимуть з твоею Україною государі московські. Пройде сотня років і не стане знаку на землі від ваших чубів та вольностей... Пройде сотня років — і малоросіянин, як капля води на другу, буде схожий на свого брата великоросіянина. І ніхто їх не зможе відрізнити. І тільки тоді, коли Україна забуде про своїх гульвіс запорізьких та крамольних гетьманів, тільки тоді вона знайде спокій і щастя!

ПОЛУБОТОК. (Підводиться). В неволі щастя немає. Повергать народи в рабство і володіть рабами та невільниками єсть діло азійського тирана, а не християнського монарха. Знай, царю, що той, хто покоштував волі, не буде спокійно ходити в ярмі!

ПЕТРО. По-твоєму держава єдина і неділима ярмо єсть? Нехай так! Невже ж ти гадасш, що твій нарід і ярмо розірвати може?

ПОЛУБОТОК. Може.

ПЕТРО. Ніколи цього не буде! Я буду державу з міцної матерії і закріплюю кров'ю. Де ж та сила, щоб могла історію держави Російської вспять обернути?

ПОЛУБОТОК. Море народне! Згадай, як Хмельниччина повернула історію Речі Посполитої!

ПЕТРО. Цього в державі Російській ніколи не може бути! Уся Європа здивована з моєї роботи, а робота моя не на віки, а на цілі тисячоліття! Полуботок! Ідьмо до сенату...

ПОЛУБОТОК. Не можу.

ПЕТРО. Подумай.

ПОЛУБОТОК. У мене досить часу було, щоб подумати.

ПЕТРО. Я востаннє питаю тебе, Полуботок! Згоден, чи ні? (Павза). Я жду. (Павза).

ПОЛУБОТОК. Ні.

ПЕТРО. Ще раз подумай. (Павза). Май на увазі: коли я вийду відціла без тебе, то ми вже з тобою не побачимось ніколи.

ПОЛУБОТОК. Ні, царю, ми ще колись станемо з тобою перед вічним суддею: може він розсудить Петра з Павлом?

ПЕТРО. Не можеш крамоли викинути з голови?

ПОЛУБОТОК. Ні, холопам не хочу бути. Не хочу допомагати тобі нищити Україну.

ПЕТРО. (Схоплюється). Про це я буду говорити з тобою у застінках тайного приказу. Коли по доброму не хочеш повинитися перед своїм государем, то мусиш повинитися перед ним на дибі!

Петро встає швидко і виходить, а Полуботок безпомічно падає на подушку. Серед тиші чути важкі кроки в коридорі, наглядач просуває голову в двері й стежить за Полуботком.

ПОЛУБОТОК. (Підводиться). Тепер мене чекає ще більша наруга, найжахливіша образа... диба... Господи, пошли мені смерть швидко! Дай умерти хоч на дибі, щоб не гнити в оцій домовині десятки років. Дай швидко смерть, Господи, щоб я не забув, за що умираю! (Павза). А цар говорити, що його робота не на віки, а на цілі тисячоліття... (Здавлює руками голову й схоплюється з ліжка). Так за що ж мені умирати на дибі? За вольності? (Кидається з кутка в куток). За Богдана Хмельницького чи за Мазепу? Чи за нарід? Який нарід? Хто нарід? Галаган чи гультяї з моїх вінниць? А яке гультяям діло, що їх пан умре на дибі? Ні! Немає народу! Нема, не бачу... (Пригадує). «Полуботок, скажи тільки одне слово, одне слово, що не зрозумів государя свого»... Сказати хіба одне слово? Повинитися? І записати себе в історію рідного краю рядом з холопами... (Здавлює голову). І буде написано: холоп Івашка Брюховецький, холоп Івашка Скоропадський і холоп Павлушка Полуботок... (Кричить). Та ні! Не буде цього! (Увіходить наглядач.)

А це хто? Ти хто? (Пильно придивляється до наглядача). Ти хто? (Радісно). А! Це ти? Кость Гордієнко?! Кошовий війська славного запорізького?! Ти прийшов кликати мене до Орлика? Я піду з тобою. Піду! З радістю піду! Ой, як би ти знав, чого Москва на Україні наробила! Ходім! Ходім до Орлика... Будемо боронити нашу волю! І нарід буде... Тьми тисяч народу! Ми його так розворушимо, запалимо таке повстання, якого й за хмельниччини не було! Згорить! Усе згорить, крім наших вольностей! О! Я тепер добре знаю, що воля м'єгнеться на кінці шаблюки! (Робить рукою рух, ніби винимає шаблюку й махає нею. Раптом скрикує) Ой! (і падає).

НАГЛЯДАЧ. (Кричить в коридор). Лікаря! Лікаря!

ГОЛОС РОДОСТАНОВА Карла Іванович! Карла Іванович!

НАГЛЯДАЧ. Швидше! Швидше!

Увіходять: дяк Родостанов і лікар.

РОДОСТАНОВ. Що тут таке?

НАГЛЯДАЧ. Та, мабуть... (Крутить пальцем коло лоба). Бігає, руками махає, мене не пізнає...

ЛІКАР. (Підходить до Полуботка, нахилиється, слухає пульс, серце, хитає головою). Штарб... Гауптман помер.

Кость Буревій (2. VI. 1888 — 15. XII. 1934) народився на Вороніжчині в с. Велика Меженка. Це визначило початок його діяльності. Він працює в загально-російській партії есерів, вбачаючи головне завдання в тому, щоб повалити царат і домогтися соціальної справедливості. Цій роботі він віддається з 15 років. Тричі він опиняється на засланні: перший раз відбуває його, другий раз — така, втретє його визволяє революція 1917 р. Між засланнями — горячкова праця революціонера-нелегальника і, не зважаючи на всі перешкоди, таке ж горячкове і наполегливе доповнення своєї освіти, яка спершу обмежувалася трирічною сільською школою.

Большевізм знаходить у Буревієві такого ж непримиреного ворога, як і царат. Буревій — один з провідних організаторів проти-большевицького поволзького повстання; далі він опиняється серед есерів (він у цей час член ЦК). Від 1922 р. Буревій відходить від політики. Власне, не відходить від політики, але діє через літературу й культуру. У низці критичних статтів, у романі «Хами», у трагедії «Павло Полуботок» він активно бореться з большевицькою Москвою. В цей час йому вже цілком ясно стає і те, що перше і основне для України — національне визволення і що шляхи України не мають нічого спільного з путями Москви.

Живучи в Москві, Буревій творить тут осередки української культури, щоб хоч тут могло побачити світ те, що в Україні підлягало забороні: він організовує видавництво «СІМ» (Село і Місто), театральну студію, зв'язану з «Березолем», мистецькі виставки, зокрема виставку бойчуків. Коли ці можливості звужуються або зникають, він береться за зброю сатири. Він пише гострі театральні ревії для «Березоля» і його Філій. «Опортунія» і «Чотири Чемберлени» побачили світло рампи, «Овечі сльози» вже були беззастережно заборонені.

В цей же час під псевдонімом Едварда Стріхи К. Буревій вписує новий розділ в історію української пародії з прихованим, але недво-значним політичним вістряем (про це див. докладніше статтю Гр. Шевчука «Історія Едварда Стріхи» — «Арка» 1947, 6).

Але хмари чимраз густіше купчаться над головою нездоланного бунтівника. Він уже не може друкуватися під власним прізвиськом, він на чорному списку. Все таки він продирається в пресу під цілком несподіваними псевдонімами: Нехтенборенг, Варвара Жукова. Він переходить на нелегальне становище, уникаючи арешту. Однак його все таки заарештовують — восени 1934 р. в Москві. А в грудні, прив'язавши його справу до убивства Кірова, його розстрілюють. Так кінчилося це трагічне життя людини, яка в останні роки перед загибеллю зблизилась з Хвильовим і до якої з повним правом можна застосувати улюблений епітет Хвильового: мятежний. Життя безкомпромісового революціонера, що розгубив свою молодість на чужих шляхах, але з тим більшим запалом присвятив кінець днів своїй нації.

Драма «Павло Полуботок» є виразом того духового переламу, що його перейшов К. Буревій наприкінці життя.

Будь-які спроби українства знайти форми співпраці з імперіялістичною Москвою на базі українських національних постулатів засуджені історією — такий висновок напрашується сам собою по прочитанні «Павла Полуботка». Історичний сюжет став мистцеві лише за канву для втілення антимосковської ідеї, яка в умовах літературної (а в істоті своїй і політичної) дискусії, розпочатої Хвильовим, звучала дуже актуально. І якщо Хвильовий своє гасло «Геть від Москви!» подавав це в контексті «марксистської» фразеології, то Буревій уже одверто ставив крапку над і, давши твір послідовно націоналістичний. Розуміється, не могло бути й мови про опублікування чи виставлення на сцені цієї речі в советських умовах: це була лише сповідь покоління «мятежних» перед прийдешніми поколіннями українства. «Павло Полуботок» є передусім документом епохи, виразом тих підводних течій, що лише частково давали позначки на поверхні суспільного життя 20-их років.

